

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:

<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:

www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

Hardsyssels Årbog

2003

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Hardsyssels Årbog

2003

ANDEN RÆKKE – BIND 37

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

A. RASMUSSENS BOGTRYKKERI
RINGKØBING

OMSLAGSBILLEDE:

Vilhelm Rosenstand malede sine kammerater i 20 Regiment i kamp ved Fredericia, krigen 1864. (Frederiksborg Museet)

INDHOLD

<i>Ø. Lier Hansen</i> : Da pesten hærgede i Midt- og Vestjylland	5
<i>Carl-Thomas von Christiernson</i> : »Hr. Mogns paa Holm«	9
<i>Magne Lund</i> : Han var med i krigen 1864	23
<i>Herdis Kjølhede</i> : Hvem var den sidste møller i Flyndersø Mølle? .	51
<i>Anders Fonager</i> : »På Tærsklen til det moderne Liv«	65
<i>Rigmor Kryger</i> : Turist i Søndervig i 1930'erne og 1940'erne	81
<i>Hanne Følbæk</i> : Med juletræet på sigtekornet	87
<i>Inga Bruun Hjøllund</i> : »Der er noget i luften ...«	91
<i>Arbejdsgruppe</i> : Hverdagen i Brande under besættelsen	95
<i>Børge Kamp</i> : Erindring fra min skoletid 1939-1945 i en by ved hovedvej A11 og Ørnhøjbanen.	105
<i>Niels Hugo Hagelskjær</i> : Dagligdag og dagligliv under besættelsen	115
<i>Anny Ø. Andersen</i> : Besættelsen som jeg husker den.	121
<i>Niels Hakon Rabbek</i> : En tragisk efterkrigsulykke, som kostede 4 arbejdsmænd livet i juli 1945	127
<i>Erik Bech Jakobsen</i> : Julehistorier fra halvtredserne	137
Foreningsmeddelelser/regnskab.	141
Arkivoversigt	149
Register	156

Hardsyssels Årbog 2003

Dette års årbog indeholder fire artikler indkommet i forbindelse med prisopgaven »Dagligdag og dagligliv under besættelsen«.

De fire artikler er skrevet af: En Arbejdsgruppe ved Brandlundparken, Børge Kamp, Niels Hugo Hagelskjær, Anny Ø. Andersen.

Per Hauge Mortensen
Redaktør

ISBN 87-87358-24-7
ISSN 0046 6840

Hardsyssels Årbog 2003
Redaktør: Per Hauge Mortensen
Redaktionskomité: Hans Chr. Christensen og Freddy Boysen

Gengivelse af årbogens artikler må kun ske med forfatterens tilladelse og med angivelse af, at artiklen tidligere har været offentliggjort i Hardsyssels Årbog

De reproducerede kort publiceres med Geodætisk Instituts tilladelse nr. A 403/85

Da pesten hærgede i Midt- og Vestjylland

Af Ø. Lier Hansen

De fleste vil have hørt om den sorte død, der i årene omkring 1348 – på Valdemar Atterdags tid – rasede over hele Europa. Her i Danmark blev således adskillige landsbyers befolkning på det nærmeste udryddet og flere egne lagt aldeles øde, idet markerne naturligvis groede til med ukrudt eller sprang i lyng, når der ikke var nogen til at dyrke dem, ligesom flokke af herreløst kvæg for forvildede omkring, mens gårde og huse lå ubeskyttede hen mod tyve- og røverbanders hærgen og plyndring og udsat for ødelæggelse og tilintetgørelse af vejr og vind.

Når en egn først var lagt øde, forbedredes livsbetingelserne for ulvene, og i mange tilfælde voksede bestanden så stærkt, at også den blev en alvorlig prøvelse for de få mennesker, der var ladet tilbage, og som på mirakuløs vis var sluppet gennem pesttidens rædsler.

25 GANGE FOR PESTEN OVER LANDET

Men både før og efter 1348 for pestens svøbe over land og rige. Ca. 25 gange i alt, fortæller man, er Danmark op gennem tiderne blevet hjemsogt af pestepidemier. Sidste gang i 1711, men da blev farsoten som følge af strenge afspærringsregler begrænset til Helsingør og København. Den sommer døde alene i hovedstaden 20.000 mennesker, hvilket var godt en tredjedel

af byens befolkning. Pesten var således en hård herre, der hverken skånedes rig eller fattig, hvor den dukkede op, og man regner med, at mindst halvdelen af de smittede måtte bøde med livet.

Sygdommen skyldtes en bacille, der først og fremmest blev overført til mennesker gennem den sorte rottes lopper, som med den tids hygiejne in mente havde ypperlige betingelser. Fra loppestikket spredtes smitten til lymfekirtlerne, der blev betændte, hvilket medførte infektion af hele organismen med svære byldeangreb til følge. Oftest blev også lungerne befængt med bylder, der gjorde, at den syge blev blå-sort på grund af iltmangel. – Deraf navnet »Den sorte død«.

ØDEKIRKERNE

Når de lerklinede og stråtede gårde og hytter, udsat for vejr og vind, sank i knæ, stod sognets kvaderstenskirke stadig tilbage, men hvor den ikke blev benyttet og vedligeholdt på grund af særligt høje dødstal i menigheden, blev også den angrebet af tidens tand og sank efterhånden i grus.

I »Ribe Oldemoder« – et gammelt skrift vedrørende Ribe Domkapitel i midten af 1300-tallet – findes en skatteliste over samtlige kirker i Ribe stift, der dengang bl.a. også omfattede hele Hardsyssel. Af denne liste fremgår det, at i hvert fald mindst 5 kirker i det midt- og vest-

Mindesten over Herborg gamle kirke. (Foto: Gudrun Schrøder).

jyske på dette tidspunkt var »desolata«, d.v.s. forladt, ganske givet fordi det pågældende sogn nærmest var lagt øde på grund af pesten, og befolkningen decimeret så meget, at den ikke længere formåede at udgøre en menighed, men måtte ty til nabosognene for at blive kirkeligt bejnt.

Indskriften i Snebjerg Kirkes sydmur: »Anno 1602 døde af Sneb sogen 209 mennesker af pest«. (Foto: Gudrun Schrøder).

Iflg. »Ribe Oldemoder« var der dengang ødekirker i Grove, Fjølstervang, Herborg, Finderup og No, og der skulle gå flere århundreder, før disse sogne atter havde genvundet så mange kræfter, at de formåede at rejse en ny kirke igen. Bortset fra Grove har man de andre steder i nyere tid fundet rester af ødekirken og her enten anlagt en mindelund eller rejst en mindesten over sognets gamle helligdom.

PESTEN 1602-03

I denne tid for nøjagtig 400 år siden rasede en farsot med de følger og uhyggelige tilstande, der er omtalt ovenfor, i store dele af Midt- og Vestjylland. Allerede i 1602 ramte den egnene omkring Herning for i løbet af 1603 at brede sig vest- og nordpå, og nu var det tilsyneladende egnene syd og øst for Ringkjøbing, der blev hårdest ramt af pestens svøbe.

Flere steder er der endnu mindelser om de mange menneskeliv, som pesten i denne omgang krævede. Således findes der i Snebjerg kirkes sydmur en sten, hvori er indhugget følgende inskription:

*Anno 1602 døde af Sneb.Sogen
209 Mennesker af Pest.*

På en anden sten er der udhugget en rund figur. Traditionen vil vide, at »bulen« skal symbolisere pestbylden, der kostede så mange af Snebjerg sogns beboere livet. Overleveringen fortæller også, at kun ganske få personer overlevede katastrofen. Tal som 3, 6 og 9 nævnes, men man kan næppe stole på disse tal. I så fald ville Snebjerg kirke vel have lidt samme skæbne som ødekirkerne i 1300-tallet. Men slemt har det uden tvivl været. Et andet sagn fortæller i øvrigt, at dødsfaldene i Snebjerg i 1602 var så mange og sygdom-

Bulen i en kvader i Snejbjerg Kirke siges at symbolisere en pestbyld. (Foto: Gudrun Schrøder).

men så udbredt, at man ikke i sognet selv formåede at få pestligene i jorden, hvorfor sognefolk fra Vildbjerg meget mod deres vilje blev udkommanderet for at foretage det fornødne.

Indtil slutningen af 1800-tallet fandtes der i det nordøstlige hjørne af Snejbjerg kirkegård en forhøjning, kaldet pesthøjen. Her skulle de pestbefængte lig fra epidemien i 1602 være begravet. Så stærkt var folk bundet af traditionen, at først da højen for ca. ca. 100 år siden blev sløjfet og området planeret, turde man igen foretage begravelse her, hvor frygten for smitte som en gammel forbandelse hidtil havde hvilet.

At pesten også krævede mange ofre i andre sogne på egnen er der ingen tvivl om. Således beretter man på flere kirkegårde om pestbegravelse. Det gælder bl.a. Nøvling gamle kirkegård, der blev nedlagt som begravelsesplads i forbindelse med kirkenedrivningen o. 1917. Her findes en lille forhøjning, der fra gammel tid altid har været kaldt pesthøjen.

SKJERN-EGNEN SÆRLIG HÅRDT RAMT

De gamle købstæder: Ringkjøbing, Hol-

stebro og Lemvig med omliggende sogne hærgeodes ligeledes slemt, men værst ser det ud til at være gået ud over Skjern-egnen. Som i Nøvling findes der på kirkegården i Borris en lav høj, hvor pestligene fra 1603 skal være begravet, og i såvel Skjern som Stauning kirke hænger der tavler, som angiver antallet af pestofre fra disse sogne.

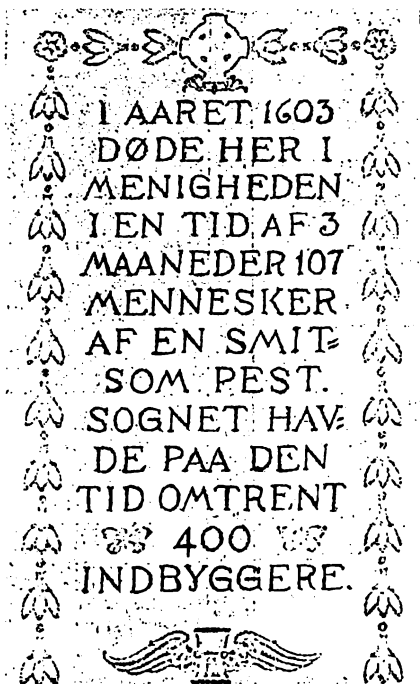
Tavlen i Skjern kirke, der har erstattet en nu overkalket indskrift på kirkevæggen, men med samme inskription, fortæller:

I Aaret 1603 døde her i Menigheden i en Tid af 3 Maaneder 107 Mennesker af en smitsom Pest. Sognet havde paa den Tid omtrent 400 Indbyggere.

Det vil sige, at mellem en fjerdedel og en tredjedel af sognets befolkning denne sommer led pestdøden.

I nabosognet Stauning beretter en tavle på kirkevæggen:

Anno 1603 døde der af Pestilenze i Østre Sogn udi Stauning fra den 14. April til den 31. Oktober 150 Mennesker

Table i Skjern Kirke, et vidnesbyrd om, at sognet i 1603 mistede flere end hver fjerde indbygger.

NYE GENVORDIGHEDER

Efter pestårene 1602-03 med den svære uddynding af befolkningen fulgte nye, tunge genvordigheder for Danmark. Krig og ufred gennem hele 1600-tallet med besættelse af fremmede, rå krigskarle, der brandskattede, plyndrede og afbrændte folks hus og hjem, tærede yderligere på nationens kræfter, så der gik mangfoldige år, inden man igen forvandt følgerne af de mange ulykker.

Kilder:

- J. Abildtrup: Vorgod sogn.
- Anna-Elisabeth Brade: Pest over Europa.
- Ø. Lier Hansen: Af hedens saga.
- Henrik Jensen: Den sorte død.
- »Ribe Oldemoder«.
- J. C. Sulkjær: Snebjerg sogn.
- Traps Danmark.
- Konrad Understrup: Nøvling sogn.

Øyvind Lier Hansen,
fhv. overlærer, lokalhistoriker,
Ternevej 1,
7400 Herning.
Født 7. juli 1920 i Norge.
Lærereksamen fra Ranum sem. 1943

»Her Mogns paa Holm«

Om præsten på Holmsland Mogens Christensen

Af Carl-Thomas von Christierson

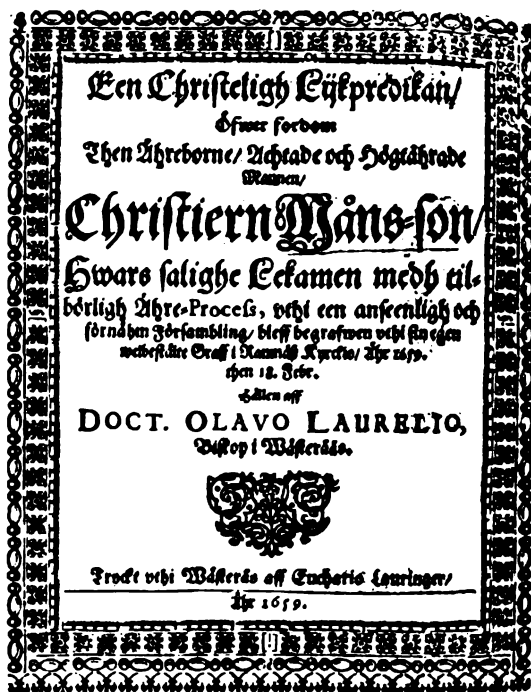
BAGGRUND

Den 13. februar 1659 afholdt biskop Olof Laurelius fra Västerås i Sverige en ligprædiken i Ramnås kirke over jernværksejeren og borgeren Christiern Månsson, der var død den 16. januar samme år. Efter et usædvanligt levnedsløb var han død 63 år gammel og efterlod sig sin hustru Carin Erikdotter, der havde født ham 12 børn, og et jernværkskompleks ved Kolbäcksåsens vandfald i Ramnås sogn i Västmanland. Her producerede han på sine tre smedjer stangjern, der på dette tidspunkt var Sveriges vigtigste eksportvare.

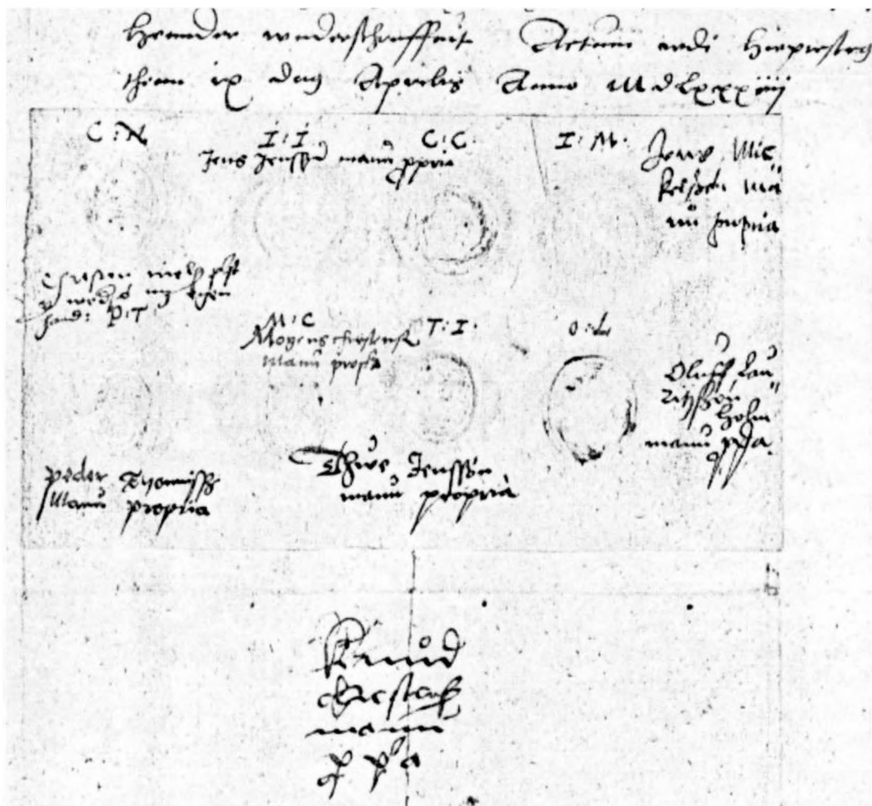
Biskoppen redegjorde omhyggeligt for den afdødes levede, og vedrørende hans opfindelse fortalte han følgende:

»ANNO 1595. then 24. Decmbris är han födder til thenna usla og jemmerfulla Werlden / utaff Christelige og hederlige Föräldrar / uthi Konungarijket Danmarck / på itt omflutit Land Holm benämndt. Hans Fader

heet Herr Måns Christierson / fordom Kyrckioheerde på hans födelses Ort öfwer twenne Sochner (hwilkas Nampn oss obekante äro) uthi 32. Åhr: Hans Modher heet Edel Clemmets Dotter / ...«¹

Forsiden af biskop Olav Laurelius ligprædiken fra 1659 over Mogens Christensens søn Christiern Mogensen.

Underskrifterne på Præstefuldmagten fra 1584.

Navnene på hans far og mor, at faderen havde været præst i 32 år et sted i Danmark, der blev kaldt Holm og at dette sted bestod af to sogne omgivet af vand, mere kunne familien åbenbart ikke huske i sorgen over den døde husbond og fader. Over 100 år senere, i 1785, blev der trykt en stamtavle over Christiern Månssons mangfoldige efterkommere, der bl.a. byggede på håndskrevne genealogiske optegnelser lavet af Abraham Hülphers (1734-1798), som var bosiddende i Västerås. Her får man yderligere at vide, hvordan Chris-

tiern Månsson bl.a. var født 1595 på Holm i Jylland og at hans far, der hed Måns Christierrsson, var præst i Rind Köping og døde 1603.² Med disse oplysninger er det ikke svært at identificere de to sogne som Gammel- og Nysogn på Holmsland ved Ringkøbing fjords nordside, og det viser sig da også, at navnet Mogens Christensen er det første, der er optegnet på den nye præstetavle opsat i våbenhuset i Nysogn kirke.

Holmslands kommune udgav 1974 bind I af Holmslands og klittens historie,

skrevet af H. K. Kristensen på grundlag af lokalhistorikeren Thorvald Lodbergs samlinger, og Lodberg havde da også fundet nogle få oplysninger om Mogens Christensen, der kom til at indlede bogens kapitel om præster på Holmsland. Han træffes første gang i Ribe byfogeds tingbog, hvor skriveren ved et møde fredag før jomfru Lucies dag, d.v.s. fredag før den 13. december 1572 har nævnt

»Her Mogens præst på
Hollm ... Ringkøbing ...«¹

Senest fra dette år var han således præst på Holmsland.

På dette tidspunkt var Frederik II konge i Danmark. Hans søn prins Christian, den senere konge Christian IV, blev født 1577, og kongen ville naturligvis sikre sig, at sønnen kunne efterfølge ham som landets konge. Kun 7 år gammel skulle prins Christian derfor hyldes som kommende hersker, og stænderne i Jylland befaledes at indfinde sig til hyldningen, der skulle foregå i Viborg førstkommande Trinitatis mandag den 16. juni 1584. Det gjaldt selvfølgelig også præsterne fra Hind herred, og derfor samledes de hos Mogens Christensens nabopræst i Hee præstegård den 9. april 1584 for at udfærdige den nødvendige fuldmagt. Kongens befaling havde bestemt, at fuldmagten skulle gælde for en herredsprovst og yderligere to præster fra samme herred. På fuldmagten finder vi Mogens Christensen på Holms egenhændige underskrift, tillige med hans segl der dog er noget skadet. Mogens Christensens præstekolleger repræsenterede sognekirkerne i daværende Hind herred, og de var foruden Holmsland kommet fra Vedersø, Torsted, Hover, Omme, Tim og Velling for at udstede den

ønskede fuldmagt til provst Peder Mortensen i Hee, mester Mads Bertelsen i Ringkøbing og Hans Thym i Stadil.⁴

HOLMSLAND

Holmsland var dengang en ø afgrænset mod nord af Stadil og Veststadil fjorde, der stod i forbindelse med hinanden og mod vest af det lavvandede sund Sandene. Dette sund adskilte Holmsland fra Holmsland Klit, der ligger mellem Vesterhavet og Ringkøbing fjord. Syd for Holmsland ligger Ringkøbing fjord og mod øst var Holmsland som i dag afgrænset af Vonåen. Om sommeren kunne Sandene tørre så meget ud, at man kunne komme over kørende eller gående, men almindeligvis var det umuligt for befolkningen at færdes mellem klitten og Holmsland uden båd. Alternativt måtte man køre hele vejen rundt om Stadilfjordene for at komme til kirkerne eller til Ringkøbing. Gamle kort, som f. eks. Johannes Mejers fra 1650 og 1655 viser, hvor meget vand som omgav øen, og endnu på Videnskabernes Selskabs kort fra 1792 ses Holmsland helt omgivet af vand. Vandreguleringer har siden ændret landskabets karakter betydeligt.

Ringkøbing fjord havde mindst en større åbning til Vesterhavet, Nymindegab. Både fjordens vand og landområderne lå meget udsat for tidevand, storme og sandflugt, og stormfloder var altid store katastrofer. 1599 havde Nysogn 55 gårde og bol, hvoraf 20 var fordærvede af sand.⁵ Formodentlig er det netop stormfloderne i første halvdel af 1600-tallet, der førte så meget sand med sig ind i fjordmundingen, at udstrømningen fra fjorden reduceredes og fjorden derfor som følge af sandflugten blev mere lavvandet. Fra

midten af 1600-tallet begyndte Nymindegabs åbning så at vandre sydpå.

Indbyggerne på Holmsland har nok for det meste levet af landbrug og fiskeri, både på fjorden og i Vesterhavet. Ringkøbing fjord var tidligere meget rig på fisk og endnu et stykke ind i 1700-tallet, inden vandet blev mindre salt, dyrkede man østers i fjorden. Kongen havde 1531 bestemt, at Holmslands bønder og almue havde ret til at benytte Holmsland Klit som fælles græsningsareal for kvæg. Der har sikkert også været en del handel. Ringkøbing var den lokale handelsplads eftersom byen havde en havn, og der var en livlig sejlads på fjorden. Der var også forbindelser til udlandet, formentlig mest gennem nederlandske skibe, der kom til Ringkøbing.

Livet har været tungt i det kolde, fugtige og salte klima nær Vesterhavet og befolkningstallet har ikke været stort. Fra 1638 findes en beskrivelse af Holm, eller Sønderholm som den kaldes her, skrevet af præsten Lambert Laugesen. Herr Lambert blev præst på Holmsland efter Mogens Christensen og sendte en beskrivelse af sine to sogne til lægen og historikeren dr. Ole Worm ved København Universitet. Ole Worm indsamlede topografiske oplysninger om Danmarks sogne. Herr Lambert skrev følgende:

»Denne land holm ligger vesten Ringkøbing. Denne land er omfløt met salt vand, paa den synder side er en stor fior oc nørsiden ligenaa. Der er tho kirkesogner: den vester kircke kaldtis i gammel tid S. Lauristkircke, som nu kaldis Nye sognen. Norden fra kircken ligger en edel mands gaard, kaldis Siøgaard, noch endnu norden

derfra ligger en omfløt ø, kaldis Hindø, som en mand boer paa, aff huilcken ø den hele herrith haffuer sit naffn oc kaldis Hind herrit. Vesten udfra kircken imellem fiøren oc Vesterhaff ligger Klittland, som strecker sig ved 4 mile slet till Nymindis indsegling, oc de der boer søger alle Nye sognen kircke, som kand være ved 14 gaarde. Gaarde som er i Nye sognen: Prouistegaard for Harsøssel, oc der boer prestent till begge kircker, Stiengaard, Strede, Juelsgaard, Plogsgaard, Siø, Tegelsmid, Brødlund, Synderby er 9 gaarde, Reffklit en stor lang by, Bremose, Bandsby der er sex gaarde udi, noch Østerbygaard, Kierdgaard, Kirckeby, Gadgaard oc Pugflod. Udi denne forskrefne Nyesogn findis nogle store høye, en høy kaldis Kong Brocks høy, Baffuenshøy och S. Catharinæ høy, de andre haffuer ingen navne. Den anden kircke paa Holm kaldtis i gammel tid Hellig Kaarsis kircke, som nu kaldis Gammelsøgn, liggendis øster mod aen. Enstedegaarde der udi er Bolderup, Synderbygaard, Strandgaard, Nygaard, Hiegaard oc Gammel sogn Prouistegaard, der for uuden siff gaarde uden naffn. Tuende høye, den ene kaldis Kløffthøy, den anden Christe bonde høy. En deylige fiskeri er om den gandske land.«

Vi får at vide, at præsten ved de to kirker bor i Nysogns provstegård, og den lå på samme sted som den tidligere præstegård på vejen fra Ringkøbing lige inden man drejer af til højre mod Kloster og Nysogns kirke. I dag er der opført en ny præstegård ved siden af kirken. Mogens

Christensen var også præst for alle, som boede på Klitland, d.v.s. Holmsland Klit. Der kunne være lang vej til kirkerne på Holmsland, enten man nu var gående, kørende eller sejlene. Først 1869 blev der bygget kirker i Haurvig og Nørre Lyngvig for dem, der boede på Holmsland Klit. Herr Mogens har således haft et ret stort landområde at bevæge sig rundt på, når han f. eks. måtte ud på hus- eller sygebesøg, se til døende eller overhøre ungdommens kristendomskundskab på områdets gårde.

Som præst kunne det også ske, at Mogens Christensen måtte optræde som vidne ved dødsfald og i skifteprotokoller. Således nævnes han den 23 februar 1607 ved skiftet efter Christen Poulsen i Gammelsogn, og beskrives i det bevarede dokument som:

»hederlig mand herr Mogens
Christensen præst paa Holm«⁷

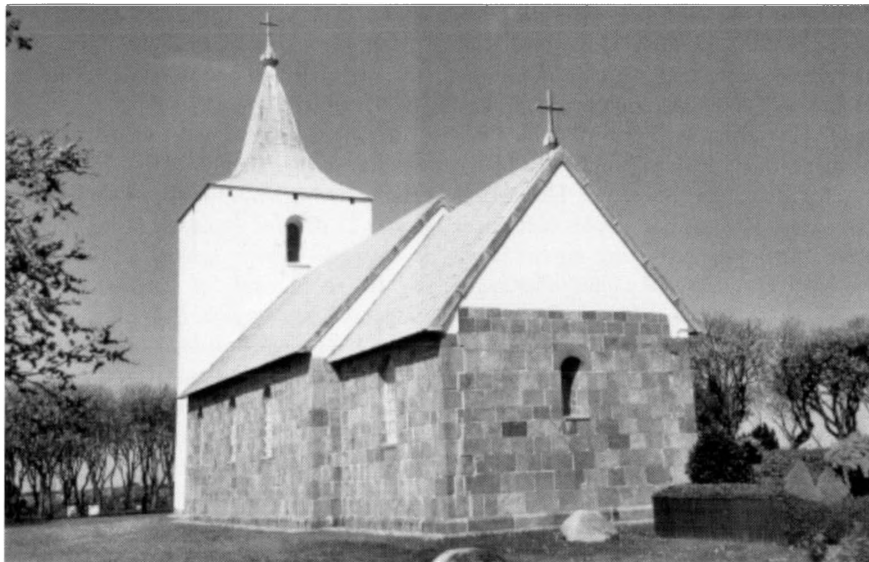
KIRKERNE PÅ HOLMSLAND

De to kirker står på mange måder som i Mogens Christensens tid. Gammelsogn kirke ligger ved stranden på nordsiden af Ringkøbing Fjord, og eftersom den er den ældste af de to kirker, er det ikke usandsynligt, at sognets ældste og vigtigste bygelse har ligget her. Man kan ligeledes formode, at der fandtes en landingsplads eller bådebro for fiskere og kirkefolk. Kirken består af et romansk kor og skib med sengotisk tårn og våbenhus og har kalkmalerier der går tilbage til kong Valdemar den Stores tid omkring 1170. Gammelsogn kirke hører til de små landsbykirker, som er så typiske for Vestjylland og var viet St. Mauritius, men blev under den katolske tid kaldt for Hellig Kors

kirke. Den gamle romanske døbefont af granit står endnu foran alteret. Selve alteret, altertavlen og prædikestolen er fra ca. 1600 men med nyere bemaling.

Nysogns kirke er noget yngre men væsentligt større. Den er faktisk en af Danmarks største landsbykirker. Den har i sig rester af en rent romansk kirke, men er ombygget i anden halvdel af 1200-tallet og fik en blanding af senromansk eller unggotisk kor og skib. Den blev igen udvidet i slutningen af den gotiske periode og fik dobbelte korsarme mod nord og syd, et tårn og et våbenhus mod nord som nu er ligkapel, og endnu senere et våbenhus mod syd. Den fremstår i dag som en stor treskibet kirke.

Som i Gammelsogn kirke står her en stor romansk døbefont i granit, og over den hang en rigt udskåret renæssancehimmel, der nu er deponeret i Ringkøbing Museum. Den gamle altertavle er blevet flyttet til det vestre sidekapel. Denne altertavle blev skænket til kirken i 1598 af domprovsten i Ribe, herr Anders Dresselberg til Mogenstrup, hvis anden hustru, fru Karin Skinkel, var i familie med Mogens Christensens hustru Edel Clementsdatter. Det fremgår af den tidligere omtalte ligprædiken. Altertavlen viser domprovstens fædrene og mødrene våben, Dresselberg og Rud. Dens udseende med søjler og inskriptioner er bevaret, men malerierne af den sidste nadver, Getsemane og korsfæstelsen er fra 1742. Prædikestolen er et relativt enkelt renæssancearbejde og hænger som en karnap på muren mod det vestre sideskib. Den har smalle søjler ligesom den gamle altertavle og har haft 7 malerier af dyderne tro, håb, kærlighed, retfærdighed, forsigtighed, frimodighed og sparsommelighed.

Gammelsovn kirke på Holmsland.

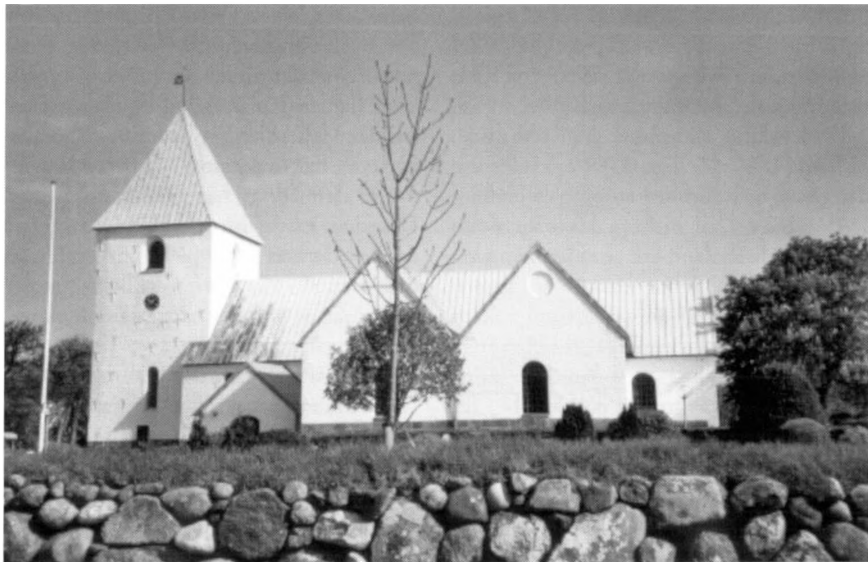
Begge kirker står i dag nydeligt restaurerede med velholdte inventarer, både fra Mogens Christensens tid og senere. Nysogn kirke ligger i Kloster, omgivet af dagens boliger og butikker, mens Gammelsovn kirke ligger mere isoleret ved fjorden og borte fra veje og gårde.

Siden gammel tid indtog de to kirker på Holmsland en særlig stilling. De var ikke selvstændige sognekirker men hørte under domprovsten ved Ribe domkirke. Frem til 1695 var præsteembedet på Holmsland et kapellani under Ribe domkapitel hørende til domprovsten. Provsten passede ikke selv embedet, men indsatte en kapellan. Denne havde så indtægterne fra Nysogns præstegård og for også at få præstetienden, betalte han en årlig afgift til domprovsten. Domprovsten selv havde indtægterne fra biskops- og kirketienden.

Hardsyssels provsti, der også blev kaldt sysselprovstens, var gennem brev af pave Julius II i 1508 blevet ophøjet til et prælatur, og sysselprovsten fik herefter rang af domprovst. Han havde ansvaret for Hardsyssels 98 kirker, og på Holmsland havde han desuden flere gårde under sig. Domprovst under Mogens Christensens tid var magister Caspar Mule frem til 1581 og efter ham landsdommeren på Sjælland Anders Dresselberg frem til 1613. Anders Dresselberg var ikke bare landsdommer men blev også brugt til tjenester ved hoffet og i kongens kancelli.

Domprovsten var ansvarlig for den lokale kirkelige administration og skulle bl. a. besøge kirkerne for at kontrollere regnskaber, afgøre handel eller tvister om jord, se efter kirkebygningernes stand, undersøge præsternes embedsførelse og ved behov også befolkningens moralske vandel.

Nysogn kirke på Holmsland.

Da han havde betydelige indtægter af sine kirker og gårde, havde han en naturlig interesse for regnskaberne. Ofte begyndte eller sluttede disse rejser på Holmsland, dels havde provsten her sine egne to kirker, dels lå også den egentlige provstegård her. Indtægterne var dog sædvanligvis bortforpagtet. Gammelsogns præstetiende var 1655 bortforpagtet for 9 ørtug rug, 9 ørtug byg og jordskatten for 11 ørtug byg, 26 skilling og 2 hvid. Nysogns præstetiende var bortforpagtet for 16 ørtug rug, 20 ørtug byg, jordskatten for 15 ørtug og 10 skæpper byg, 6 mark, 10 skilling og 1 hvid.⁸ Eftersom domprovsten efter reformationen oftest var en embedsmand med tæt tilknytning til hovedstaden og hoffet, havde han sædvanligvis en lokal fuldmægtig til at passe det praktiske.

BISKOP HEGELUND OG MOGENS CHRISTENSEN

Ved siden af denne juridiske og verdslige myndighed over Mogens Christensens to kirker på Holmsland var der også den kirkelige eller åndelige myndighed repræsenteret af biskoppen ved Ribe domkirke. Det var 1569-1594 Hans Laugesen og 1595-1614 den berømte Peder Jensen Hegelund. Om Hegelunds virksomhed ved vi ganske meget, eftersom han mellem 1565 og 1613 førte dagbog, eller som det kaldes almanak-optegnelser. Disse har været kendt længe og er nu udgivet i et trebindsværk med rigelige kommentarer. Her møder vi Mogens Christensen den 15. juni 1574 eftersom Peder Hegelund skriver:

»Ringkøbing oc paa Holm hoss her Mogns«.⁹

Peder Hegelund havde studeret i Leipzig og Wittenberg, fik sin magistergrad 1568 og blev som 27-årig 1569 rektor for Ribe katedralskole, hvor han virkede i 11 år, inden han blev lektor i teologi ved domkirken i 1580. Mellem 1588 og 1595 var han præst ved domkirken og blev endelig 1595 udnævnt til biskop. Hvorfor dette besøg på Holmsland længe inden han blev biskop?

Allerede under sin tid som rektor havde Hegelund kontakt med stiftets præster og øvrighedspersoner. Ribe latinskole, som hørte under domkirken, fik elever fra hele landet, men desuden kom præste- og adelssønner i hans hjem og modtog privatundervisning. Flere af hans elever blev senere præster i stiftet, så Hegelund har haft anledning til møder og diskussioner i skole- og præstesager. Men en anden årsag var af betydelig mere praktisk art. På Holmsland havde biskoppen nemlig siden 1555 den såkaldte »gammel skolerente«, det vil sige en del af rektorembedets indtægter. Den kom fra fire gårde og bestod af

»to store tusinde og to store hundreder hvilling, 3½ mark i gæsteri og tre oldensvin«.¹⁰

Store tusinder og store hundreder var henholdsvis 1200 og 120 stk. Han fik altså årlig et større antal tørrede fisk, kontant erstatning for besøg i kirkelige ærinder og 3 slagtegrise fra Holmsland, og det var sikkert præstens forpligtelse at redegøre for denne indtægt og måske ordne det praktiske. Det kan meget vel have været forhold af denne art, som fik rektor Hegelund til, mellem den 13. og 20. juni 1574, at foretage den førnævnte lille rejse i

stiftet med besøg i bl.a. Fåborg, Hoddekov og Holmsland. Alle tre steder havde rektorembedet indtægter. Den 14. juni kom han til Ringkøbing, og dagen efter har han sikkert besøgt byens latinskole og kirke og har overnattet hos herr Mogens, for så den 16. at rejse videre til Skjern. Desuden havde Mogens Christensen på denne tid været præst på Holmsland højst et par år, så man kan forestille sig, at det har været en af deres første sammenkomster.

Kirkeordinansen af 1537, året efter reformationen, pålagde biskoppen store arbejdsopgaver. Foruden den kirkelige tjeneste ved domkirken var han pligtig til at holde opsyn med stiftets kirker, han havde ansvaret for at stiftets præster var duelige, og han skulle overvåge sygehuse og fattigvæsen. Ved disse kirkebesøg kunne biskoppen også eksaminere præstekandidater og ordinere nye præster, og var der, som i Ringkøbing, en latinskole, var den sikker på besøg. Han kunne også besøge f. eks. herregårde for at løse stridigheder mellem kirke og adel om jordrettigheder og skatter.

Besøgene i de enkelte kirker og møderne med præsterne var en omfattende opgave. Hegelund planlagde sine to årlige rejser således, at hvert herred fik besøg en gang om året. Man samledes i de forskellige præstegårde til »kalenter« som han kaldte dem. I god tid forinden sendte han indkaldelser med meddelelser om, hvad der skulle ske og hvilke emner som skulle diskuteres.

Hegelund var en flittig mand. 1595 foretog han sin første rejse til Hardsyssel i stiftets nordlige del og sit 30. kalenter holdt han fredag den 23. maj 1606 i Ringkøbing kirke efter dagen inden at have besøgt sko-

len. Rejsen til Hind herred året efter er særlig vigtigt i sammenhæng med Mogens Christensen, præstemødet skulle nemlig holdes hjemme hos ham. I biskop Hege-lunds almanak kan vi følge hele forløbet. Fredagen den 10. april 1607 sender han mødeindkaldelserne ud gennem sin slægtning Jakob Hegelund, der på det tidspunkt var rektor ved Ringkøbing latinskole. Bis-koppen havde for øvrigt hoste den dag. Fredag den 15. juni begiver han sig på vej via Stauning og Erstkirke, mandag den 18. besøger han latinskolen i Ringkøbing, og dagen efter samles alle præsterne med bis-koppen i Holmsland præstegård.

Hvad skulle man diskutere? Det får vi at vide gennem den udsendte indkaldelse, som findes bevaret i afskrift på det Kongelige Bibliotek i København.¹¹ Hegelund minder her om, at det allerede forrige år var blevet besluttet, at man skulle mødes hos herr Mogens på Holm, og eftersom foråret nærmer sig, er det nødvendigt at samle præsterådet for omsorgen og arbejdet med kirkerne. Han meddeler, at han har fastsat den 19. maj for denne præstesynode. Emnet for den teologiske diskus-sion skal være 2. Mosebog med udgangs-punkt i historien om Moses og den bræn-dende tornebusk på Horebbjerget i Sinai. Som Moses hørte Gud tale gennem ilden og bad om hans nåde og beskyttelse, vil den enkelte præst i samværet med de an-dre præster og i mødet med Guds ord få udlægninger og forklaringer på de største ting og få bedre forståelse for kirkens fri-gørelse gennem Messias fremtræden. He-gelund giver forskellige kommentarer til denne hændelse og gennemgår teologiske fortolkninger. Han minder om, at der lige er kommet en forbedret dansk udgave af bibelen, og der er sikkert tale om H. P.

Resens nyoversættelse af Christian III bi-bel, som blev udgivet netop i 1607. Man skal også behandle kapitlet om israeliter-nes slaveri i Egypten og den berømte van-dring over Det Røde Hav, og andet som tiden måske vil kunne tillade. For at de indkaldte præster ikke skal tro, at han tvivler på deres grundighed og flid, vil bi-skop Hegelund ikke på forhånd gen-nemgå disse emner nærmere i brevet. Hi-storien om lammet springer man over, da denne altid behandles ved påsketid.

Som afslutning på indkaldelsen forsø-ger Hegelund at få det kommende præste-møde til at indgå i en større kirkehistorisk sammenhæng. Han foretager nemlig en sammenligning mellem israeliternes sla-veri i Egypten med kirkens slaveri og undertrykkelse i de mange århundreder under den katolske kirke. Mødet hos Mo-gens Christensen skal foregå præcis 90 år efter, at Luther reformerede kirken i 1517. Som en anden Moses blev Luther og kir-ken dengang ført til evangeliets nye lys. Der gik 1517 år fra Guds søns fødsel til reformationen, lige så mange år som der gik fra ophævelsen af slaveriet i Egypten til Guds søns fødsel. Med en så stor nåde fra Gud og det genindsatte lys må Jesu fødsel evig æres. Men om dette og andet er det bedst at tale når de mødes.

Altså er det stadig vigtigt at minde om Luthers reformation 75 år efter, at den kom til Danmark. Det er tydeligt, at bis-koppen lægger vægt på den pædagogiske side af disse møder, og han vil sikre sig, at præsterne bliver ved med at læse bibelen, forstår dens ord og tolker på rette vis ifølge den evangelisk-lutherske lære. Mø-deindkaldelsens afsluttende ord er dog noget mindre teologiske. Eftersom bis-koppen finder det nødvendigt at præs-

Landsdommer Anders Dresselbergs fædrene og mødrene våben på den gamle altertavle i Nysogn kirke.

terne opholder sig i præstegården, skal værten mindes om at afholde sig fra luksus og fyrstelige madretter. Deres forbrug skal være frugalt og mådeholdent, ihukommende de tider, de lever i, og hvad der sømmer sig for deres stand.

Dagen efter kalenteren på Holmsland rejser Peder Hegelund videre nordpå til Husby for at om torsdagen holde kalenter for præsterne i Ulfborg herred. Samtidig må denne kalenter også have været Mogens Christensens sidste møde med biskoppen og præstekollegerne, for kun seks uger senere var han død. I sin almanak har Peder Hegelund nemlig under juli måned 1607 noteret:

»Die 3 iulij døde Her Mogns
paa Holm. Regn.«¹²

Det er nærliggende at formode, at Mogens Christensen blev begravet fra Nysogn kirke og lagdes i jorden et sted nær kirkebygningen. Hvor gammel han var, er

ukendt, men han har forrettet sin præstegerning i mindst 35 år.

FAMILIEFORHOLD

Ved sin død efterlod han sig hustruen Edel Clementsdatter og mindst to sønner. Den ældre søns navn er ukendt og han er kun omtalt i sin yngre broders ligprædiken fra 1659. Her fortælles, hvordan han 1618 var søgt til Sverige. Den yngre søn var den førnævnte Christiern Månsson, d.v.s. Mogensen, som var født den 24. december 1595. Christiern Mogensen havde efter endt skolegang i et par år været i tjeneste hos forskellige danske embedsmænd i Halmstad og Skåne. Edel Clementsdatter råder så i 1620 den yngre søn til at rejse til Sverige igen. Han skal denne gang opsøge sin ældre broder, der sikkert kan hjælpe ham til arbejde og en fremtid.

Mogens Christensen kan desuden have haft en datter. Af S. W. Wibergs præstehistorie fremgår nemlig, at præsten Chris-

ten Kjeldsen i Vandborg 1597 giftede sig med en datter til præsten på Holmsland. Hendes navn er ukendt, men i ægteskabet med Christen Kjeldsen fødtes fire døtre. Om disse igen ved man kun, at en af dem i hemmelighed fødte et barn og derfor blev straffet med døden 1622. Som en mærkværdighed skulle hendes grav holde sig grøn både vinter og sommer. Christen Kjeldsen havde været kapellan siden 1596, blev præsteviet 1598, men døde allerede 1609. Hans enke, den ukendte præstedatter fra Holmsland, giftede sig bagefter med den nye præst Gregers Jensen Lemvig, som afgik fra embedet den 29. september 1650. Hans søn igen, som altså kan have været dattersøn til Mogens Christensen, var Laurits Gregersen, født den 2. februar 1624, også præst og endelig udnævnt til provst den 6. august 1678. Han døde den 25. marts 1683 efterladende sig sin anden hustru og tre sønner.¹³ Om dette nu forholder sig rigtigt, så må denne datter til Mogens Christensen have været betydelig ældre end Christiern Mogensen, og sandsynligvis født en gang i 1570'erne, og det kunne godt passe med, at Mogens Christensen var præst allerede 1572 og kunne stifte familie. Noget kunne altså tyde på, at han har været gift to gange.

Efter hans død træder enken Edel Clementsdatter pludselig frem i lyset. Der opstod nemlig en voldsom strid, da Mogens Christensens efterfølger som præst på Holmslands skulle tiltræde sit embede.

Fra Christiern Mogensens ligprædiken ved vi, at Edel Clementsdatter som nævnt var i familie med domprovst og landsdommer Anders Dresselbergs hustru. Denne var gift to gange, første gang 1584 med Mette Grubbe, som døde 1587, og han var fra 1594 gift med velbyrdig fru

Karen Skinkel. Vi må antage, at det er hende, der hentydes til, for det er også hende, der giver Christiern Mogensen en anbefalingskrivelse med i bagagen, da han 1614 første gang begiver sig til Sverige. Karen Skinkel hørte som Mette Grubbe til Danmarks ældste adelslægter, men det har indtil videre ikke været muligt at finde forbindelsen mellem Karin Skinkel og Edel Clementsdatter. Fru Edel har næppe været adelig, for så havde hun nok ikke fået lov at gifte sig med en præst. Men i hvert fald har hun sikkert fået en god opdragelse og grundlæggende skoleundervisning, og hun må have haft kontakt til de vigtigere personer, som havde administrativ tilknytning til Holmsland. Lokalt er hun blevet anset som stående tilstrækkelig højt til at kunne omgås med ejerne til herregården Søgaard på Holmsland. Det var i 1608 Otto Kaas og fru Regitse Vestenie.

Biskop Hegelund meddelte den 23. marts 1608 om den nye præst:

»Her Lambert Laugissøn bleff
 ordineret till Gammel oc Ny sogn.
 9 Ordinatio.«¹⁴

Lambert Laugesen var nu rettelig indsat i sit nye embede, som han skulle forrette efter Mogens Christensen, og han kunne begynde at prædike i sognets to kirker. Men Edel Clementsdatter var ikke tilfreds. Hun og andre personer fra menigheden blev uenige med herr Lambert om embedet. Måske om enkepensionen eller boligen, og han har åbenbart ikke villet give sig. Hun skrev et brev til kong Christian IV og beklagede sig over den præst, som provsten havde tilføjet hende i den afdøde husbonds sted. Kongen skrev her efter den 16. september 1608 fra Skander-

Den gamle altertavle i Nysogn kirke.

borg slot til sin lensmand på Holbæk slot Anders Dresselberg, som jo altså også var domprovst i Ribe, at han skulle hjælpe fru Edel til sin ret, eftersom hun beklagede sig over den nye præst. Dresselberg måtte erfare en dramatisk historie. Fru Regitse Vestenien havde blandet sig i striden og tiladt sig at låse kirkedøren og lade nøglerne bringe til sig i forvaring, så da herr Lambert første gang skulle holde sin gudstjeneste, måtte han gøre det under åben himmel. Han aflagde sin prædiken stående lidt fra våbenhuset øst for gangstien, det samme sted som han siden valgte til grav¹⁵. Herr Lambert var blevet tvunget til dette flere søndage i træk. Anders Dresselberg rapporterede også, hvordan der mellem herr Lambert, menige sognemænd og den afdøde præsts enke var uenighed om præstekaldet på Holmsland.

At forstyrre gudstjenesten og i særdeleshed forhindre den, var en alvorlig forbrydelse, og kongen, der stadig befandt sig i Skanderborg, var oprørt og ville have parterne for retten og sagen undersøgt til bunds. Et nyt brev blev sendt:

»Christianus quartus hilse eder, os elskelig Predbjørn Gyldenstjerne til Vosborg, vor mand råd og embedsmand på vort slot Bøvling, så og hæderlig og højlærd mand M. Peder Hegelund, superintendent i Ribe stift, k. og evindeligt med Gud og vor nåde, vid, eftersom vi nådigst kommet udi forfaring udaf os elskelig Anders Dresselberg, vor mand, tjener og befalingsmand på vort slot Holbæk, hans skriftlige beretning, hvorledes os elskelig fru Regitse Vestenien sig skal have undestået att tillukke Holm kirkedør, så præsten udi nogle søndage på rad ikke har kunnet gøre den tilbørlige tjeneste, som det sig burde, almuen til største forargelse; udi lige måde forfarer vi, hvorledes sig skal begive nogen misforstand og uenighed imellem os elskelig herr Lambert Laugesen, sognepræst på førnævnte Holm og menige sognemænd, der sammesteds så og den afgangne præsts efterlode hustru om førnævnte Holms kald, som han nu nylig at betjene skal være tilforordnet, og andre tilfælde. Da beder vi jer, ville og hermed befale og fuldmagt give, at med allerførste lejlighed jer til førnævnte Holm begive, indstævrende alle førnævnte parter for jer i rette og siden grandgiveligt forfare om førnævnte fru Regitises forseelse. Deslige, om førnævnte herr Lambert kan fin-

des sig så utilbørligen imod sogne-mændene eller enken at have forholdet, som han forskyldes for eller ikke, og siden alle førnævnte parter ved en endelig dom og sentens adskille. Givende fra jer beskrevet, hvis i udi den sag førnævnte modparter mellem forhandling eller dømmende bliver, under jeres hænder og segl, som i ville ansvare og være bekendt ...«¹⁶

Alle parter mødtes og fremsatte deres synspunkter og klager. Hvor alvorligt det i sidste ende var, får vi ikke at vide, men sandsynligvis blev der tale om forlig mellem Edel Clementsdatter og Lambert Laugesen, eftersom det kun var Regitse Vestenie, der til sidst idømmes en bøde. Kong Christian IV afslutter sagen den 24. januar 1609 i Horsens gennem sit brev til Predbjørn Gyldenstjerne:

»Vor synderlig gunst tilforn. Vid, at eftersom vi i nogen tid siden forleden nådigst er kommet i forfaring, hvorledes os elskelig Otte Kaas til Søgård, vor mand og tjener, hans hustru ... hendes forseelse i og kort forleden har bekommet vor nådigste befaling, ham at tiltale og forfølge. Da efterdi vi formedelst godt folks forbøns skyld samme hendes forseelse på denne gang har efterladt, dog med slig kondition; att førnævnte hendes husbond til næste skole skulle udgive et hundrede daler. Beder vi eder og ville, at i førnævnte et hundrede daler med første lejlighed af førnævnte Otte Kaas udfordrer og siden forordner til skolen udi vor købstad Ringkøbing, udsettende denne til vise folk på rente, udaf vilken sum skolen årlig til en vis

tid uden lang kraft og eftermaning kan bekomme sin rente.»¹⁷

Ringkøbing skole fik på denne måde en indtægt, som i mange år blev brugt til lærerens løn.

Det sidste vi hører til Edel Clementsdatter er omkring 1619, da hun får besøg af sønnen Christiern Mogensen, som i Sverige var blevet alvorlig syg. De havde ikke set hinanden i 14 år, og han bliver hos hende til 1620, hvor han som nævnt igen rejser til Sverige. Det blev denne gang for bestandig og til, som det skulle vise sig, en usædvanlig livsgerning, langt fra hvad en præstesøn fra Vestjylland kunne forvente.

NOTER

1. Olaus Laurelius: »Een Christeligh Lijkpredikan / Öfwer fordom Then Ähreborne / Achtade och Högtährade Mannen Christiern Månson«.
2. Hülpherska samlingen - genealogica, bind 3, s. 126.
3. Ribe byfogeds tingbog 1572, s. 207.
4. Originalfuldmagten dateret den 9.4.1584. Se også: Holger Fr. Rørdam: »Præsterne i Nørrejylland året 1584.«
5. N. Overgaard: »Vestjyllands Oldtidsbebyggelse«. Note s.11.
6. O. Nielsen (udg.): Ribe Stifts Beskrivelse 1638, s.33.
7. Bøvling len, regnskab 1623-24.
8. P. Severinsen: »Hardsyssels kirker«.
9. Bue Kaae (udg.): Biskop Peder Hegelunds almanakoptegnelser s.97.
10. J. Kinch: Ribe bys historie og beskrivelse II, s.424 og 426.
11. Brevafskrift, Rostgaards Samling 7. Det Kongelige Bibliotek.
12. Bue Kaae (udg.): Biskop Peder Hegelunds almanakoptegnelser, s.479.
13. Om familien Wandborg kan læses i Oluf Nielsen: Skodborg og Vandfuld Herreder. København 1894.
14. Bue Kaae (udg.): Biskop Peder Hegelunds almanakoptegnelser, s.495.

15. Evald Tang Kristensen: Øen Holmsland og dens Klit, s.49.
16. Evald Tang Kristensen: Øen Holmsland og dens Klit, s.34f. Se også Kancelliets Brevbøger 1603-1608 s.752.
17. Evald Tang Kristensen: Øen Holmsland og dens klit side 35 og Kancelliets Brevbøger 1609, s.16f.

KILDER

- Literæ M. Petri Hegelundii Episc. Ripensis ad præpositus sue Dioecesis, p. 90-95. Rostgaards Samling 7. Det Kongelige Bibliotek.
- Bøvling lens regnskab 1623-24, bilag, skifteprotokol af den 23.2.1607. Mikrofilm i Rigsarkivet.
- Præstefuldmakten fra Hind herred 9. april 1584. Kongehusets og rigets arkiv, B2, hyldninger af prins Christian, fuldmagter 1584 nr. 38-51, Hind herred nr. 40,101. Rigsarkivet.
- Ribe byfogeds tingbog 1572, side 207. Landsarkivet i Viborg, B 85 A, løbenr. 6, 1571-73. Mikrofilm i Rigsarkivet.
- Christiernin, Per Niclas: Stam-taflor till uplysning om den Christierninska släkten, Upsala 1785.
- Laurelius, Olaus: »Een Christeligh Lijkpredikan / Öfwer fordom Then Åhreborne / Achteade och Högtährade Mannen Christiern Måns-son«, Västerås 1659.
- Håndskrevne stamtavler for Christiern Månssons efterkommere, Hülpherska samlingen genealogica vol. 2 s. 22-24, vol. 3 s. 126 og vol. 4 s. 27-28. Västerås Stifts- og landsbibliotek.

LITTERATUR

- Andersen, S. A.: »Geologisk fører over Holmsland og dens klit« i Hardsyssels Årbog 57, Holstebro 1963.
- Dahlerup, Troels: »Hardsyssels Provsti i Senmiddelalderen« i Hardsyssels Aarbo 54, København 1960.
- Hjorth Rasmussen A. (red): Holmsland og Klittens historie II, Ringkøbing 1981.
- Kancelliets brevboeger vedrørende Danmarks indre forhold 1551-1645, udgivne ved L. Laursen af Rigsarkivet, København 1885ff. Bind 1603-1608, København 1915 og bind 1609-1615, København 1916.
- Kaae, Bue: Biskop Peder Jensen Hegelund 1542-1614. En biografi. Historisk Samfund for Ribe amt, 1977.
- Kaae, Bue: Peder Hegelunds almanakoptegnelser 1565-1613 I-II. Historisk Samfund for Ribe amt, 1976.
- Kinch, J: Ribe Bys Historie og Beskrivelse I-II, 1869-1884. Genudgivet Århus 1985.
- Kristensen, H. K: Holmsland og klittens historie I. På grundlag af Thorvald Lodbergs samlinger. Ringkøbing 1974.
- Nielsen, O: Ribe Stifts beskrivelse 1638. Indberetninger fra Stiftets Præster til Dr. O. Worm. København 1875.
- Overgaard, N.: »Vestjyllands oldtidsbebyggelse« i Svend Aakjær (red.). Jyske Samlinger, 5. række bind 1, København 1932, note s.11.
- Rørdam, Holger Fr: »Præsterne i Nørrejylland i året 1584« i Kirkehistoriske samlinger 3. række, bind 2, København 1877-80.
- Severinsen, P: Hardsyssels Kirker. Hardsyssels Aarbo 3, København 1909.
- Storgaard Pedersen P: »Fra Holmsland. Træk af Øens og Klittens Historie i ældre Tid« i Hardsyssels Aarbo 21, København 1927.
- Storgaard Pedersen, P: Hardsyssel, Bidrag til en jysk egns Middelalderhistorie. København 1916.
- Tang Kristensen, Evald: Øen Holmsland og dens klit, beskrevet særlig med kulturhistorisk Hensyn, Viborg 1891.
- Wiberg, S.V: Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie I-IV, 1870-79. Fotografisk optryk 1959-60.

Carl-Thomas von Christierson
 Født 1953 i Helsingfors
 cand.mag. & art.
 i musik, dansk og finsk,
 lektor ved Copenhagen
 International School.
 Medlem af Genealogiska
 Föreningen i Sverige

Han var med i krigen 1864

Erindringsmedalje – Hædersgave – Dannebrogsmændenes Hæderstegn
Sønnerne fra Graversgaard i Stadil sogn – Veteranfesten i Holstebro

Af Magne Lund

Sætningen »han var med i krigen 1864« støder man ofte på ved læsning i lokalhistoriske bøger fra Ringkøbing Amt, således også i Hardsyssels Årbog 2002.

I den flotte artikel »Dreng i Holstebro i år 1900« skriver fortælleren om sin farfar Christen Møller Nielsen blandt andet, »i hvert fald var han med i krigen 1864, og her var han vel nok heldig, idet han blev taget til fange af tyskerne og tilbragte dette fangenskab i Wittenberg i Tyskland, indtil krigen var slut«. I dette tilfælde, som de fleste, vidste man i familien ikke mere om slægtningens deltagelse i krigen, men der er faktisk gode muligheder for at finde rigtig meget om veteranerne fra de slesvigske krige.

Forsvarets arkiver finder man i Rigsarkivet i København, langt fra Ringkøbing Amt, ja! men i første omgang er det måske ikke nødvendigt med et besøg.

Den bedste indgang til mere viden om veteranerne er deres ansøgninger i forbindelse med erindringsmedaljen.

ERINDRINGSMEDALJEN

Der skulle oprindeligt være lavet en medalje for deltagelse i de slesvigske krige, men inden det blev endelig besluttet, var der gået for lang tid, og i stedet blev det så til erindringsmedaljer.

Krigsveteranerne skulle i 1876 selv ansøge om at få medaljen.

Medaljerne blev tildelt i 1876-77. Man regner med, at der var ca. 46.000, der var berettiget til at få 1848-50 medaljen, mens der var ca. 58.000 berettigede til 1864 medaljen. Til at modtage begge medaljer var der ca. 2.900 personer.

Betingelsen for at modtage medaljen var, at man havde stået ved en enhed, som havde været på feltod/krigsod. Ansøgningen var et fortrykt skema med spørgsmål, der skulle besvares, svarene er vores indgang til videre søgning.

Kopier af disse ansøgninger opbevares i Rigsarkivet, ved henvendelse i arkivet kan man bestille ansøgningen for en person ved at udfylde en bestillingsseddel. Det er tilladt at kopiere ansøgningen.

Alle ansøgningerne er desuden fotograferede på mikrofilm, ordnet efter amt, herred, og inden for herredet i alfabetisk orden. Film nr. 12730 og 12731 viser alle ansøgningerne fra Ringkøbing Amt, krigen 1864. Filmene kan hjemlånes til godkendte arkiver, så man kan faktisk sidde på arkivet i Holstebro, Herning m.fl. og læse disse ansøgninger.

Christen Møller Nielsens ansøgning viste følgende: Født d. 13-8-1837. Tjenestgjorde ved 8. Regiment, 5. Compagni som Menig nr. 378. Tilfangetagen i for-

Erindringsmedalje 1864.

bindelse med tilbagestrækningen fra Dannevirke d. 5.-6. Februar 1864, i fængsel i Wittenberg.

Adr. 1876, Vester Herborg, Vorgod sogn.

Nærmere undersøgt viste det sig, at Christen Møller Nielsen først havde været fange i fæstningen Magdeburg, derfra senere overflyttet til Wittenberg, kopi af hans erindringsmedalje-ansøgning er tilsendt familien.

HÆDERSGAVEN

I 1906 blev der tillagt veteranerne fra krigen 1848-50 en årlig pension på kr. 100, om hvilken de skulle ansøge hos finansministeriet.

I 1914 blev veteranerne fra 1864 ligeledes tillagt en pension på kr. 100 om året, et lille beløb, og dog, en snedkersvend i Ringkøbing Amt fik i 1913 ca. 45 øre i timen.

Pensionen kaldtes hædersgaven, betingelsen var igen, at man havde været på krigsfod. Ansøgningerne findes i Rigsar-

kivet, dog kun som papirkopier, navnene på ansøgerne for 1864 kan ses i tre ringbind i Rigsarkivet, ordnede alfabetisk efter navn, fødselsdato, stednavn og journal nr.

Ved bestilling af ansøgningerne til gennemsyn oplyser man på bestillingssedlen Hædersgaven 1864 og journal nr.

Da ansøgningerne ligger i fjernmagasin, kan de først benyttes i Rigsarkivet fire dage efter bestillingen,

De kan dog bestilles online via Rigsarkivets hjemmeside, her kan man skrive datoen for, hvornår man ønsker at benytte dem, man må kopiere ansøgningerne i Rigsarkivet.

DANNEBROGSMÆNDENES HÆDERSTEGN

Under krigen i 1864 indstiftedes en medalje for tapper dåd. Der blev indhentet indstillinger og slået 1.151 medaljer, men medaljerne blev aldrig uddelt, måske på grund af den tabte krig, men navnene på de indstillede kan ses i et ringbind i Rigsarkivet: Indstillede og dekorerede. I denne mappe findes også navnene på en del af de veteraner, som blev belønnede med Dannebrogsmændenes hæderstegn: i alt 504 veteraner modtog hæderstegnet, de fleste i årene 1920-30. I den forbindelse blev modtagerne bedt om at indsende deres levnedbeskrivelse, disse beretninger er en vigtig historisk kilde, de opbevares ved

Ordenskapitlet, Chr. VIII's Palæ, Amalienborg, 1257 København K. Herfra kan man rekvirere kopier gratis.

SØNNERNE FRA GRAVERSGAARD
I STADIL SOGN
Folketællingen i 1845 for Stadil sogn vi-

ser, at manden i Graversgaard hed Niels Pedersen, hans hustru Johanne Jensdatter,

De havde tre døtre og tre sønner, Jens Nielsen 10 år, Niels Nielsen 8 år og Ole Nielsen 5 år, forældrene måtte se dem alle tre drage i krig i 1864. For Niels og Ole blev det en dramatisk oplevelse, Ole blev såret og tilfangetagen ved Oversø under tilbagetrækningen fra Dannevirke d. 5.-6. februar 1864, Niels fik gulsot og var indlagt på flere lazaretter, han kom til at deltage i slaget om Dybbøl d. 18. april 1864, her blev han tilfangetagen.

De to brødre tjenestgjorde ved 8. Brigade, som blev berømt for modangrebet på Dybbøl d. 18. april 1864 (Dybbøldagen).

Jens Nielsen blev først indkaldt i Maj måned 1864 og slap forholdsvis let gennem krigen ved 12. Regiment, som aldrig kom i direkte kamp.

På de følgende sider vil vi se lidt på 8. Brigades historie og derefter dokumenter for Ole Nielsen.

MILITÆRE DATA FOR BRØDRENE

Jens Nielsen, Graversgaard :

Født d. 23-12-1835 i Stadil sogn.

Tjenestegjorde ved 12. Reg. 1. Comp. som Menig nr. 362. Erindringsmedalje i 1876.

Adr. 1876, Husmand, Stadil sogn.

Niels Nielsen, Graversgaard :

Født d. 11-12-1837 i Stadil sogn,

Tjenestegjorde ved 20. Reg. 8. Comp. som Menig nr. 168, Lazaret, var p.g.a. Gulsot indlagt på flg. lazaretter fra sidst i 1863 til først i 1864, Rendsborg, Slesvig, Flensborg, Harslev, Åbenrå og Odense, tilfangetagen 18 April 1864 ved Dybbøl,

fangelejr i Minden i Westfalen 0/5, blev holdt tilfangetagen til i August 1864. Erindringsmedalje i 1876, Hædersgaven i 1914, nr.17974 i Rigsarkivet.

Adr. 1876, Landmand, Sjøng, Stadil sogn. Adr. 1913, Nørre Lyngvig pr. Ringkøbing.

Ole Nielsen, Graversgaard:

Født d. 22-2-1840 i Stadil sogn.

Tjenestegjorde ved 9. Reg. 3. Comp. som Menig nr. 369, såret ved Oversø d. 6. Februar 1864 indlagt på lazaret i Flensborg (Preussisk besiddelse) derefter i fangenskab i fæstningen, Spandau, Erindringsmedalje i 1876, Hædersgaven i 1914, nr. 27995 i Rigsarkivet, Dannebrogsmænd d. 6-5-1925.

Adr. 1876, Stadil sogn, Adr. 1913, Gaardmand, Graversgaard, Stadil sogn.

8. BRIGADE

Ved krigen i 1864 bestod den danske hær af cirka 38.000 mand fordelt i 4 divisioner. Hver division var delt op i 3 brigader.

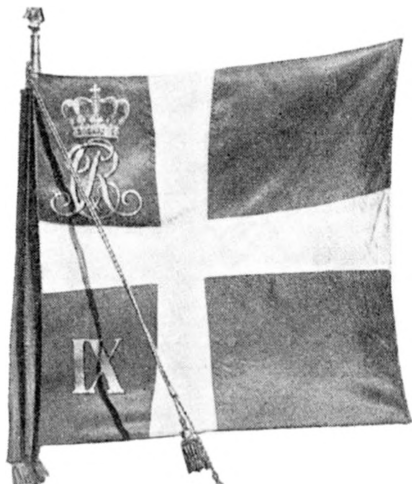
I hver brigade var der 2 regimenter, som igen var delt i 2 batailloner, der til slut igen var delt i 4 kompagnier med 200 mand i hver, et regiment bestod altså af ca. 1600 mand.

8. Brigade bestod af 9. og 20. Regiment.

De to regimenter bestod hovedsageligt af soldater fra det midt-, vest- og nordjyske område, med mange fra Ringkøbing Amt.

8. Brigade deltog i mange af krigens blodigste slag; ved Dannevirke og Fredericia, men ikke mindst slaget på Dybbøl den 18. april, som gjorde brigaden berømt.

Karen Blixens far, Wilhelm Dinesen, gjorde tjeneste som 19 årig løjtnant ved 8.

9. Regiments fane.

Brigades 9. Regiment som kompagnifører.

Det blodige slag begyndte, da preusserne angreb Dannevirke-stillingen klokken 7 om morgenen den 2. februar 1864. Preussernes hær var overlegen både med hensyn til antal soldater, deres uddannelse og ikke mindst udrustning. For at forsvare Dannevirke skulle der bruges ca. 50.000 mand, men der var ca. 36.000 i stillingen den 2. februar.

Ved slaget om Kongshøj, en fremskudt post foran Dannevirke, spillede de to regimenter en fremtrædende rolle. Kampen foregik i et frygteligt vejr med ned til 10 graders frost og snestorm. Det endte med, at 8. Brigade måtte trække sig tilbage. Den danske hærledelse indså, at overmagten var for stor og besluttede at rømme Dannevirke-stillingen i ly af mørket natten mellem den 5. og 6. februar.

Det blev en tilbagetrækning, der er gået over i historien. Det var stormvejr nordfra, og de fleste soldater havde ikke fået et

hvil i de sidste 4 døgn. I nattens løb slog det om fra hård frost til tøvejr med isslag og senere igen til snestorm. Hæren skulle marchere fra Dannevirke til Flensborg, hvilket tog ca. 14 timer.

En menig fortæller:

»Den skarpe blæst hvirvlede sneen i øjnene på os, og tillige blottede den de islagte, spejlglatte veje, hvor både mennesker og dyr havde svært ved at stå fast. Vi blev til sidst så trætte og søvnige, at vi gik som i en døs. Så snart der blev kommanderet »holdt,« kunne vi rende panden mod formandens tornyster eller læne os op til hverandre for at sove«.

8. Brigade var bagtrop og skulle forsvare den danske hær mod de forfølgende preussere og østrigere.

Ved Helligbæk ca. 10 kilometer nord for Slesvig nåede de forfølgende østrigere brigaden, og det kom til en voldsom kamp ved Oversø. Både 9. og 20. Regiment havde store tab af døde, sårede og tilfangetagne.

Man undrer sig den dag i dag over, at kun 10 danske soldater blev overmandet af træthed og døde af kulde. Ved ankomsten til Flensborg fik 8. Brigade efter en kort hviletid besked på at marchere videre til Sønderborg for at blive udskibet til Fredericia.

Det blev en overfart, som af flere soldater er beskrevet som endnu værre end tilbagetrækningen fra Dannevirke. Skibet var så lastet, at soldaterne ikke kunne få plads til at ligge ned og ligeledes var der for de, som måtte opholde sig på dækket under hele overfarten, ingen beskyttelse mod det dårlige vintervejr.

8. Brigade lå i Fredericia til den 10. april, hvor den blev overført til Dybbøl. Her indgik brigaden straks i den alminde-

8. Brigades modangreb. Maleri af Vilhelm Rosenstand på Frederiksborgmuseet, Rosenstand tjenestegjorde ved 20. Regiment som Lieutenant.

lige vagtturnus ved skanserne på Dybbøl banke, den 17. april om aftenen lå brigaden i bivuak ca. 1,5 km bag skanserne.

Den 18. april kl. 4 om morgenen satte preusserne ind med et voldsomt bombardement af de danske skanser, som kun blev forsvaret af ca. 5000 mand. Bombardementet stoppede kl. 10, hvorefter preusserne angreb de 10 sønderskudte skanser med ca. 10.000 mand, og det tog kun ca. et kvarter for preusserne at løbe dem overende.

Kl. 10.30 blev 8. Brigade med sine ca. 3000 mand sat ind i et modangreb, som også er gået over i historien. Det blev så voldsomt, at brigaden mistede omkring halvdelen af mandskabet enten som døde, sårede, eller tilfangetagne.

En af de menige fortæller:

»Døde og sårede lå på vejen og på markerne, nogle lå stille hen, andre sad op og

lod deres forvildede blikke løbe omkring, atter andre slæbte sig hen til et gærde eller andet skjul«.

En officersaspirant fra 9. Regiment fortæller:

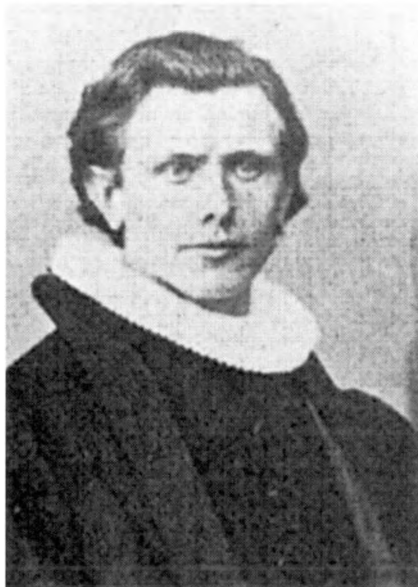
»Vi så bag et gærde præsters flade huer, i samme øjeblik lød det »fremad« – så op over gærdet og videre frem over den hullede mark, over knolde af jord, over mennesker der lå og vred sig med skrig eller hyl eller stille med krummede fingre og blod over ansigtet«.

8. Brigades modangreb havde ikke været forgæves, selvom det havde været ekstremt blodigt.

Tabstallene for 8. Brigade den 18. april 1864 var:

9. Regiment, 87 faldne, 240 sårede (deraf 118 fangne), 386 usårede fanger og desertører, i alt 713 mand.

20. Regiment, 88 faldne, 263 sårede

Ludvig C. M. Wagner (1838-1919). I april 1864 ordineret som feltpræst, hans opgave var at besøge de danske soldater i Preussisk fangenskab; efter krigen blev Ludvig Wagner præst i Sakskøbing.

(deraf 136 fangne), 314 usårede fanger og desertører, i alt 665 mand. Angrebet hjalp resterne af 1. og 3. brigade til at slippe tilbage til brohovedet ved Sønderborg.

9. Regiment var reduceret fra 8 kompagnier til 4.

Krigen var reelt slut for 8. Brigade, og soldaterne blev for de flestes vedkommende hjemsendte i august 1864.

FÆSTNINGEN SPANDAU

Ole Nielsen blev efter sin tilfangetagelse ført til lazarettet i Flensborg, senere blev han sat i fangenskab i fæstningen Spandau.

Den danske præst Ludvig Wagner, fik tilladelse til at besøge de danske fanger.

Pastor Wagner skriver om Spandau: »I flere af de andre fæstninger brugtes slottene som kaserne. I Spandau var de gamle kurfyrsters borg nu tugthus. Her traf jeg 3 danske, der var dømt som spioner til at skydes, men var blevet benådede med tugthusstraf. De to var underofficerer af artilleriet, som fra Ribe i civile klæder havde listet sig ned til Alsund for at undersøge det preussiske bromateriale og om muligt at stikke ild på det. De fandt at pontonerne var af metal og altså ikke brændbare. Da de forsøgte på at snige sig forbi de preussiske forposter for at komme tilbage til den danske hær, blev de grebne, og nu sad de i Spandau. Den ene af dem, en holstener, var aldeles fortvivlet; han syntes, at opholdet i et tugthus ville sætte en plet på ham for hele livet, og det var ikke muligt at gøre ham begribeligt, at det aldrig kan være en skam at lide for sit fædreland, men at han ville blive så meget mere agtet herhjemme. Hvad der yderligere pinte ham, var, at hans hustru i Rendsborg led nød, og at ingen af naboerne ville se til hende, endsiges yde hende hjælp. Jeg indberettede sagen og har grund til at antage, at den stakkels kone blev støttet fra Danmark. Efter krigen blev også spionerne sendt hjem. Endnu mere medynk end de to underofficerer vakte den tredje fange, en boghandlerlærling fra Flensborg. Han havde ydet sin skjærv for at gavne fædrelandet, idet han skrev til en ven i København og meddelte, hvad han kunne opspørge om de fjendtlige troppers styrke, for at de kunne komme til vore krigsstyrelsens kundskab. Brevet blev opsnappet af en kammerat, og afsenderen blev dømt som spion. Vel blev han behandlet nogenlunde skånsomt, men tugthusreglementet

lod sig ikke omgå. Da jeg kom til Spandau var den unge mands helbred nedbrudt, og hans udseende kunne tyde på, at han ikke ville opleve befrielsens dag. Dog hørte jeg senere, at han var kommet hjem og nu havde det forholdsvis godt. I Spandau var der 240 krigsfanger. Omtrænt halvdelen lå i citadellet i bjergværkslignende kasematter, i små kamre, som hver netop kunne rumme fire mand. Til fælles opholdssted var der en stor kasemat. Følgen heraf var, at der kun kunne blive liden ro. Resten af mandskabet lå i Spreeskansen, i et uhyggeligt muret blokhus, hvor der i nederste afdeling var ganske mørkt. Også andre forhold gjorde, at der ikke var rigtig hyggeligt blandt vore folk. Der manglede kommando, idet der vel var en del karakteriserede sergenter, men alle af intendanturen, ingen, som havde nogen myndighed. En svensk greve, der var gået med som frivillig, var ganske vist sergent, men han var for ukendt med mandskabet til at kunne øve synderlig indflydelse. Dertil kom, at den preussiske underofficer, som var krigsfangernes nærmeste foresatte, var ildesindet, og kompagniføreren sørgede vel, så godt han kunne, for at de var ved helbred, men var hård og hensynsløs i sin optræden. Kommandanten var en velvillig mand. På min forestilling tillod han, at de syge slap for at blive indelukkede, da jeg fortalte, at de i de andre fæstninger behandledes som frie, så længe de lå på lazarettet. Et par mand havde prøvet på at flygte, kommandanten straffede dem kun med simpel arrest. Her som andetsteds bad jeg folkene afholde sig fra slige forsøg, da det let kunne komme til at gå ud over kammeraterne. Arbejdet her bestod, som jeg tidligere har nævnt, i at

bygge en skanse. Det var mærkeligt at se, at dette overhovedet lod sig gøre med det løse sand. Der måtte stadig vandes og stampes, og de færdige volde så snart som muligt beklædes med græsstøv. Overraskende var det midt i kastellet at se det dejligste rosenflor på det hvide sand. Kort efter pastor Jakobsen havde været i Spandau, kom en baptistpræst og tilsneg sig kommandantens tilladelse til at samle krigsfangerne i kirken; men da hans foredrag var udtværet, vakte han kun kedsommelighed.

Med kærlighed omtalte man i Spandau en tysk grevinde, Huygen, som med opofrelse havde gjort for fangerne, hvad hun kunne. Også var der en missionselev, som virkede for vore folk; det var den senere så bekendte Børresen. Han kom fra det nærliggende Berlin med sin hustru, og de tog sig af mandskabets timelige og åndelige vel. Det var ikke med let hjerte, jeg brød op fra Spandau, da jeg kun dårligt havde fået samling på folkene«.

Pastor Wagner blev senere sognepræst i Sakskøbing.

Efter at fredsftalen var underskrevet i Wien d. 1. august 1864 og våbenstilstand var sluttet, begyndte hjemsendelserne af de danske fanger, transporterne gik til Swinemünde, hvorfra fangerne sejledes til København.

Modtagelsen i København blev en trist oplevelse for de hjemvendte, ved toldboden var en del mennesker mødt op, de piftede og råbte ad soldaterne: *Der har vi de fejge karle, hvor er gevæerne*, og enkelte spyttede, pøblen havde talt.

Soldaterne måtte ikke rejse hjem i deres uniformer, men modtog nogle gamle klude, enkelte lånte penge til køb af klæder.

48

Spørgsmaal.	Svar.
Godt er Deres fulde Navn?	Ole Nielsen Jonnensgaard
Hvilken Dag og hvilket Aar er De født?	22 ^e Februar 1840.
I hvilket Aar har De deltaget i Krigen?	1864.
Ved hvilken Afdeling (Institution) tjente De dengang?	1 Bataillon
Ved hvilket Compagni, Escadron eller Bateria stod De?	3 Compagni
Hvilket Nummer havde De?	N ^o 369
Hva og til hvilken Dag var De tjenestgjørende?	15. Mai 1863. til 6. Februar 1864.
Tjente De som Menig eller som Befalingsmand?	som Menig
Ved De saaret i Krigen? Naar?	ja [!] 6. Februar
Har de ligget paa Hospitalet? Paa hvilket?	ja [!] i Hemsberg
Ved De fangen i Krigen? Naar og hvor?	1 ^a 6. Februar ved Oursid ^e
Har De Pension eller Invalidforsørgelse? Hvilket Nummer har Deres Pensionsbrev?	nei
Er De Medlem af „De danske Vaabenrøddes Selskab“? I hvilken af dets Afdelinger og i hvilket Nummer staar De?	nei
Hvilken er Deres nuværende Stilling?	Gaardmand
Hvor har De nu Bopæl? Hvis De ikke boer i en Husbond, bedes Amt, Herred, Sogn og By angives.	Ringkjøbing Amt. Hvide Hoved. Hadst. Sognd.
Hvilken er Deres nuværende Adresse?	Gaardmand Ole Nielsen Jonnensgaard

Bevilliget!
M. L.

.....Navn..... *Ole Nielsen* .....

erkjendes herved berettiget til den af

Dans Majestæt Kongen

*allerhøiest indstiftede Erindringsmedaille for Deeltagelse i Kampen for
Fædrelandet 1864.*

*Medaillen bæres paa venstre Bryst i rødt Bånd med
hvite Strøber. Båndet maa ikke bæres uden i Forbindelse med
Medaillen.*

Krigsministeriet, i October 1876.

M. Mappus.

Jacobi.

PV13471

Med erindringsmedaljen fulgte et medaljebrev. (Ole Niensens navn indsat).

BEGÆRING

om den Deltagerne i Kampen for Fædrelandet i Aaret 1864 tilstaaende livsvarige aarlige
Hædersgave af 100 Kr.

NB. Som Betingelse for at kunne komme i Betragtning skal vedkommende i Aaret 1864 have staaet ved en til den danske Hær hørende Afdeling (Institution), medens denne var paa Krigsfod eller have gjort Tjeneste om Bord i et til Krigen udrustet Skib.

1. a. Hvad er Deres fulde Navn? b. Hvilken er Deres nuværende Stilling?	<i>Ole Nielsen Gvarersgaard Gaardmand</i>
2. Hvilket Navn havde De som Soldat? (Bynavn.)	<i>Nielsen</i>
3. Hvilken Dag, hvilket Aar og hvor er De født? (Sogn og By.)	<i>22 Februar 1841 Haddel Sogne</i>
4. Hvilken er Deres nuværende Adresse?	<i>Gaardmand Ole Nielsen Gvarersgaard Ringkjøbings Amtstue</i>
5. Paa hvilken Amtstue, Toldkasse eller Posthus ønsker De Hædersgaven anvist til Udbetaling? I København udbetales Hædersgaven ved Finansministeriets 3. Departements Kasse (Børsbygningen.)	
6. Ved hvilken Afdeling af Hæren stod De under Krigen 1864 (Overkommando, Korps, Division, Brigade, Regiment, Bataillon, Intendantur, Detachement, Depot, Magasin, Park, Lazaret, Pladskommandantaskab)? Tillige Kompagni, Batteri, Eskadron, eller anden Underafdeling, Nr. i denne maa nøjagtig opgives.	<i>1 Bataillon 3 Comp. No 69</i>
7. Har De været Militærarbejder, naar og hvor mødte De efter Indkaldelse; hvis De var Oppasser opgives Navnet paa den Officer, hos hvem De var ansat.	
8. Naar og hvor mødte De som Rekrut?	<i>i Rinsburg i Mai 1863</i>
9. Hvad hed det Skib, paa hvilket De gjorde Tjeneste under Krigen, og hvad var Deres Nr. om Bord?	
10. a. Har De Erindringsmedaillen for Deltagelse i Krigen 1864? (Medaldebrevet vedlægges). Medaillen maa ikke indsendes. b. Hvor havde De Bopæl, da De søgte om Erindringsmedaillen 1864? (Amt, Herred, Sogn, By.)	<i>Medaillen har jeg men Medaldebrevet er forsvundet Ringkjøbings Amtstue Haddel Sogne</i>
11. a. Blev De saaret i Krigen? b. Blev De indlagt paa Lazaret? I saa Fald paa hvilket? og naar?	<i>Ja 6 Dec. ved Owersø og indlagt paa 1 Lazaret i Flensborg</i>
12. a. Har De Pension eller Invalidforsørgelse? b. Hvilket Bogstav og Nr. staar der paa Deres Pensionskort?	<i>Nei ingen Pension</i>

Gjæde den 9. November 19. *Ole Nielsen Gvarersgaard*
Haddel no. 10

(Egenhændig Underskrift)

VEJLEDNING. Ovenstaaende Skema maa saa fuldstændig og nøjagtig som muligt udfyldes. Ethvert Spørgsmaal maa besvares. Har De forandret Navn, siden De søgte om Erindringsmedaillen, maa De i Rubrik 1 under Deres nuhavende Navn anføre Deres tidligere. Naar Skemaet er nøjagtig udfyldt, indsendes det til Finansministeriets 3. Departement, Slotsholmsgade 10, København.

NB. Hvis De er i Besiddelse af „Militærpapirer“, Afregningsbog, Medaldebrev o. l., maa saadant vedlægges. Vedkommende vil erholde skriftlig Meddelelse om Udfaldet af Begæringen.

Finansministeriets

Journal P.V. Nr. 27991 VV

23 DEC 1911

Kjøbenhavn - Nielsen & Lydiche (Aarstammerikler)

Hædersgave-ansøgning for Ole Nielsen.

FINANSMINISTERIETS

3de DEPARTEMENT.

KONTORET FOR PENSIONS- OG
INVALIDEFORSØRGELSESSAGER.

Kjøbenhavn, d. 4/7 1914

Født d. 22/2 1840.

Til videre behøvelig Foranstaltning meddeles det herved Kontoret, at
der er tillagt Guardwan Ole Niels Graaergaard
(Hæd.)

som livsvarig årlig Hædersgave for Deltagelse i Kampen for Fædrelandet i
Aaret 1864

100 Kroner,

som forfalde til Udbetaling første Gang for 1914 tidligst den 15. Februar og
derefter hvert Aars 15. Januar forud for et Aar.

Naar Beløbet, der ønskes udbetalt ved Sankthjelpstjenesten:

Ringsyøbing
under Bogstav V. V. Nr. 18937, er anvist, vilde Kontoret tilstille Veteranen

det vedlagte Hædersgavebrev.

Til

Anvisnings- og Bogholderikontoret.

P.V. Nr. 27995.

HÆDERSGAVEBREV.

Bogstav **VV** Nr.22976

FINANSMINISTERIET

meddeler herved,

at der i Henhold til Lov af 27. Oktober 1913
er tillagt

Ole Nielsen

som LIVSVARIG AARLIG HÆDERSGAVE for Deltagelse i
Kampen for Fædrelandet i Aaret 1864:

ET HUNDREDE KRONER

der forfalder til Udbetaling første Gang for 1914 tidligst den 15. Februar
og derefter hvert Aars 15. Januar forud for et Aar.

Beløbet vil blive udbetalt ved

Modtageren maa som Bevis for sin Berettigelse til at hæve Beløbet
forevise dette Hædersgavebrev, som er betegnet med det Bogstav og
det Nummer, hvorunder han er optaget i Finansministeriets Bøger. Kas-
sereren vil derefter udlevere en Kvittering. Naar denne tilbageleveres
behørigt underskrevet og forsynet med en af en troværdig Mand ud-
færdiget Erklæring om, at den ovenfor nævnte er i Live den 15. Februar
1914 og senere den 15. Januar i det Aar, for hvilket Hædersgaven hæ-
ves, vil Beløbet blive udbetalt.

Hvis Beløbet formedelst Forandring af Opholdssted eller af andre
Grunde ønskes anvist ved en anden kongelig Kasse (Amtstue, Toldkasse
eller Posthus) end den anførte, vil saadant kunne ske, naar skriftlig
Begæring med Oplysning om det Bogstav og Nr., som staar paa dette
Brev, fremsættes for Finansministeriet.

Kjøbenhavn, den *26 November* 1914

Stuart Brandes

lth.aa.

Ørdenskapitlet.

Ved allerhøjeste Resolution af 26. Oktober 1917 har det behaget Hans Majestæt Kongen allernaadigst at approbere, at Baandet, hvori Ridderkorset af Dannebrogordenen og Dannebrogsmændenes Hæderstegn bæres, fremtidig knyttes i trekantet Form som nedenstaaende Tegning.

Ole Nielsen Graversgaard

Ole Nielsen, Graversgaard fik d. 6. maj 1925 tildelt Dannebrogsmændenes hæderstegn; i den forbindelse blev han bedt om at indsende en beretning om sit livsforhold og vigtigste oplevelser. (Foto indsat).

DANNEBROGSMAND

DEN 6. MAJ 1925

Ole Nielsens Levnedbeskrivelse:

»Naar jeg i Anledning af min Udnævnelse til Dannebrogsmænd skal indberette noget om mit Livsforhold til det høje Kongelige Ordens Historiografi vil jeg begynde at oplyse, at jeg er født i Graversgaard i Stadil Sogn Ringkøbing Amt den 22 Februar 1840. Søn af Gaardejer Niels Pedersen og Hustru Johanne Marie Jensen født i Hal-kjær i Stadil Sogn.

I min Barndom og det meste af Ungdomstiden opholdt jeg i mit Hjem under gode lykkelige Forhold.

I foråret 1854 blev jeg Konfirmeret i Stadil Kirke af daværende Sognepræst Constitoralraad Storm.

Efter min Konfirmation opholdt jeg mig hjemme hos mine Forældre og var min Faders Medhjælper ved Gaardens Drift til jeg i Maj Maaned blev indkaldt, som Soldat (1863) og mødte som Rekrut ved 9 Regiment 3 Compagni som Nr. 24, Regimentet laa dengang i Rensborg. I nævnte Garnition gennemgik jeg Rekrutskolen, og efter 6 Ugers Forløb kom vi til at ligge i fast Garnition til Krigen i 1864 udbrød.

Jeg deltog i Forsvaret af Dannevirkestillingen, til vi den 6 Februar rømte Stillingen, jeg deltog i Træfningen ved Oversø, hvor jeg blev haardt saaret i Ansigtet, og ved den Lejlighed taget til Fange af Tyskerne i Bilskov Kro, jeg blev ført til det tyske Lazaret i Flensborg hvor jeg laa til jeg blev Helbredet, efter 9 Ugers forløb kom derefter til Rensborg en Tid, og saa endelig, efter at have været i Rensborg blev vi Fanger ført til Fæstningen Spandau paa Fæstningsarbejde, der blev vi til Krigens Afslutning.

Efter min Hjemkomst fra Krigen i 1864 kom jeg tilbage til mit Fødehjem i Graversgaard for at hjælpe min gamle Fader ved Gaardens Drift. I Aaret 1868 købte jeg min Fødegård af mine forældre, de vedblev at have Deres Ophold paa Gaarden og min Moder var Husbestyrerinde for mig, til jeg blev Gift i Aaret 1881 med Sidsel Knudsen fra Hvingel i Hee sogn.

Den 1 November 1925 har jeg været Ejer af min Fødegård i 57 Aar, som har været i Slægtens Eje i ca. 300 Aar.

Den 6te Maj 1926 bliver det 45 Aar siden, jeg blev Gift, og i Ægteskabet har vi haft 9 Børn, 6 Dreng og 3 Piger, deraf er en Død. Den ældste af Sønnerne bestyrer Gaarden for os.

2 Sønner og 2 Døtre er bosiddende i de forenede Stater i Nordamerika, den ene af Sønnerne deltog i Verdenskrigen, som Amerikansk Soldat.

Dette her optegnede er saa det væsentlige af hvad jeg har oplevet i mit lange Liv, mit 85 aarige Liv har formet sig som et roligt arbejdsomt Liv med et godt Helbred og er endnu Rask og Rørig, og endnu i mit 86 Aar kan jeg godt række en hjælpende Haand ved Gaardens Drift.

Endnu vil jeg tilføje, at af Tillidshverv har jeg været betroet at være Medlem af Stadil Sogneraad fra 1875-1881 og var i samme Tidsrum Skolekommisions Medlem.

Og saa nu i Aar d. 6te Maj 1925 nød jeg den store Ære af min Konge, Kong Christian d. 10, at blive Udnævnt til Dannebrogsmænd, hvilket var mig og min Familie til stor Glæde.

Stadil d. 10 Oktober 1925

Ole Nielsen, Forhv. Menig Nr. 24 (369) ved 9 Regiments 3 Compagni«.

Sønnerne fra Graversgaard vendte hjem fra krigen med livet i behold; at ikke alle soldater fra Stadil sogn gjorde det, vidner mindetavlen i Stadil kirke om.

Data for de faldne fra 1864:

Jens Jensen, Langager:

Tjenestegjorde ved 8. Infanteriregiments 4. Compagni, såret og tilfangetagen d. 17. marts 1864 ved en større forpostfægtning foran Dybbølskanterne, ved Rægebøl, Dybbøl by og kirke, Jens Jensen døde på Rinkenæs lazaret dagen efter og blev begravet d. 20. marts på Rinkenæs kirkegård.

Jens Peder Jensen, Skjeldmose:

Tjenestegjorde ved 9. Regiments 2. Compagni som Undercorporal nr. 276, falden ved Dybbøl d. 18. april 1864 i for-

bindelse med 8. Brigades modangreb, begravet i fællesgrav ved Dybbøl.

Jens Jørgensen, Meilby:

Tjenestegjorde ved 4. Regiments 1. Compagni som Menig nr. 556, såret i forbindelse med slaget om Als d. 29. juni 1864, døde på lazaretet i Apenrade den 15. september, begravet d. 20. september på Apenrade kirkegård.

Endnu en falden soldat fra Stadil sogn skal nævnes her, han boede i 1864 i No sogn. Han nævnes blandt faldne fra de slesvigske krige på mindetavlen i No kirke.

Johannes Hansen, Alrum:

Født d. 31-12-1839 i Stadil sogn.

Tjenestegjorde ved 9. Regiments 2. Compagni som Menig nr. 371, falden ved Dybbøl d. 18. april 1864 i forbindelse med 8. Brigades modangreb, indstillet til tapperhedsmedaljen.

Johannes Hansen var søn af gaardmand Hans Jensen og hustru Inger Larsdatter, Alrum i Stadil sogn.

Mindesten ved Dybbøl for 25 danske soldater faldne d. 18. april 1864.

Johannes, 22 år gammel, blev d. 3. november 1861 i Hee kirke viet til pigen Johanne Marie Andreassen af Østerno, 21 år gammel.

Johannes nævnes som husmand af Østerno. Året efter d. 2. januar 1862 fødes deres datter, Inger Johannesen, den lille pige døde d. 30. juli 1866 af halssyge.

Johanne gifter sig igen d. 5. november 1867 i Hee kirke med Anders Christian Jensen af Sønderby i Hee sogn, deres førstefødte, en søn, får ved dåben navnet Johannes.

Soldaterne vendte hjem fra krigen med nederlag: Slesvig-Holsten var tabt, grænsen flyttet til Kongeåen. Soldaterne havde kæmpet bravt men havde været chanceløse; manglen på officerer, mangelfuld udrustning, dårlig uddannelse af de menige, forsvarsværkernes manglende istandsættelse, alt dette var medvirkende til, at de måtte tabe krigen.

Soldaterne vendte tavse hjem, en af dem skriver i sine erindringer,

»Jeg vendte hjem i rughøstens tid og gik straks i gang med det daglige arbejde«.

Ordet krisehjælp kendte man ikke, den barske vinterkrig, måske såret og i fangenskab, den fysiske og psykiske belastning har været stor.

Dannebrogsmænd og Menig ved 9. Regiments 3. Compagni Niels Willumsen fra Sdr. Lem, som blev såret af et skud i baghovedet ved Oversø d. 6. Februar 1864 og sat i fangenskab i fæstningen i Magdeburg, udtrykker det således,

»Vi havde straks ved ægteskabets indgåelse i 1862 faaet en lille gaard i Rindom ved Ringkøbing, hvortil jeg saa vendte tilbage efter hjemkomsten fra fangenskab, og hvor jeg nu kom til kræfter igen, om end det varede længe, før indtrykket af

krigens ulykke og uhygge nogenlunde udviskedes af mit sind«.

Senere fik man et mere nuanceret syn på krigens forløb, at den menige soldat havde kæmpet særdeles tappert er der ingen tvivl om. Nogen oprejsning fik de med erindringsmedaljen, som de bar med stolthed, hædersgaven og udnævnelsen af de mange dannebrogsmænd var også medvirkende til den voksende respekt for soldaternes indsats.

Den hjemvendte kriger kunne blive medlem af selskabet »De danske Vaabenbrødre«. Selskabets første afdeling blev stiftet d. 10. April 1859 af 15 veteraner fra treårs krigen, selskabet bestod af medlemmer, »der i krigstid havde hørt til hæren eller flaadene, og kun saadanne«.

Selskabet blev landsdækkende, i Ringkøbing Amt var der afdelinger i Tarm, Ringkøbing, Herning, Holstebro og Lemvig.

Formålet var bl. a.

»At holde krigens herlige minder i hævd.

At arbejde til gavn for invaliderne, ved oprettelsen af en hjælp-, syge-, og begravelseskasse.

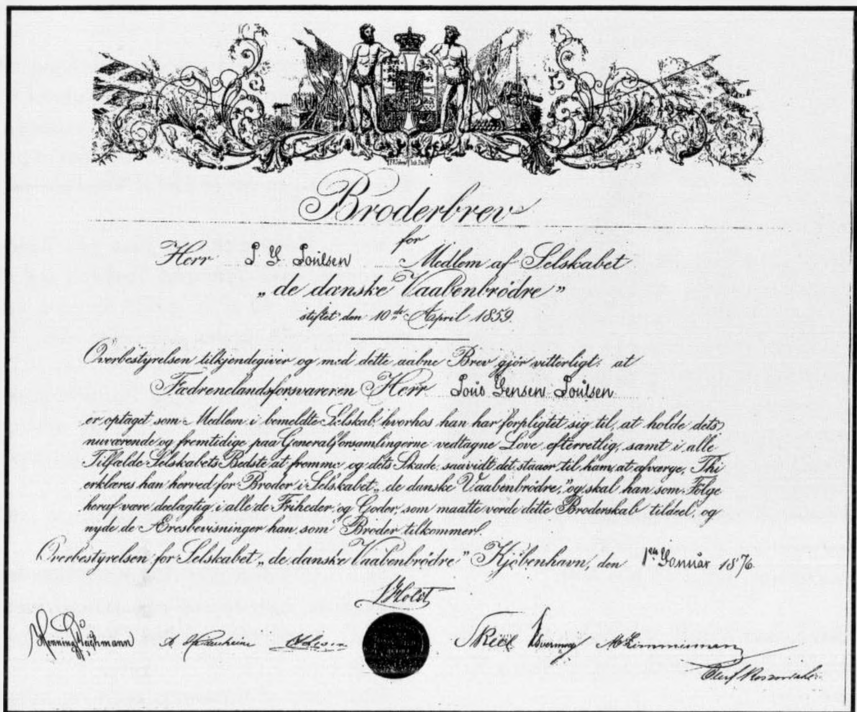
At tilvejebringe midler til at danne et pensionsfond for trængende vaabenbrødre og disses enker.

At knytte selskabets medlemmer så nøje sammen som muligt, hvilket man vil søge at bevirke ved et tidsskrift, ved selskabelige sammenkomster og ved bogsamlinger«.

Efter indmeldelse modtog man et broderbrev, et imponerende dokument som måler ca. 50x40 cm.

I Holstebro Dagblad kunne man 26. juli 1910 læse om en stor veteranfest afholdt i Borrislejren på 60 års dagen for slaget ved Isted.

Broderbrev udstedt d. 1. januar 1876 til Karetmager Poul Jensen Poulsen, Herning. Han deltog i krigen ved 17. Regiments 4. Compagni som Menig nr. 158 og deltog i slaget om Dybbøl d. 18. april 1864. Tekst: Overbestyrelsen tilkendegiver og med dette aabne brev gjør vitterligt: at Fædrelandsforsvareren Herr Poul Jensen Poulsen er optaget som Medlem i bemeldte Selskab hvorhos han har forpligtet sig til, at holde dets nuværende og fremtidige paa Generalforsamlingerne vedtagne Love efterrettlig, samt i alle Tilfælde Selskabets Bedste til fremme og dets Skæde, saavidt det staaer til ham at afværge, Thi erklæres han herved for Broder i Selskabet »de danske Vaabenbrødre,« og skal han som Følge heraf være deelagtig i alle de Friheder og Goder, som maatte vordre dette Broderskab tildeel, og nyde de Æresbevisninger han som Broder tilkommer. Overbestyrelsen for Selskabet »de danske Vaabenbrødre« Kjøbenhavn, den 1. Januar 1876.

Igen i 1911 kunne man læse om en veteranfest:

Holstebro Dagblad 1 Maj 1911.

»De gamle Krigere

Fra Ringkøbing Amt var i Gaar i ret stort Tal samlede i Holstebro til Veteranfest. De fremmede Veteraner var indkvarterede

hos forskellige af Byens Borgere, hvor de fik en gæstfri Modtagelse.

Om Eftermiddagen samledes Veteranerne i Højskolehjemmets Sal, her bød J. C. Asmussen, Holstebro, der havde taget Initiativ til Festens Afholdelse Velkommen og meddelte Programmet for

Vaabenbroder, Karetmager Poul Jensen Poulsen, Herning, født d. 18. juni 1841.

Festen, han bragte Værterne en Tak for den Velvilje, de havde vist de gamle Krigere.

Derefter fremdrog Smed Ole Christensen, Lem, en Række Minder fra Krigen i 1864.

Han havde været med i Feltoget fra Krigens Udbrud til Als, hvorfra han som Krigsfange blev ført til Posen, og han skildrede paa en troværdig Maade de mange Lidelser og Savn, Soldaterne maatte udstaa under krigen, ligesom han ogsaa fremdrog baade muntre og vedmodige Minder fra Felten og Fangenskabet i Posen.

De gamle Tilhørere fulgte med Opmærksomhed Foredraget og gav til Tider til Kende, at de ogsaa havde oplevet lignende Krigsbegivenheder, som de af Christensen fremdragne.

Mødet sluttede med Afsyngelsen af

Brorsons Salme »Op I Kristne, rustet Eder«.

Ole Christensen uddelte en Sang til Danmark, som han havde digtet under sit Fangenskab i Posen. Derefter samledes man til et fælles Kaffebord, og senere paa Eftermiddagen var en Del af Veteranerne i Kirke.

Ved 6 Tiden samledes man paa Raadhustorvet, hvor Fotograf Vorbech tog et Billede af ca. 40 af de gamle Krigere, der var grupperet under Christian den 9.s Buste.

Med Aftentogene drog Festdeltagerne atter hjem, glade over en at have tilbragt en Festdag i Samvær med gamle Kammerater.

I Festen havde deltaget ca. 80 Veteraner«.

Der findes desværre ikke navneliste for deltagerne, kun to nævnes, initiativtageren J.C. Asmussen og smed Ole Christensen fra Lem.

Ved hjælp af forsvarrets arkiv og lokalarkiverne i Holstebro og Sdr. Lem - Højmark er det lykkedes at finde en del om de to nævnte.

Initiativtageren Jens Christian Asmussen modtog Dannebrogsmændenes hæders tegn i 1924, i den forbindelse indsendte han en levnedsbeskrivelse, teksten gengives her, inddelt i afsnit.

»Dannebrogsmænd d. 17. 4. 1924

Jens Christian Asmussen, Holstebro
Levnedsbeskrivelse:

Jeg er født af Fattige Forældre 1841 i Gimsing ved Struer, min Fader var Tømrer, 9 aar gammel kom jeg ud at tjene for at vogte Kreaturer, de første 3 aar tjente jeg i Fousing Sogn, og fra 1ste Marts til November fik jeg 1 Specie i Løn hvær

Stolte veteraner bærende deres erindringsmedalje. (Foto: Vorbech.)

Sommer, og tjente jeg saa fremdeles som Dreng og Karl, forskellige Steder i min Hjemegn, i alt 13 aar, og min Lön Steg hvert aar, saa at jeg fra 1 November 1862 og til 1 November 1863 tjente hos Mads Søndergaard i Kvium, Hjerm Sogn 30 Specier, som dengang kaldtes en Stor Lön, 1863 i Oktober var jeg paa Secion og blev udskrevet til Konstabel, jeg begav mig til Jernbane-arbejde, fra 1. November 1863 til jeg fik min indkaldelses Order den 26 Februar 1864, til at møde paa Rekrutskolen i Kjøbenhavn den 5 Marts 1864, da var Krigen udbrud for længe Siden.

REKRUTSKOLEN I KØBENHAVN OG REJSEN TIL FRONTEN

Vi var 600 mand paa Skolen som jo begynte den 5 Marts, vi ekseserede i Vort eget Cevile Tøj med Sabel paa, for milli-

tær Tøj var der ikke noget af, vi havde ikke været paa Skolen ret Længe, för der taltes om, at vi Snart skulde til Dýbbel, der faldt saa mange Konstabler under Belejringen at der manglede mandskab,

En Arteleriskole varer jo Ordinært 16 uger, men den 8de April knap 5 uger efter, kom der Bud efter den halve Skolehold 300 mand, di maatte have os som vi var, vi var paa Fælleden til Kanonexesis den Dag, da kom der en Ordinans med Milding til vor Skolekaptajn Brun, og han meddelte os, at den halve Skolehold, skulde i morgen tidlig afrejse til Dýbbel, og om der var nogle som Frivillig vilde gaa i Krig for Fædrelandet, da kunde de jo træde fræm, jeg og nogle flere traate da frem, men da der ikke blev nok, saa maatte Tropslærerne til at Pille de bæste af os ud, og vi blev saa i alt 310 mand.

Vi maatte saa om Natten være paa Töjhuset, for at modtage Vort Millitærtøj noget gammel Stads, som imidlertid var Lappet Sammen, den Nat Sov vi ikke, den 4 April rejste vi saa med toget til Korsør. Kom der paa en Dampskib som skulde Sejle os til Als, ved middagstid anløb vi Svendborg og fik der nogle flere Soldater ombor, saa vi blev hen ved 350 mand, Vi havde forræsten god tid, da vi ikke kunde komme ind til Höruphav för det blev mørk, for ellers kunde tyskerne Skyde os ned fra Broager, men da det blev mørk, blev det tillige Taage, og da vi Sejlede Østen og Sonden om Als, og skulde gaae ind til Höruphav, Sejlede Skibet Vild med os, lige ind under Broager Bakker, og den gik saa fast paa grund, at den ikke kunde komme Lös, saa kom der Bud indtil Höruphav, efter en Fladbundet Kulskib som en lille Dampbaad havde paa Slæb, og der maatte vi saa i Nattens Mørke i en Smal Stige klatre ned, fra Dampskibet i Kulskibet, og paa den maade slæbt ind til Höruphav, underlig at tyskerne ikke opdagede os, vi kunde ellers Læt være bleven Skut ned, eller taget til Fange, för vi nogensinde kom i Krig, da Dampskibet var lættet for de 350 mand, kunde den Selv komme Lös, da vi i Höruphav kom op af Kulskibet var det Omtrænt Dag, saa den Nat Sov vi heller ikke.

I DYBBØLSTILLINGEN
OM SLAGET OM DYBBØL
DEN 18. APRIL 1864

Vi maserede til Sønderborg den 10 April om Formidagen, der var meget for os at see, i den Beskutte og halvbrænte By, og kom vi saa paa Dymbel samme aften, og blev fordelt i de forskjellige Skanser, jeg kom i Skandse no. 8, da Skandsekomman-

døren Stod og raabte Nomrene paa de nymandskab op for at faae os fordelte til de forskjellige Kanoner imellem de gamle Konstabler, saa kom der en Granat og Sprang i mellem os, en af de Døde blev taget op ved Siden af den Kanon, hvor jeg fik min Plads anvist, jeg saae nok en mand ligge der, men jeg trode han Sov, jeg gjorde ham flere Spørsmaal, men han Svarede ikke, klok 4 kom Ambolangsen og tog ham da opdagede jeg först at min Kammerat var Död, saa blev der raabdt Øl ! Vi kom ud og fik Øl i vore Kedler, aldrig har Varmt Øl og Smörbröd, Vederkvæget mig som den Morgen den 11 April, thi efter de 3 Dögn Vaagen var jeg mat og træt, saa om Natten fik vi aflösning, og den 12 April fik jeg en god Sövn paa en Loft i Sønderborg, og saa paa Dymbel igjen Samme Aften.

Saadan gik det til den 18de, [slaget om Dybbøl], da vi saa den Dag efter Retrættten samledes paa Vor Alarmplads, saa kom Vor lille ivrige Kaptajn Hertel, og Komanderede os tilbage over i Brohoved-Skandsen, der stod Indfanterister (sagde han) og vil Skyde med Kanonerne, og det kan Vi ikke være Bekjent, og det var rigtignok, di forstod jo ikke at bruge en Kanon, men de gjorde hvad di kunde.

Da vi kom ned til Sønderborg, og derfra kunde se over paa Dymbel Mark, hvorledes Fjenden Stormede frem, for at tage Broen, og vi skulde over imod dem, da kom den tanke op i mig, der kommer du vist ikke levende fra, men jeg havde det sindelag, at hvor jeg blev Komanderet, der vilde jeg gaae, en gammel troende mand jeg havde tjent, Sagde, da jeg tog afsked med ham, at han Vilde Bede for mig, og kan være, at gud paa hans forbön Sænte sin Engel for at bevare mig i denne

Kuleregn, jeg husker tydelig, hvorledes Vor Kaptajn tillige med en Korporal Kruse, gik foran os, ned over den Nordre Bro, der faldt mange, ogsaa en af Vort Skolehold, Jens Jespersen fra Tÿholm faldt der, men det standsede os ikke, Kaptajnen Drev Stærk paa, for at faae os op i Skansen, da vi kom og tjenesten an ved Kanonerne, og aabnede en Stærk Kardæskild fra dem, saa maatte Fjenden tilbage og det med stor tab, man sagde at den Slag varede 2 Timer, Jeg ved det ikke og hvor mange Storme vi afslog ved jeg heller ikke, men jeg ved, at da jeg var ved Sønderborg Kirke, gav mig Gud i vold, saa gav han mig ogsaa mod til at gaa efter Komando op i Skansen, og gjøre hvad jeg kunde, og Staa der uden Frygdt til Sidste mand, – da vi gik var den Nordre Bro Brænt, og den Sönderste blev Svinget ud, saa forbindelsen blev afbrut, og tyskerne fik dog ikke Als den Dag, hvad de vel nok havde gjort regning paa, under Skydningen var der nok kommet 2 Krutladninger i den ene af Kanonerne, og da Skudet gik af, löb den saa Langdt tilbage ned i en Dÿb grav, at den Pegede med mundingen lige mod Himlen, og dermed var den ubrugelig.

Saa fik vi jo Vaabenhvile, vi Rekrutter maatte ekserere hver Dag, fordi vi havde lært forlit, men tyskerne hvilede vist ikke, men Arbejdede paa den Bro di vilde Slaa over Als-Sund, naar Vaabenhvilen var udlöben.

SLAGET OM ALS D. 29. JUNI 1864
Mand har Sagdt, at Rolf-Krage [»Rolf Krake« – Panserskib] forsømte sin Pligdt den Dag, og kom ikke tilstede forinden tyskerne var gaat over, jeg ved det ikke, jeg var den Dag, paa Kirkebatteriet ved

Sønderborg, men jeg tror ogsaa, at dersom Panserskibet havde været paa Fart i Sundet, den Dag, som den var Dagen för saa kunde tyskerne ikke saa let være gaat over, men nok herom di gik jo over imellem Rönhavegaarden og Arnkilsöre, og det gik som en Löbeild igjennem hele Stillingen, at nu var tyskerne gaat over, og at der ikke var andet for os at gjøre, ind at Fornagle Kanonerne og Retirere efter Höruphav, tyskerne Sente jo Snart tropper nok over, til at danne en Kjæde fra Rönhave til Höruphav, for derved at afskjære vor Retrætte til Höruphav, men her skete noget, som jeg maa omtale, Vi havde en Sergent Bigom, som var bleven saa udmattet af löbet fra Bosager Batteri, og ind igjennem Sønderborg, at han Sank om, og kunde ikke mere, han bad saa mig, og en Peder Nielsen fra Thy, om at blive tilbage og hjælpe ham, han Vilde saa nödig tages til fange, Vi fik ham under Armene, og Slæbte afsted med ham, vi var nær bleven Fangne alle 3, da vi kom til Ladegaarden, saa siger Sergenten, vi kunde vel ikke rede en Köretøj der inde paa gaarden, for han kunde ikke gaa mere, og det Løkkedes, der stod en Mögvogn i Gaarden, med Enspenderværk i, og imens jeg löb tilbage efter en Hæst, som vi var kommen forbi inde paa Sønderborg mark, fik Peder Nielsen fat i noget Hestetøj, og noget Halm i Vognen, og saa kørte vi, alt hvad Remmer og tøj kunde holde efter Höruphav, men tyskernes forpaaster var da allerede gaat over Landevejen, og der i Skouen havde der været et Slag, vi kom alligevel Lykkelig til Höruphav med vor Köretøj, men der var ingen Skibe til os, di var Sejlet, men der kom nogle Saarede til os, som kom op at køre, at vi blev Skilt fra Vor Kompagni og Langdt tilbage, Siger sig Selv.

Vi skulde jo saa om til Kægenes, der skulde saa være Skibe til os, men dertil sagde mand var 1½ Mil ad körevejen, Sergenten var nu bleven saa rask, at han kunde köre for de Saarede, og han körte som han var gal, da vi var for mange til Vognen, saa maatte Peder Nielsen og jeg gaa, vi fejlede intet, vi kunde jo Skyde en Gjenvej om med Stranden, men alligevel kom Köretöjet til Kægenes længe för vi, men vore Tornyster var bleven i Vognen til Hovedpuder for de Saarede, jeg var nu ked af mit Tornyster var borte, der var nemlig 2 femdalersedler i den, og vi skulde jo Skynde os, det sidste Skib vilde snart gaa, vi löb omkring og fandt först Hæsten, saa Vognen, og tilsist vore Tornyster henkastet i en Gröft.

Vi löb saa alt hvad vi kunde, og naade lige at komme med det Sidste Skib til Faaborg, da vi kom der, Stor mange af Byens Folk nede ved Havnen, og takterede os med Drikkevare, mest Vin og Vand, det var vi glade for den Aften, det havde været en Varm Dag for os. För vi kom i Land i Faaborg stod vor Kaptajn og Raabte ud til Skibet, om der var nogle af hans Folk der, jo Her Kaptajn svarede vi to, da vi kom i Land tiltalte han os noget haart, og vilde vide, hvad vi havde Nölet efter, og ikke var kommen med de andre, men da vi saa fortalte ham om Sergent Bigom og om köretöjet og om köreturen, var han glad, og roste os, og sagde, i skal nok blive husket, vi hörte Siden ikke til noget, –

FREDSSLUTNINGEN OG TIDEN DER FULGTE

Saa kom vi ned til Lille-Belt, og blev fordelt paa de forskjellige Pladser der, jeg kom over paa Fynskou i en Skanse ved

Ellegaarden indtil der i August blev sluttet Fred, saa blev 6te Fæstningskompagni oplöst, og vi gik ind under anden kompagni, alle de gamle blev Sændt hjem, vi laa endnu en maanerstid paa Fÿn, og gjorde nogle Vagter ved Strib og Kauslunde, men saa tiltraate vi Rejsen til Kjöbenhavn, til fods, igjennem Fÿn og Sjel-land, da vi kom til Kjöbenhavn var vi (saa vit jeg husker ræt) 72 mand af de 310 som Rejste den 9de April til Dÿbbel, saa blev vi 32 mand Sændt til Frderiksværk for at gjöre vagter ved Kruttornene om Vint-eren 64 og 65, og saa kom vi igjen til Kjöbenhavn i Maj 1865, og i September blev vi Hjempermenteret, og jeg takker min Gud den Dag i dag for, at han bevarede mit Liv i denne Krig jeg var dengang ikke Skikket til at Dö, –.

EFTER KRIGEN

Da jeg i September kom hjem, tog jeg Arbejde ved Murerne ved Struer Banegaard, og i Februar 1866 tog jeg Arbejde ved Grustoget, imellem Holstebro og Struer, jeg fik Logi hos min Bæstefar, (min Faders Stedfader) Nörregade 17 Holstebro, og hans Husholderske som var hans Sösterdatter, blev jeg forlovet med, og det Sÿntes den gamle saa godt om, at han gav os Stedet, hvori han bode, men sagde han, Jeg Seer helst at i gifter jer saa Snart som mulig, for jeg tror mit endelig er nær, og inden vi kunde blive færdig til at holde Brÿllup, Döde han ogsaa, den 21 Marts, saa maatte vi opsætte vor Brÿllup til 13 Maj 66, – den gamle Bestefar, Drev Træskohandel og Vertshushold, og den Forrætning traate jeg ved min giftemaal ind i, men indskjönt, det gav god Fortjæneste, var jeg dog aldrig glad ved dette Vertshushold, det Pinte mig altid naar det gik alt

for usømmelig til, jeg vilde hellere passe min Træhandel, og jeg var stadig i uro og Pine, og læge det ned turde vi ikke, det var jo nu vort Næringsvej, og hvad skulde jeg gjøre? jeg Pintes Daglig, i min nød rejste jeg til en Missionsmøde i Ølbÿ ved Struer, det var i Juli maaned 1871, Pastor Blume (siden Præst ved Diakonissestiftelsen) Prædikede over Lukas Evangelium 22-31,32 Værs, i disse to gange Simon siger der en alvorlig advarsel fra Jesus, om at vogte sig, for Djævelen, han er efter os allevægne, og vil besnære os, ja ogsaa i vor Daglige Gjerning, Frister han os til at falde og Synde, ogsaa bagefter anklager han os for Gud, og Begjerer os helt, men saa beder Jesus for os, vi ser altsaa at der er to Stormagter der vil have os, og som Strides om vore Sjele, nu ligger afgørelsen i vor egen Haand om hvem af dem der skal have os, jeg sagde da i min Nød ja til Jesus, og jeg har aldrig Fortrut det, da jeg om aftenen kom hjem, gik jeg ind i min Stad og bad gud om hjælp, da Lød det i min Sjel, den som ikke kan Forsage alt det han har, kan ikke være min Disipel Lukas 14-33, og dermed var Vertshusholderiet for mit vedkommende forkastet, jeg havde en haar Kamp baade indad til og udad til, men en Dag tog jeg mod til mig og gik paa Herderskontoret, [Herredskontoret] med mit Borgerskabsbrev og Sagde den fra mig, og tab i vor timelig næring mærkede vi ikke noget til.

Vor store Skjenkestue blev omlavet til en Kjøbmands Butik, og saa kunde jeg Drive en større Træhandel, og saa fik jeg Fred, -

1878, byggede jeg en Skolestue i min Gaard og holdt Huslærer til mine og andre troende Folks Börn, 1882 byggede jeg hele min Ejendom om, og startede en Mæl-

kehandel som gaar inu, og samme aar begynte Uhrmager Hansen og jeg, den inu gaaende Søndagskole i mit Hjem, som saa siden fløttedes til Chr. Poulsen Sahl, men nu i Missionshuset, ogsaa den gaar inu, og tæller hver Søndag imellem 3 og 400 Börn.

1886 fløttede vi til Bladbjerg i Mejrup, vore to Sønner vilde være Landmænd, i Mejrup var der en Søndagskole som jeg tog del i, -

Paa Bladbjerg boede vi 17 aar, og det var gode aar for os alle, imens vi boede der blev 4 af vore Börn gifte, og Gud har givet dem gode Stillinger, 1903 fløttede vi igjen til Holstebro og siden er vor lille Susanna bleven gift og har det godt.

Vi har haft 9 Börn, de 4 Døde som Smaa, og hvorfor jeg Skriver alt dette er, for at de unge kan Se, hvordan tiden har forandret sig i de 75 aar siden jeg traate ud i Livet, baade i timelig og aandelig Henseende, i hele Danmark, før den Indre Mission begynte sin Virksomhed, var der overalt aandelig Död, der var ingen Søndagskoler og ingen K. F. U. M. eller K.F.U.K, hvor de mange unge kunde Söge hen, for at finde aandelig Liv, men da den Indre Mission (som jo er guds Værk) begynte sit arbejde i Danmark, da vaagnede mange Sjele op af den aandelige Död, og nu bliver Vejen til Livet, og guds Velsignelse, tydelig Prædiket af mange, mange Præster i Danmark, ja ogsaa i det Timelige Liv har Kristendommen forandret forholdene til det bedre, gudsfrÿgd har jo ogsaa Forjættelser for dette Liv, 1 Timotiom 4-8, en Dræng paa min alder tjener jo nu 100 Kroner en Sommer, jeg tjente 4 Kroner, jeg tænker at dersom den Indremission ikke havde sat sit kristelige Præg paa det Danske Folk, saa havde vi nu haft Russiske tilstande i Danmark, -

Den 8te Marts 1908, Døde min Kone, og nu har jeg levet som Enkemand i 16 Aar, – ja saa var det jo Hovedtrækkene af mit Liv, men den bedste af dem alle, er dog dem som jeg oplevede i Juli maaned 1871 ved Missionsmødet i Ølbj, da opgik der en Lys i min Sjæl, og jeg ser klart, at det bedste af alt, baade for ung og gammel, ja baade i Liv og Død er at overgive sig til Jesus, og staa i forening og Samfund med ham, da skal alt hvad der møder os i Livet, tjæne os til gode Rom 8-28, som Elsker Gud, og jeg ved, og seer, og tror, at Herren som har friet mig fra alt undt, han vil ogsaa frelse mig til sit Himmelske Rige, ham Være Ære i ald evighed Ammen, – 2 Timotiom 4-18, og i den tro vil jeg Stræbe efter at Leve og Dø, –

Holstebro i April 1924

J. C. Asmussen.

Jens Christian Asmussen.

Saa beder jeg om Undskyldning for min Daarlige Skrivelse, jeg har gjort det bedste jeg kunde, men jeg er jo ingen Lært mand, jeg haaber dog, at det kan læses, og blive forstod Saaledes at jeg har Sögdt at bevise, at gudsfrøgd, med Nöjsomhed er en stor Vinding, Timotiom 6-6, – det har jeg i mit lange Liv erfaret og Oplevet. «.

Ved Jens Christian Asmussens 80 års fødselsdag kunne man d. 10. september 1921 læse følgende i Holstebro Dagblad.

Uddrag:

»Som i Gaar meddelt, fylder den kendte Holstebro-Borger, veteran fra 1864, J. C. Asmussen paa Mandag 80 Aar.

Energi og Interesse har altid præget Asmussen; og hans varme Fædrelandskærlighed, som fik en dyb Befæstelse under vor sidste slesvigske Krig, besjæler den gamle Veteran den Dag i Dag. Som man mindes, skrev Asmussen her i Bladet nogle Artikler fra hine Danmarks Skæbneaar, og ingen har vel mere end han glædet sig over de hjemvendte danske Søønner og Døtre.

Men Flensborgs Skæbne ligger ham meget paa Sinde. I det hele taget er det meget smukt og stemningsfuldt at høre Asmussen tale om vort Fædrelands Sag, paa en Gang klar og temperamentsfuld som han er. Asmussen opnaaede ogsaa at være med til at fejre Genforeningsfesten i Sønderjylland«.

Jens Christian Asmussen døde i Holstebro d. 30. maj 1926 og blev begravet fra Sognekirken d. 4. juni.

Nekrologen kunne læses i Holstebro Dagblad d. 31. maj 1926.

Uddrag:

»Dødsfald.

I Gaar Eftermiddag er en af Holstebro Bys ældste og mere kendte Mænd fhv. Træ-

+

**Vor kære gode Fader, Veteran
og Dannebrogsmænd,**

J. Chr. Asmussen,

fik i Aftes Hjemlov.

Holstebro, den 31. Maj 1926.

Børn og Stigebørn.

**Begravelsen er bestemt til Fre-
dag den 4. Juni Kl. 2 fra Sogne-
kirken. 5637**

handler J. C. Asmussen afgaaet ved Døden efter kort tids Sygdom ca. 85 Aar gammel.

Asmussen havde usædvanligt stærkt Helbred og frisk Aandskraft lige til den allersidste Tid.

Imidlertid gav Kræften sig til Kende i hans ene Haand, i hvilken der for et halvt Aars Tid siden maatte foretages en Operation, som han gennemstod i en Datters Hjem uden Bedøvelse. Derefter fik han det tilsyneladende atter godt, indtil en alvorlig Blærelidelse for nylig lagde ham paa Lejet.

Paa Amtssygehuset ønskede man ikke at foretage en Operation paa den gamle Mand, hvis ønske kun var at faa lov til at dø i sit Hjem, i otte Dage led han meget stærkt, men i de sidste 3-4 Dage ebbede Kræfterne stille ud, og i Gaar Eftermiddags slukkedes Asmussens Liv uden Kamp og Smerte. En dyb Kristen, en god Fædrelandsven, en trofast Borger er med Asmussen gaaet til Hvile.

I Ægteskabet var der 9 Børn hvoraf 4 er døde. En Datter er gift med Vognmand Ammesen, Holstebro, en anden med Bagermester Martin Petersen, Holstebro.

Rudolf Asmussen, Hjerm, er en Søn af den afdøde.

Smed Ole Christensen fra Lem sogn:

Ole Christensen var født i Hostrup by i Tønder Amt d. 26. juli 1838, forældrene var Christen Olesen født i Ølstrup sogn ca. 1804 og Anne Marie Christensdatter født i Vedersø sogn ca. 1803.

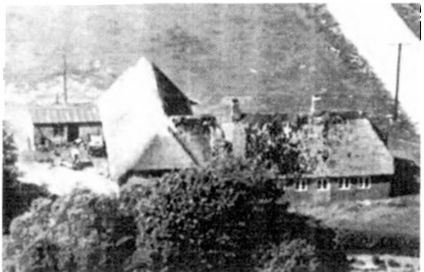
I 1845 boede familien i Sønder Lem sogn, folketællingen viste, at faderen var daglejer og almissemænd, som så mange andre på den tid.

I folketællingen 1855 nævntes han som husmand, daglejer og husfader.

Ole blev i forbindelse med krigen 1864 indkaldt og tjenestegjorde som Menig nr. 258 ved Infanteriets 8. Brigade, 9. Regiments 7. Compagni, han var med fra krigens start ved Dannevirke d. 1. februar, den hårde tilbagetrækning d. 5. februar, derefter i Fredericia, hvorfra 9. Regiment den 9. april overflyttedes til Als.

Den 18. april 1864 deltog regimentet i slaget om Dybbøl, Ole blev tilfangetaget af Preusserne og ført til fæstningen i Posen i Preussen (Poznan, nu i Polen), her sad han, sammen med mange andre danske soldater, i fangenskab til fredsslutningen i August måned.

I 1876-77 modtog Ole Christensen erindringsmedaljen for deltagelsen i krigen.

»Vestervad«.

I 1914 modtog han hædersgaven (Pension) som var på 100 kr. om året.

I den forbindelse nævntes han som Grovsmed, Højmark, Lem St. Ole var før krigen, i 1862, 23 år gl., ifølge Sønder Lem Kirkebog blevet gift.

»Ungkarl Ole Christensen Gammelgaard født i Stortønder d. 26 Juli 1838 og Pigen Ane Sørensen født i Lem d. 7 Januar 1835 blevne Ægteviet i Sønder Lem Kirke d. 1 Maj 1862«. I folketællingen 1855 for Sønder Lem sogn nævntes hun som skrædderske, senere overtog de hendes forældres ejendom »Vestervad«, de fik 8 børn, i 1913 opgav Ole Smed sin adresse som værende, Smed Ole Christensen, Højmark, Lem St.

Ole Christensen deltog også i veteranfesten i Borrisslejren i 1910, han døde d. 3. februar 1918.

Ole Christensen og hustru.

OLE CHRISTENSENS SANG

»Denne sang er digtet i Fangenskab i Posen i Preussen 1864 og bevaret i 42 Aar Af

Smed **Ole Christensen** i Lem pr. Lem St.

Mel.: Der er et Land, dets Sted er højt mod Norden

En venlig Hilsen jeg sender Eder,
I kære, som i Hjemmet søger tyst,
Hver Dag vor Tanke iler til de Steder,
Hvor I nu mindes os paa Danmarks Kyst;
Thi gerne ile vi fra Fængslets Gemme
Til Danmarks kære,

blomsterklædte Strand.

Vi véd, at Sorgens Engel bor derhjemme;
Men Danmark er jo dog vort Fædreland.

Saa ensomt sidde vi her i det fjerne
og ingen venlig Sjæl os bringer Trøst.
Hver Aften skued' vi

mod Nordens Stjerne,

Vi véd den lyser over Hjemmets Kyst.
Maaske skal Danmarks Søn

i Kampen bløde,

mens vi i Trældom slide Tiden hen.
Mod Fjenden kan vi ikke give Møde
og ikke kæmpe for vor Mø og Ven.

Nu grønnes Skoven smukt i Sommersolen
og Bølgen blaa sig vugger imod Strand.
Fra Voldens Side dufter nu Violen,
Men kvæger ej den fangne danske Mand.
Sig, mindes I vel os, som her i Fængslet
Med Vemod skue hist mod himlen blaa
og tolker i vort danske Sprog en Længsel,
som ingen, ingen af dem her forstaa.

Nu gaar vor Pige ene ud derhjemme
og tænker sorgfuld paa sin fangne Ven,
som aldrig, aldrig kan sin Elskte glemme,
om end i Fængslet Aar skal rinde hen,
og Moderen sin Aldersstøtte savner

og lider Nød, Forsørgeren gik bort,
maaske hun hist i bedre Egne havner,
naar vi udløses af vort Fængsel haardt.

De kære smaa udstrække deres Hænder:
Se, kommer Fader aldrig til os mer.
Vor Hustru bange Suk til Himlen sender:
Mon aldrig jeg min Mand vel mere ser?
Maaske han syg og uden Ven maa lide,
faar ingen venlig Hjælp og Pleje hist.
kan ikke faa vor Længsel her at vide,
men daglig tænker han dog paa os vist.

Ja. Venner, til de danske Bøgeskove
iler Tanken fra den fangne Mand,
og naar paa haarde Leje vi hensove,
da drømmer vi os i vort Fædreland.
Naar Kampen ender,
da skal der Glæde være,
vi ses med Gud, naar Fred i Danmark er,
vi led og stred for Fædrelandets Ære,
vi vil taalmodig Savnet bære her«.

FANGELEJREN I POSEN

Posen var et vældigt udstrakt fort, der hed Fort Biniary, som det havde kostet store summer at opføre.

En soldat fra 9. Regiment fortæller:

»Vi blev indkvarteret i en kaserne med 16 til 20 mand på hver stue, som ikke var beregnet til krigsfanger, da det var indrettet i en forsvarsstilling med 2 alen tykke mure med skydehuller og belagt med jord foroven.

Efter 3 dage blev vi flyttet ned i kase-matterne. Det var murede hvælvinger under jorden. Lyset kom fra voldgraven gennem skydehullerne som er 24 tommer brede og 8 tommer høje, så belysningen er dårlig, og tillige er der fugtigt og koldt.

Vi går på arbejde hver dag fra 5 morgen

til 11 middag under streng bevogtning, næsten en pikkelman for hver af os.

Vor forplening består om morgenen af en kop sort kaffe uden sukker og fløde med et stykke tørt brød til. Om middagen skiftes med fedtvælling, risvælling, ærter med »rodent« flæsk, som er stegt og skåret i ærterne, bønner og 2 lod oksekød. Om eftermiddagen 4 lod knapost eller et stykke leverpølse, som er sammensat af kattekød og hundekød, alt efter hvad de kan skrabe sammen. Hver fjerde dag får vi 1½ lod smør. Om aftenen tørt brød med vand til.

Vores godhed for de preussiske soldater er ikke stor, da de gør alt det onde, de kan for os. De melder os og stjæler fra os, men det er de måske nødt til, da de sulter som hundes«.

Pastor Wagner skriver bl.a.:

»Livet i Posen er forskellig fra alt andet, jeg endnu har set. Alt bar præg af den stille men hårdnakkede kamp, som her førtes mellem tyskerne og polakkerne.

En kamp, som siden 1848 havde kostet blod.

På toppen af det høje rådhestårn knejste endnu den hvide polske ørn. Man vil vide, at preusserne havde sat en præmie til den, der kunne hente den ned, men ingen turde prøve derpå. Der blev holdt stærkt på, at krigsfanger ikke måtte komme sammen med byens folk.

I fortet var der også andre fanger; polske præster, bønder og næringsdrivende folk, som havde taget del i opstanden mod Rusland. Vore officerer, som boede oppe i for-tet, søgte at indlede samkvem med dem, men det blev forhindret af preusserne. Derimod havde officererne stiftet bekendtskab med nogle polske familier i byen.

Den polske opstand hensides den russiske grænse var endnu ikke helt undertrykt, og flere af de danske officerer følte sig forpinte ved, at deres æresord bandt dem, da de ellers så gerne ville have stillet sig i de kæmpende polakkers række. Det faldt preusserne svært at forstå, at de danske officerer i fangenskab, afviste deres tilnærmelser. Det syntes dem som en selvfølge, at nu kunne de være gode kammerater. Det gik aldrig op for dem, at vore officerer følte sig som børn af det danske folk. Dette gav sig intetsteds skarpere til kende end i Posen.

I Posen var det forbudt de danske officerer at komme sammen med mandskabet.

Der var 500 indsatte«.

KILDER

Forsvarets arkiver i Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Hjemmeside: www.sa.dk/ra

Sdr. Lem – Højmark lokalhistoriske arkiv.
v/ Erik Andersen.

Lokalhistorisk arkiv for Holstebro kommune
Museumsvej 2, Holstebro.

Herning Museum, Museumsvej 32, 7400 Herning.
Ordenskapitlet, Chr. VIII's Palæ, Amalienborg
1257 København K.

Det Lokalhistoriske Arkiv i Herning, Brændgård-
vej 2, 7400 Herning.

LITTERATUR

Generalstaben: Den Dansk-Tydske krig.

Kaarsted, Tage og Bencard, Mogens:

Fra Korsridder til Ridderkurs

Wagner. L.: Erindringer fra Krigsfangenskab
i 1864.

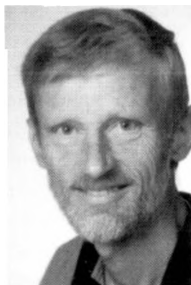
Undertegnede har data fra forsvarrets arkiv på ca. 800 soldater fra over 100 sogne i Ringkøbing Amt; alle deltog i krigen 1864. I samarbejde med efterkommere og lokalarkiver i amtet er det lykkedes at samle et stort og spændende materiale.

Samlingen dækker alle hærens enheder, infanteriet, dragoner, artillerister, søfolk på fregatterne, Aarøes strejfkorps, sygevogtere, stillingsmænd, sårede, tilfangede, faldne, dannebrogsmænd, hærens sidstlevende veteran, o.s.v.

Jeg samler stadig og vil gerne herved opfordre privatpersoner og lokalarkiver til at henvende sig, hvis de har viden om veteraner, krigen 1864, fra Ringkøbing amt.

Jeg hjælper til gengæld med oplysninger og dokumenter fra forsvarrets arkiver i Rigsarkivet.

I samarbejde med Ernst Munck, Hee lokalhistoriske Arkiv, sættes dele af materialet i bogform.

Magne Lund,

Jordbærvangen 3, 2765 Smørum.

Tlf. 44 65 61 27.

E-mail magnelund@lund.mail.dk

Født 1942 i Hee, opvokset i Ørnhøj

Sejlede på langfart fra 1959 til 62

Soldat på Bornholm 1963-64

Postbud fra 1964, jan. 2003 på efterløn

Hvem var den sidste møller i Flyndersø Mølle?

Af Herdis Kjølhede

Han hed Lars Jensen, og hans kone var Ida Margrethe Johansdatter. De havde fået 9 børn, hvoraf en datter var død en uge efter fødslen, men de 8 var sprællende og dygtige. Først lidt om hans fortid ...

Vi skal til Bøvling sogn i 1832. Der var travlhed i Kjældige. Jens Larsen og Maren Nielsdatters to børn havde besluttet de ville giftes. Det var Lars og Johanne Marie.

Da Jens og Maren blev gift i 1798 i Tvis kirke, boede Jens i Vester Brandborg i Flynder sogn, Det var lige før, han blev 25 år, og Maren blev 33 år. Jens var fra Lille Sandbæk i Nees sogn og Maren fra Lindballe i Tvis sogn. Maren havde en uægte-skabelig datter, men sammen havde de fået en datter i 1799, som hed Johanne Marie. Den ældste datter kom dog senere til morforældrene i Tvis. Den anden datter findes ikke mere i kirkebogen og må antages at være død. Kirkebogen er mangelfuld for nogle årgange. Deres søn blev født d. 23. december 1801 i Vester Brandborg i Flynder sogn og hjemmedøbt d. 25. december. Han blev båret til dåben i Flynder kirke d. 14. februar og blev kaldt Lars.

Ejeren af Brandborg i Flynder sogn var dengang Sivert Sørensen, som beboede Østre Brandborg. Jens og Maren boede i den vestre halvdel af Brandborg. Det kneb for Sivert Sørensen at klare forplig-

telserne, derfor forlangte han en offentlig auktion afholdt d. 1. oktober 1800 over et stykke hede af indhold 21 Tdr. 10520 kvadratalen, htk: 2 Skp. 1 Fdkr. 14/24 Alb. og et stykke eng, hvis htk. »er ved at bestemmes i disse dage af landmåleren«. Jens måtte efter flere tilbud til sidst byde 150 Rd. for begge dele, som Sivert Sørensen accepterede.

Ved den lejlighed er det noteret i auktionsprotokollen, at Jens Larsen som »bor i gården Brandborg, flytter ud på parcellen Litra j, til næstkommende sommer« (sommeren 1801). Stedet blev kaldt Brandborghus, senere bliver det kaldt Lille Brandborg

Kun ½ år efter, d. 2. Februar i 1802, sælger Jens Larsen Lille Brandborg. Jens købte derefter Kjældige i Bøvling af Chr. Aggersborg og Jørgen Donnerup. Af hartk. 3 skp. 2 Alb. For den betalte han 164 rdl. 1 mk. 12 sk. Skødet blev først skrevet i 1807. Der var ikke langt mellem de to gårde, som ligger på hver sin side af sognegrænsen. Meget hurtigt efter køber Jens parceller fra nabogårdene Østerby, Østerlund og af Jacob Jensen, Agergaard.

På trods af landbrugskrise og dårlige kornpriser klarede Jens og Maren sig godt, og Jens havde handelstalent. Der blev holdt mange auktioner over godset Ulfund i Nees, Nørre Holmgaard i Mørborg, Bækmark i Flynder og Rysensteen i

Bøvling sogne. Bønderne købte og solgte parceller, Jens købte også parceller med påstående bygninger og lejede husene ud. Desuden købte han en tredjepart af en eng ude i klitterne. Indtægterne supplerede han formodentlig med sin fiskeret til ferskvandsfiskeri.

Her blev datteren Johanne Marie. født d. 12. juni 1807.

Allerede i skolen viste sønnen Lars gode evner med kundskaber som »meget veloplyst«.

Som soldat var han ved søværnet og var »i farten som math«. Mathen fik søpas 1822, med ret til ferskvandsfiskeri, ligesom hans fader havde haft. Lars var blevet forelsket i Ida Margrethe, datter af sognefogeden Johan Christensen i Kjølhedede i Bøvling sogn, og Johanne Marie ville giftes med Jens Jensen fra Fjordside i Nees sogn. Lars havde været karl på gården Kjølhedede. Ejeren af gården, Johan Christensen, var 5. generation siden 1640 og en af sognets betydeligste mænd, han var sogne- og lægdsfoged, taksationsmand og brandfoged. Han var en høj rank mand, der som soldat havde været underbefalingsmand og var garder til hest.

Det var en gård på over 11 tdr. htk. og med en stor vejrmølle.

Han havde 3 sønner og 5 døtre. Johan Kjølhedede, som han kaldtes, og hans kone Birgitte Kirstine Christensdatter, kunne godt acceptere at få Lars til svigersøn, for han var en meget dygtig karl, bedre og dygtigere end hans egne sønner, som han ikke mente var egnet til at drive gården. Derfor stillede han Lars og Ida Margrethe i udsigt, at de skulle overtage gården Kjølhedede, når han skulle på aftægt.

Der var dog mange ting, der skulle være i orden, før brylluppet kunne gennemfø-

res. Lars og Ida skulle selvfølgelig overtage Kjældige sådan at hans forældre Jens og Maren kunne komme på aftægt. Jens solgte nogle ejendomme fra, og Kjældige blev moderniseret og omtakseret. Ved taksationen ses det, at det er en firlænget gård med stråtag og to skorstene, som blev vurderet til 490 Rbd. sølv.

Derefter skulle der skrives aftægtskontrakt mellem forældre og søn.

Ifølge kontrakten består overdragelsen af gården Østerby og stedet Kjældige med underliggende ejendomme og parceller ialt af hartk. 3 Tdr. 7 Skp. 1 Frdk. 1/4 Alb. Den accorderede købesum er 300 rbd i Sølv, samt aftægt på følgende vilkår:

»1. Saalænge mine forældre Lever og finder sig fornøjet med at gaac til dug og disk ved mig – Lars Jensen – eller min øvrige Familie, eller andre efterkommende Eiere af Gaarden, og kan nyde den Omgang som de kunne være tjent med, ønskes saadant gjerne paa begge Sider, men skulle det modsatte finde Sted, da er jeg alene Gaardens Eier forpligtet til paa den blotte Tilsigelse at indrette i eller ved Vaaningshuset 5 Fag huus med fornødne Værelser, forsynet med alle Bequemmeligheder, saasom Stue, Kjelder, Ildsted, Loft, Vinduer og Dørre, alt saa rimelig at de kan have et Fruentimmer hos sig til Opvartning i Alderdoms og Svagelighedstilfælde ifald de imod Formodning skulle blive misfornøjet med den Pleje og Opvartning som erholdes af mig eller i mulig Tilfælde andre Eier af Stedet.

2. Til Brug og Afbetjening i deres Aftægts Værelser saalænge de Lever – leverer jeg – Lars Jensen – dem en Jernbielægger Kakkellovn, en Stueviser, en Sengs Klæder, som de selv udtager, med Sengested, og

ellers hvad videre af, hvad Slags de maatte behøve til deres Huusholdnings Førelse efter Naboens Skjøn, hvilket jeg ved deres død erholder tilbage.

3. Til deres Føde og Underholdning, leveres dem aarlig 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 2 Lp. Smør, som alt leveres kvartaliteter med sundt og godt Korn. Hver July Maaned 10 Snese tørre saltede Hvillinger og 6 Torsk, hver 1st November 2 Potter Tran og 2 pund Talg og hver 20de November 3 pund saltede og tørrede Oxe eller Faarekjød 1 Lp. Flæsk, ligeledes behandlet. Fra Mikkelsdag til Maydag 1½ Potte sød melk og fra Maidag til Mikkelsdag aarlig 2 Potter, ligesom der malkes og sies hos Køerne.

4. 2 Faaer udtager de af Gaardens Faarflok, som græsser og Fødes med mine egne Faaer, han leverer dem ligeledes 15 Læs Tørv a 10 Snese pr Læs og 2 Læs Skudtørv, som graves, røgles og hiemkjøres og lægges i Stak. Deres Korn køres dem til og fra Mølle, ligesom det ogsaa bages i Gaardens Ovn uden Betaling.

5. Til hvert aars 1st August leveres dem 10 Alen Hørlærred, 6 Alen Blaaelærred og 3 rbd. i sædvanlig Penge, hvilket alt falder Bort med det halve ved den enes død, undtagen Ildebrændsel og Lys, men skulle de blive saa svage at de ej kunne gaae til Kirke, kjøres de derhen 2 Gange om Aaret.

6. De fornødne Kaal til deres Huusholdning nyder de uden Betaling af Gaarden eller Stedets Kaalplet. Aarlig leveres dem ½ Skp. Salt og 1 pund Sæbe.

7. Aftægts folkenes Høytids offer betaler Gaardens Eier for dem og efter deres dødelige Afgang gives de en christsummelig Jordefærd, og de tilfaldnes deres Efterladenskaber Stedets Eier.

8. Til Sikkerhed for Aftægten pantsæt-

ter jeg herved med 1st Prioritet min tilhørende og iboende Gaard Østerbye og Kjældige i Bøvling Sogn med Bygninger og Eiendomme af Htk. 3 Tdr. 7 Skp. 1 Frdk. 1/4 Alb., saaledes som samme under dags dato er mig tilskjødet.«

Da kontrakten blev skrevet, boede Jens og Maren i gården Østerbye, som var med i handelen. Den blev senere lejet ud, og de flyttede ind hos Lars og Ida i Kjældige. Set med nutidens øjne kan man undre sig over, der blev noget til Lars og Ida at leve af. Engen ude i klitten var ikke med i aftægten, den beholdt Jens, men nu var alt klar til bryllup i Kjældige.

Johanne Marie blev gift med Jens Jensen Fjordside i Bøvling kirke d. 27. Okt. 1832. Lars og Ida Margrete Johansdatter blev gift i Bøvling kirke d. 10. Nov. 1832.

Da Lars og Ida's første søn kom til verden d. 30. Aug. 1833, skulle han selvfølgelig opkaldes Jens, efter farfaderen. Johan i Kjelhede mente, det var hans ret at bestemme, at deres 1. søn skulle kaldes op efter ham, selv om han kun var morfar. Det blev jo den dreng, der skulle videreføre gården Kjelhede, og så skulle drengen navngives efter ham.

Det var en fornærmelse mod farfar Jens. Det må formodes, at Lars og Ida Margrethe, der til sidst måtte bøje sig for sognefogeden, var blevet enige med farfar og farmor i den beslutning, det var dem, de skulle bo under tag med. Barnet blev døbt: Johan Kjelhede Larsen.

Der blev dog rettet op på navngivningen fremover, så det næste barn blev kaldt op efter farmor Maren, og derefter det 3. barn, efter farfar Jens Larsen, han

Vejen til Flyndersø Mølle med Ole Rømer-milepæl. Over stenen anes ålekisten, i baggrunden Flyndersø Mølle. O. 1910. (Skive Byhistoriske Arkiv).

fik ikke navnet Kjølhede i dåben. Der kom hurtigt en børneflokk hos Lars og Ida Margrethe i Kjældige. Gården blev ombygget og omtakseret til brandforsikringen i 1842. Det vestre hus blev da takseret til 70 Rbd. sølv.

Det blev igen ombygget i 1844. Det vestre hus blev da takseret til 200 Rbd. sølv. Lars's mor Maren Nielsdatter døde 81 år gammel i 1846 og blev begravet på Bøvling kirkegård.

Interessen for at overtage svigerfaderens gård Kjølhede var smuldret væk. Meget kunne tyde på at svigerfaderen ville bestemme over Lars og Ida. Ifølge familieberetninger »opførte de sig så forfærdeligt i Kjølhede på det tidspunkt, så man ikke kunne være bekendt at være i familie med dem«. Det må antages, det var nogle af Ida Margrethes søskende, der var årsag til forargelsen.

Lars, der var en energisk mand, syntes ikke, der var muligheder nok for ham i Kjældige. Han ville gerne have en gård

med mølle, landbrug og købmandshandel ligesom sin svoger Knud Hansen Bæk i Faare mølle i Bøvling sogn, der var gift med en af Ida Margrethes søstre, Maren.

Lars og Ida havde gjort bekendtskab med møller Hans Nicolai Henningsen i Flyndersø mølle i Estvad sogn (ved Hjerl Hede). Flyndersø mølle nævnes første gang i 1463, den var oprindelig underlagt Estvadgaard, men blev 1810 solgt til selveje. Til møllegården hørte der landbrug og købmandshandel, der var en stor kundekreds, mange kom langvejs fra for at få malet korn.

Da Henningsen var træt af møllearbejdet, og Lars gerne ville have noget større, blev de enige om at bytte gårde. Flyndersø mølle var en gård af Hrtk. 11 Tdr. 5 Skp. 2 Fdrk. 1 Alb.

Altså betydeligt større end Kjældige af Hrtk 3 Tdr. 7 Skp. 1 Frdk. 1/4 Alb.

Møllegården havde 2 møllehjul til kornmaling og til gruteværket, og halvparten i et Stampeværk med 6 stampere

med eget møllehjul. Der var også halvpert i en ålekiste med et betydeligt ålefiskeri, ligeledes var der ret til vodd-fiskeri i søen, hvor man fangede gedder, aborrer, brasen, skaller, helt og ørreder. Desuden var der ret til at grave Tørv i et Tørveskifte i Vibesø i Sevel sogn. Takket være den store vandmængde kunne møllehjulene holdes i gang både sommer og vinter.

Dengang, hvor man selv vævede sit uldstof, skulle det stampe inden brug for at blive tæt. Derefter blev luven børstet glat på retten, så det fik det rigtige »look«, og det lådne uld skåret af bagsiden. I Flyndersø mølle var det mest huder, man stammede for feldberedere i Skive. Øverst i stampemøllen sad en aksel, som drejede rundt med stamperne, som samtidig blev løftet og en efter en bumpet ned i et stort kar med vand, hvori skindet lå. Der blev også knust ben og krudtmasse i stampemøllen.

Lars Jensen skulle betale møller Henningsen 6800 rbd. grundet hans ejendoms større værdi. Mageskiftet skulle finde sted Juni termin 1848. Med gården Kjældige skulle intet afleveres, hverken af Inventarium eller Besætning, men hver især aflevere al den gødning, som nu var ved Ejendommene. Derimod skulle Henningsen aflevere al Inventarium, som hørte til kornmøllen, derunder justeret skæppe og toldkop, al knagtræ, en ny møllesten, en gammel do., en af de ved møllen værende plove med tilbehør, de sengeklæder som var i stampemøllen og Henningsens eget

Toldkoppen fra Flyndersø Mølle.

sengested i sovekammeret. Dog forbeholdt Henningsen sig plads i det lille våningshus i syd i gården til at indsætte sit tøj til Mikkelsdag.

Toldkoppen var et vigtigt instrument for mølleren. Han måtte tolde en kop til sig selv som betaling for hver skæppe korn, der blev malet.

Under punkt 8 i kontrakten angives »Paa Gaarden Kjældige hviler ingen Forheftelser videre end Aftægten til min Lars Jensens Fader, efter den der oprettede Aftægts Contract og for denne Aftægts rette Præstation staaer Henningsen Aftægtsyderen til Ansvar som Eier af Gaarden Kjældige, men jeg Lars Jensen paatager og forpligter mig til at præstere og for Henningsen ganske at opfylde bemældte Contract, undtagen hvad angaaer Huusværelse, Brændsel og Opvartning, hvilket Henningsen overtager sig uden Godtgjørelse for mig, ligesom endvidere leveres den pligtige Melk efter Contracten imod at jeg Lars Jensen erstatter ham Halvdelen af samme Melks aarlige Værdie, ogsaa

paatager Henningsen sig uden erstatning at kjøre den Gamle 2de Gange om Aaret til Kirke, eller hente Præsten til ham«. Ved samme lejlighed sælger hans fader også engen ude i klitterne til Henningsen.

Den nu gamle enkemand Jens Larsen havde nok ikke forventet, at aftægtskontrakten skulle få nogen betydning i hans levetid. Han var da 75 år gammel, han ville ikke flytte fra Kjældige i Bøvling sogn; der havde han nu boet i 47 år, og han havde boet på egnen hele sit liv. Der havde han sine søskende, en af hans brødre, Berthel, boede i Lille Sandbæk i Nees sogn, hvor de var født, og datteren Johanne Marie og svigersønnen Jens, samt deres børn, boede i Fjordside i Nees.

Jens Larsen kom dog ikke til at kede sig i Kjældige, for H. N. Henningsen havde en stor familie med til Kjældige fra Flyndersø mølle.

Lars og Ida Margrethe havde i 1848 fået 7 børn, den ældste Johan var næsten 16 år gammel. I afgangslisten for Bøvling sogn 1848 er han den eneste, som er angivet at være rejst til Estvad som drejer. Der står intet om, at hele familien flytte til Estvad sogn.

Det var en helt ny tilværelse. Flyndersø mølle ligger så idyllisk ved søen omgivet af lyngbakker, stik imod Bøvling og Nees, der er flade sogne uden bakker, og dengang meget fattige sogne, hvor jorden ofte havde været oversvømmet af Vesterhavet.

Da Lars og Ida flyttede, havde de en tjenestepige med fra Bøvling, ligeledes var Ida Margrethes ugifte bror Christian med flyttelæsset til Estvad sogn, men der var behov for mange flere tjenestekarle og tjenestepiger i Flyndersø mølle. Der havde altid været et stort folkehold. Der var

mange fast ansatte, men mange som kom i kortere eller længere perioder, som der var travlhed til.

Lars Jensen var i høj grad pietistisk påvirket, de var trofaste kirkegænger i Bøvling kirke. Den gamle slidte huspostil havde sin faste plads på køkkenbordet. Kirken blev selvfølgelig også benyttet i Estvad, men der var en doven og utålelig præst. Han lod menigheden vente i timevis, hvis de kirkelige handlinger ikke passede med hans gøremål. Degnen, der ofte havde fået lidt for meget at drikke, bandede højlydt i kirken, når præsten lod vente på sig. Det hørte præsten, da han ankom til kirken, så alt samarbejde mellem dem var temmelig anspændt. Det var skandaløse optrin, som menigheden var misfornøjet med. Senere lykkedes det præsten at få degnen afskediget på grund af hans umådeholdne hang til spiritus. En kort periode var møllerens søn: Niels, der havde været på seminariet i København, vikar for degnen.

Som skolelærer kan degnen ikke have været helt uduelig, for børnene fra møllegården var dygtige til både regning og skrivning. I familien findes der stadig kort med hilsner fra dem, hvor de har en meget flot og letlæselig håndskrift, og regne kunne de også.

Lars mødte den udfordring, han havde søgt. Han var udadventt og vant til at tage del i al samtale. Fra mange omliggende sogne samledes man i møllen for at høre nyt om naboerne. Skænkestuen var vel besøgt, der ventede man, mens kornet blev malet. Øllet og brændevinen var billig, råvarerne var jo lige ved hånden. Her kunne man dulme de trælse besværligheder i dagligdagen, man fik de sidste nyheder og nogle oplevelser med hjem. Deg-

Flyndersø Mølle. Græssende får og fiskenet til tørre. 1909. (Skive Byhistoriske Arkiv).

nen Visti Sørensen holdt til der og måtte hjælpes hjem over heden af Lars Jensen eller en af sønnerne.

På vejen var et af de mere underholdende momenter, når rakkerkarlene sloges med de bare næver.

Der havde været mange mystiske hændelser i og omkring Flyndersø. Man troede, der var undersøiske ånder og trolddomskraft. Der blev set spøgelsesbåde, som man forsøgte at få på land, men de forsvandt i søen. Folk, der forsøgte at redde bådene i land, blev trukket ned og druknede. Søen, som ellers lå blank og stille, kunne pludselig blive til et oprørt hav. Hvis det var lige så dramatisk, som det er blevet fortalt, må det sikkert tilskrives, at man ikke dengang vidst, at søen havde sandbund, som havde underjordiske kanaler til de øvrige søer og åer i hele området.

Estvad-Rønbjerg sogne er kendt for de mange rakkere, der holdt til i området,

når de ikke var på vandring. Det var danske borgere, der af mange årsager var understødt af samfundet. De levede en kummerlig tilværelse uden fast bopæl. Man afviste ikke disse mennesker, når de kom til møllen for at få tag over hovedet eller bad om lov til at tilberede et måltid mad. De lavede selv maden over åben ild. Familien var bange for, de ikke overholdt aftalen om, at der aldrig måtte komme ild i laden, det ville være en katastrofe, hvis nogen tabte en glød, så det var forbudt at ryge piben der. Nattelejet måtte de selv lave i laden, hvor de sov i høet eller halmen. Lars var ikke rolig, før de var draget videre, han så altid efter, om der var sket nogen skader ved møllen. Det hændte jævnligt, der manglede et par høns, og at de havde været i hønseshuset efter æg. Den slags måtte man se stort på, hvis de nøjedes med det, men det skete også, at Lars fandt resterne af et af gårdens får, som var slagtet på marken. Ligesom det kunne

være gårdens kartofler og grøntsager, der var kommet i suppen de tilberedte.

Det var hårdt, tungt og slidsomt arbejde for både mænd og kvinder at arbejde på møllegården. Det skulle være store stærke karle, som kunne håndtere de 100 kg tunge kornsække. Alt foregik i en ulidelig støj fra møllen og fra stampeværket, der skulle råbes højt for at komme i kontakt med den nærmeststående. Senere hen vedblev de at råbe højt ved almindelig samtale, af gammel vane.

Da svigerfaderen Johan Christensen i Kjølhedede i foråret 1854 var nødt til at afhænde gården på grund af alder og svagelighed, blev Lars og Ida Margrethe endnu engang anmodet om at overtage Kjølhedede. Han ønskede, at gården skulle blive i slægtens eje som den havde været i over 200 år. Men Lars var ikke til sinds at føje svigerfaderen. Johan Christensen døde den 18. maj 1854 men havde 1 måned før afhændet Kjølhedede til en anden svigersøn, Christen Veiling Christensen, som dog aldrig boede der. Han videresolgte den til Mads Agger et år efter.

I 1853 købte Lars den anden halvpart af stampemøllen, som han nu var enejer af. Ved stampeværket var en tilbygning, hvor der var indrettet kamre til møllersvende og stampekarle, som passede stamperiet, og der var et kontor med mulighed for opvarmning. Stampemøllens årsproduktion blev i 1855 ansat til 50 Rbd. Ligeledes købte Lars den anden halvpart af ålekisten og blev enejer af det hele.

Lars og Ida Margrethe havde i december 1850 fået en lille pige Marie, men hun

døde 8 dage gammel. Sønnen Knud Magnus Bæk blev født januar 1854. Magnus, som han kaldtes, blev den sidste i børneflokket og den eneste, som var født i Estvad sogn, udover den lille Marie.

Lars og Ida Margrethes overlevende 6 sønner og 2 døtre var: Johan Kjølhedede Larsen (1833-1907), Maren Larsen (1835-1873), Jens Larsen (1832-1901), Birgitte Larsen (1840-?), Niels Larsen (1842-1917), Berthel Larsen (1844-1925), Ivar Kjølhedede Larsen (1847-1920), Knud Magnus Bæk Larsen (1854-1928).

Forbindelsen til Kjældige blev opretholdt. Hvert år i maj kom farfar og blev der sommeren over. Han kunne fortælle, hvad man var optaget af i Bøvling sogn og havde friske hilsener med til Estvad sogn, ligeledes fik Henningsen nyhederne fra Estvad, når farfar igen ankom til Kjældige.

Også sommeren 1855 havde han sendt bud, at han kom, men helbredet var ikke så godt mere. Det var en lang og drøj tur, hvor man kørte mil efter mil ud over heden. Kørslen foregik i skridtgang, hvor der kun var et par hjulspor at køre i for ikke at vognen skulle vælte. Solen havde skinnet lige fra morgenstunden, og det var en rigtig hed sommerdag.

Familien ventede spændt på, at postvognen skulle ankomme. Ida Margrethe løb ud for at modtage ham, men den gamle svigerfader var så dårlig ved ankomsten, så hun nærmest måtte bære ham ind og få ham sat ned på en stol. Der sad Jens Larsen og var død uden at have fået stråhatten af, men med sine nærmeste omkring sig.

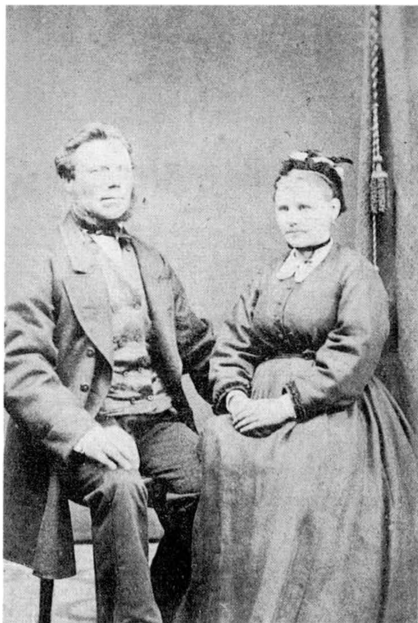
Det gjorde et dybt indtryk på familien: Hvad skulle man nu med hensyn til begravelsen? Man blev enige i familien om, at han skulle begraves i Estvad, man

kunne ikke udsætte begravelsen på grund af det varme vejr. Han døde d. 23. maj 1855 i Flyndersø mølle, 82 år gammel, og blev begravet på Estvad kirkegård d. 30. maj. Derfor kan man ikke finde ham som død i Bøvling sogns kirkebog.

Lars og Ida Margrethe havde forestillet sig, at ældste søn Johan skulle overtage møllen, når de skulle på aftægt. Så Johan skulle have en god landbrugsuddannelse. Han begyndte som landvæsenslærling på Rønnebæksholm ved Næstved 1. maj 1854. Det var der, præsten og salmedigteren N. F. S. Grundtvig havde giftet sig til stedet med enken efter den forrige ejer. Johan blev stærkt inspireret af Grundtvigs filosofi. Et stort foto af Grundtvig havde for eftertiden sin faste plads på hans væg i stuen.

Herefter fører Johan dagbog over, hvor han var ansat i de følgende år. Mens han er på Rønnebæksholm, er han på session 1. gang. Han klarede frisag ved at agere blind på det ene øje, men fortsatte at møde på session mange år frem i tiden, hvor det blev konstateret, han havde nedsat syn på det ene øje. Da risikoen for indkaldelse var overstået, kunne man på sessionen ikke mere se nogen blindhed. De øvrige sønner aftjente deres værnepligt.

Johan var på landbrugsskole, blev senere bestyrer af en gård, han var en overgang ansat som avlskarler på Nyholm ved Håsum og mange andre steder, inden han købte en gård selv. Det var Brunsled i Nees sogn, også kaldet Nees mølle, som han købte på tvangsauktion i 1864. Den havde vejrsmølle, og der var købmandshandel. Johan var da stadig ungkarl og var blevet 31 år gammel. Om han fortrød kø-

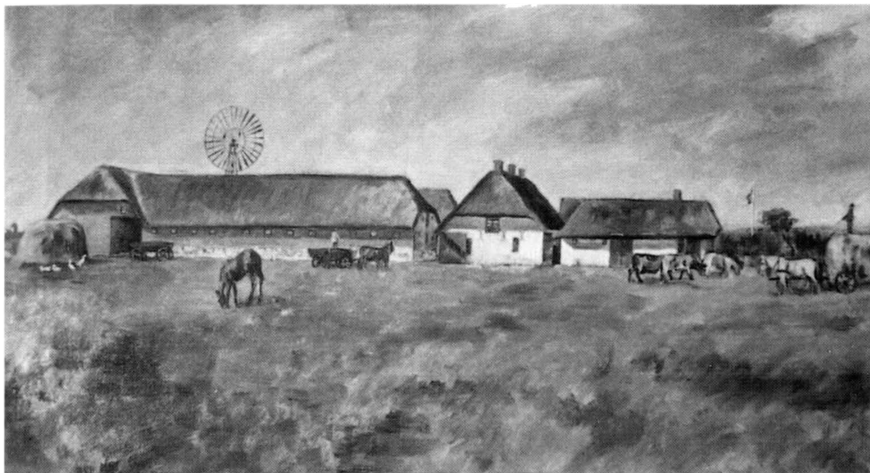

Brudeparret Johan Kjølhede Larsen og Christiane Nielsine f. Madsen, 1868.

bet, eller han agerede stråmand for sin bror Niels, vides ikke, men kun en måned efter sælger han Nees mølle til broderen. Johan blev i Nees mølle et år for at hjælpe broderen, som i mellemtiden var blevet gift.

Efterhånden som hans søskende var blevet voksne, kom de ud at tjene hos andre, men hjalp i perioder til hjemme. Brødrene var mere frit stillet, om de ville i lære ved landbruget eller i handelslære eller noget andet, men de skulle lære at tjene til deres brød selv.

Begge hans søstre var blevet gift og flyttet hjemmefra, de kom dog ofte til møllen for at hjælpe i travle perioder og havde deres børn med. Tre af hans brødre

Over Dubgaard o. 1920. Efter maleri.

valgte at blive handelsuddannet og to blev gårdmænd, den ene desuden møllebygger. Hans brødre var stærkt optaget af Indre Mission.

1. nov. 1865 kom han til Flyndersø mølle for at blive bestyrer, hans forældre var blevet ældre mennesker. I mellemtiden var der kommet en lille ung tjenestepige i Flyndersø mølle, som blev kaldt Sine, hun var 15 år. Degnen i sognet, der efterfulgte Visti Sørensen, havde både sin moder og sin svigermoder på aftægt. Det var svigermoderens barnebarn, som var født i København, hvor forældrene levede i fattige kår med flere børn. Når hun havde frisdag, holdt hun til hos lærer Sejr Stokholm og hans kone Ane Else samt hendes farmor der, det var hendes familie. Af hendes skudsmålsbog fremgår det, at hun hedder Christiane Nielsine Madsen, en dygtig pige med gode skolekunderskaber. Hende fik Johan et godt øje til, men der gik dog et par år, før det fik følger. Sine blev 17 år

d. 4. september 1867. Første november forlod hun Flyndersø mølle med sin skudsmålsbog og rejste til København. Den 12. december kom hun tilbage, og der blev lyst til bryllup 3 gange i Estvad kirke i december måned.

Sine og Johan blev gift i Estvad kirke d. 3. januar 1868. Den 15. maj 1869 kom deres første søn til verden; han skulle selvfølgelig hedde Lars som hans farfar, men han døde af strubehoste dagen før sin 1 års fødselsdag. Sine var dog gravid igen og de fik en dreng mere d. 19. januar 1870, som også blev døbt Lars Kjølhede Larsen. Han blev mange år senere uddeler i Fabjerg Indkøbscentral.

Johan var ikke begejstret over at skulle overtage Flyndersø mølle. Hans interesse var landbrug. Der havde længe været optræk til, at et konsortium ville købe hele området omkring Flyndersø. Kornpriserne var så høje som aldrig før. Andre steder i landet havde man tørlagt store

Over Dubgaard før 1920.

søer og opdyrket jorden, det forestillede man sig også at gøre ved Flyndersø. Familien holdt skarpt øje med, om der skulle være en gård til salg i nærheden af Lemvig. Der havde to af Lars Jensens sønner købt egen forretning. Den yngste søn Magnus ville i lære som handelsbetjent

hos sine brødre i Lemvig, når han havde aftjent sin værnepligt.

Pludselig er der den helt rigtige gård til salg i Lemvig Avis d. 25. januar 1871. Det er Over Dubgaard i Rom sogn. Peder Hansen, som ejede den, var født der i 1800, før ham havde den været i hans families eje i mange generationer. Han kunne ikke klare forpligtelserne mere. Den var averteret til salg igen i Holstebro Avis d. 18. februar, men Lars Jensen og Johan havde været der, og Lars havde underskrevet købekontrakten d. 13. februar 1871 med et konsortium, som havde overtaget den.

Det er en meget gammel gård, som iflg. Trap nævnes i 1531, navnet udtaltes dengang Dowgaard. Over Dubgaard var ved købet i alt Htk. 6 Tdr. 5 Skp. 2½ Alb. Prisen var i alt 7.850 Rd. Den blev købt med al avl og beholdning af fourage, gødning, produkter og ildebrændsel, besætning, inventarium og avlsredskaber, indbo og alt, hvad der fandtes i og ved gaarden.

Bekjendtgjørelser.

Eiendom tilsalg.

Paa Grund af Alder og tiltagende Svag-
hed agter jeg at sælge min iboende Gaard, Over
Dubgaard i Rom, der statter af Hartorn 6
Tdr. 5 Skp. 2½ Alb., hvortil hører Køge-
og Kirkestiendeanpart. Eiendommen er dels
sandmuldet og dels leermuldet; Værgel høves
paa flere Steder i Eiendommen. Tilsvødslen
kan se efter Kjøberens Vøste og en Del af Ve-
setningen kan medfølge i Handelen, ligesom og
saa noget af Kjøbesummen kan blive investeret
i Eiendommen. De, der agte at kjøbe et sa-
dan Eiendom, bedes at henvende sig til mig.

Dubgaard i Rom, den 24de Januar 1871.
Peder Hansen Dubgaard.

Bekendtgørelse at Over Dubgaard er til salg,
1871.

Over Dubgaards gravsted på Rom kirkegård er for længst nedlagt. Endnu står stenene i det sydvestlige hjørne over henholdsvis Lars Jensen og Ida Margrethe Jensen og Johan Kjølhede Larsen og Kristiane Nielsine Larsen. Gården blev i 1935 udstykket og solgt af deres yngste søn Johannes.

Sælgeren forblev i gården til 1. april, og sælgeren betalte folkelønnen til 1. april. Køberen skulle betale Den Kongelige Skat for Aaret 1871, ligeledes den resterende præstetiendeafgift, afgift til degnen, den pålignede indkomstskat og de kommunale afgifter fra 1. april at regne. Til gården hørte også et stykke af Klosterhede, det købte statskassen i 1883 til beplantning.

Lars Jensen var da 69 år og Ida Margrete var 59 år, men det var ham, der købte Over Dubgaard. Johan skulle være bestyrer. Flyndersø mølle var ikke solgt på det tidspunkt, men købekontrakten mellem Lars Jensen og konsortiet, som købte Flyndersø mølle, landinspektør Ulrich, proprietær Muller og overretssassessor Lund, blev underskrevet 25. juni 1871.

Købesummen blev fastsat til 22.800 Rdl. 12.000 i udbetaling og 4.100 i december termin. Resten 6.700 afdrages og forrentes med 4%. Inden familien forlod møllegården, blev der holdt offentlig auktion over besætning og inventarium til møllen.

Det var en lille familie, der ankom til Over Dubgaard i Rom midt i juli 1871 efter 23 år i Flyndersø Mølle. Der var Lars Jensen, hans kone Ida Margrethe Johansdatter, deres yngste søn Magnus på 17 år,

Johan og hans kone Signe og deres 1 årige søn, Lars. Der var ansat tjenestefolk til at passe bedriften, bl.a. Sines bror, Otto Julius, inden de selv flyttede ind. »Onkel Julius«, som han kaldtes, blev hos dem til sin død som ungkarl i 1920, 72 år gammel. Det er ham, der står på det gamle foto af Over Dubgaard.

Bekjendtgjørelser.

Søndagen den 21de Novbr. hjemfaldte Gud efter 8 Dages Sygdeleie min kjære Hustru **Ida Margrete Jensen** i en Alder af 64 Aar, hvilket herved meddeles Slægt og Venner.

Over-Dubgaard i Rom, den 23de Novbr. 1875.

Lars Jensen.

Begravelsen finder Sted fra Hjemmet Søndagen den 28 ds. Formiddag Kl. 10.

Bekjendtgjørelser.

At min kjære gamle Fader, **Lars Jensen**, i Gaar efter længere Tids Svagelighed afgik ved en blid og rolig Død, bekjendtgjøres herved for Slægt og Venner. Han var 81 Aar gammel. Min Moder og en afdød Søster modtage ham i Evigheden.

Over Dubgaard i Rom, den 28. December 1882.

Johan Larsen.

Dødsannonce over Ida Margrethe Jensen 1875 og over Lars Jensen 1882.

Johan og Sine var i den grad lykkelige for at flytte til Over Dubgaard. Her var fred og ro, ingen larmende stampemølle eller knagende møllehjul. Rakkerne så man ikke meget til i sognet.

Der voksede en børneflokk op hos Johan og Sine, i alt fik de 10 børn.

Ida Margrethe døde d. 21. november 1875, derefter solgte Lars Jensen d. 7. de-

cember 1875 Over Dubgaard til Johan Kjølhedde Larsen og Sine for 24.250 kr. Aftægten var kapitaliseret til 2250 kr. Tilsyneladende var gården blevet næsten 3 gange så meget værd i løbet af de 5 år, Johan havde bestyret den. Lars Jensen døde d. 27. december 1882, fire dage efter sin 81 års fødselsdag.

Solubrudeparret 1893 Johan Kjølhedde Larsen og Christiane Nielsine f. Madsen.

Flyndersø Møllens stuehus i vore dage. Møllen lå til højre for stuehuset, ålekisten længere til højre.

Hvordan gik det i Flyndersø mølle? Avlsgården blev forpagtet ud. Vandmøllen og Stampeværket blev revet ned, men ålekisten står der stadig. Flyndersø blev trods ihærdige anstrengelse aldrig tømt. Man pumpede vand af søen med store maskiner, så vandstanden faldt hver dag, men næste dag var der lige så meget vand i søen, som før man havde pumpet. Der var underjordiske vandårer, som fyldte søen ligeså hurtigt som det blev pumpet væk.

Gården bestod mange år, men blev aldrig til mølle mere. Avlsgården ned-

brændte d. 15. oktober 1873, men blev genopført. Den lå brak i mange år, og til sidst blev den revet ned o. 1960. I dag er det smukke stuehuset der stadig og ser ud som dengang. Der er indrettet museum i det halve af bygningen, som er et besøg værd.

Hele historien om Flyndersø mølles ødelæggelse, og de store investeringer i at tørlægge søen er en anden historie, som er beskrevet mange steder.

Herdis Kjølhede
F. i Over Dubgaard
i Rom sogn ved Lemvig.
Oldebarn af Lars Jensen.
Tyrbjergvej 21K
5210 Odense NV

»På Tærsklen til det moderne Liv«

Et uddrag af erindringer af en landmand og sognerådsformand
i Vinding-Vind

Af Anders Fonager

REDAKTIONENS INDLEDNING

Anders Fonager (1872-1959) fortæller i sin levnedshistorie om livet i Vinding-Vind sogne set igennem sin slægts og sit eget prisme. Både på den fædrene og mødrene side har fortællerens slægt som landmænd, håndværkere, skolelærere og i offentlige hverv – nogle udvandrede dog også til Amerika – præget egnen siden midten af 1700-tallet, hvor Fonagers tip-oldefar købte Bakhuis i Vinding, som han afstod til sin søn, Peder Bak, der som sognefoged og fattigforstander fik en fremtrædende stilling i sognet. Livet i en afsides egn i 1800-tallets første halvdel var ifølge fortælleren hårdt slid, meget overtroisk og fuld af mange originaler. Anders Fonagers fader, gårdejer Peder Fonager, der i 1864 var blevet gift med Cathrine Schøler Madsen og flyttet ind på »Bjerregaard«, omkom ved en ulykke i marts 1875, da Anders Fonager var spæd, og derfor har han ikke mange minder om faderen. Desto større betydning skulle hans bedsteforældre, gårdejer og smed Jens Pedersen Fonager og gårdejer og skolelærer ved bl.a. ved Vinding Skole Anders Madsen, få. Gennem farfaderens fortællinger hører Anders Fonagers om egnens mange besynderlige skikkelser, den omvandrende »Jensoller«, de tyvagtige brødre Glavind og »Mads

Dyrlæge«, som han med en god portion humor beretter om. Morfaderen, skolelæreren Anders Madsen, – »den første, der kørte i fjedervogn i Vinding« –, skildres som et særdeles varmt menneske, der dog også har præget ham i mere alvorlig retning.

Videre beretter Anders Fonager om sin skolegang, hvor hans første lærer i Agerfeld var I. C. Christensen, hyrdelivet i Fonager, hvor han som tiårig oftest grædefærdigt måtte prøve at få stædige kalve til at makke ret, konfirmationsforberedelsen hos den unge pastor Vith, som ifølge Anders Fonager ganske vist tilhørte Indre Mission, men alligevel var »en lys forkynder«, ungdomsårene og sin første plads hos fasteren Mariane og dennes husbond Mikkel Vejvad i Vinding Sogn. I ungdomsårene kom Anders Fonager oftest hos sin morbroder, den dygtige gårdejer Thomas Schøler Madsen på Virkelyst i Sdr. Vejvad, som til trods for at han var højremand, var højt værdsat af Anders Fonager, fordi han ikke var storagtig, men frisindet. Da Anders Fonager fik sin egen gård Øster Refning efter at være blevet gift med Abelone Kjeldsen, lærerdatter fra Vinding Sogn, 3. november 1897 i Vinding kirke, var det ikke mindst morbroderen på Virkelyst, der opmuntrede ham i de første svære år.

UDDRAG AF ERINDRINGERNE FARFADEREN FORTALTE

Bedstefar fortalte mig ogsaa om de mange originale Mennesker, han havde kendt, ja og hørt omtalt, og der var mange. Det er ganske naturligt, at den Gang Mennesker levede mere isolerede, blev der flere Originaler, nu slibes vi af paa hverandre, saa vi bliver mer og mer lig hverandre, i hvert Fald tilsyneladende. En af disse kaldtes »Jenssoller«, hans rigtige Navn kender jeg ikke, han var tinget i Pleje hos Peder Løk og Stine i Sønderager, han gik meget omkring i Sognet, han tiggede ikke, men vilde gerne have en god Skraa, en Dram til et Stykke Sukker eller hvad der nu kunde falde af, et skikkeligt og godmodigt Menneske. En Dag sidst paa Høsten kom han

ind hos Mads Klejnstrup, hvor de havde en »Gunnis« (legemstort træstativ med gammelt tøj omkring). Mads gav nu Jenssoller en Skilling for at bære Gunnissen til Fonager, de gav ham en Skilling for at bære den til Bakhus, der fik han atter en Skilling for at bære den videre til Øster Refning, der vankede der atter en Skilling for at bære den til Vester Refning. Men nu gik den ikke længere, en Tid efter kunde Naboerne se, at Folkene i Vester Refning havde taget enkelte Stykker af Gunnien Tøj i Brug. Historien viser, hvilke Mennesker der havde Sans for Humor, og hvem der var nærige. Det var ikke synd mod Jenssoller, han var glad for Skillingerne og saa vankede der jo ogsaa en Skraa og en Dram af og til.

Den mest kendte af disse mærkelige Skikkelser er vel nok »Laust Glavind«. Jeg ved ikke, om man kan kalde ham original, han var en særdeles velbegavet Mand, et Fattighusbarn, maaske han allerede i sin Barndom fik en modvillig Indstilling mod sine Medmennesker, i hvert Fald fik han denne Indstilling som ungt Menneske og bevarede den gennem hele Livet, han kunde ikke indordne sig de ordnede Forhold og kom straks i stærk Modsætning til alle Autoriteter og blev ogsaa godt kendt med Fængselsophold. Han tog det ikke saa nøje med mit og dit. Han var en glimrende Taskespiller og med hans betydeige Menneskekundskab forstod han at gøre denne Færdighed med lidt Hokus-pokus til Heksekunster i overtroiske og naive Menneskers Øjne, og fik derved en betydelig Magt, han drev ogsaa et ikke ubetydeligt Kvaksalveri. Velbegavet som han var, fik han en del ud af de »Lægebøger«, han anskaffede sig, og naar han dertil fik Ry som Heksemester,

Jens Pedersen Fonager (1804-1889), ejer af Fonager 1835-1869. Landmand, smed, spillemand og lun fortæller.

var der snart ingen Grænser for hans Evne til at fordrive al Slags Ondt og Djævelskab af Stakkels Mennesker, saa der var mange, der søgte ham. Om hans Taskenspillerkunst et enkelt Træk.

Han sad arresteret i Ringkøbing sigtet for Tyveri. En Dag Herredsfogden kom forbi Arresthuset, saa han Laust Glavind var ved at forsvinde, han sad i Vinduet med Benene parat til Nedspring. Herredsfogden gav ham da et ordentlig Slag af sin Stok over Benene med det Resultat, at begge Ben faldt af Glavind. Herredsfogden løb op for at se, hvad der var tilbage af Synderen, men da spadserede Glavind veltilfreds omkring i Cellen paa sine uskadede Ben. Glavind havde ogsaa hypnotiske Evner, som han midbrugte overfor Kvinder. En Kone i et af Nabosognene forsvandt sammen med ham, en Tid efter dukkede Glavind op igen, Konen saa de aldrig siden. Laust Glavind var en kynisk Natur. En Gang man ikke havde set ham i længere Tid, mødte min Bedstefar ham paa Fonagers Mark og der udspandt sig følgende Samtale: B. Hvad, jeg vidste ikke andet end at du var død, Laust. L.G. Det var jeg ogsaa, og da jeg kom op til Himmerigs Port vilde de ikke have mig, jeg gik saa til det andet Sted, de saa noget paa mig, men de turde ikke ta mig, derfor er jeg her igen. Saa gik Laust Glavind.

Laust Glaving havde en Broder, der hed Ole, der gik under Navnet Wolle Greth. Han boede i Vinding Fattighus, fik ikke nogen videre understøttelse, men ernærede sig ved Tiggeri og Tyveri, Arbejde gav han sig aldrig af med. Han udtalte som sin Erfaring: Man bliver ikke straffet for at stjæle, men man bliver misæl straffet for at bekende, det gjorde Wolle aldrig. Da han blev gammel, sagde han: Nu

kommer a te aa hold op med aa stjæl, a ka et blyv ve aa how æ Forhør.

Jo, Wolle var festlig. En Gang kom han ind til Mølleren i Agerfeld og beklagede sig over, som Folk dog blev til at lyve, saa – sagde Mølleren, hvad er nu galt. Jo, sagde Wolle, vil du tænk dæ, no sejer Folk te a haar stjaallen tre Faar i Agerfeld, saan nøj Løwn, a ka da et gør ve, te nær a taan en Foer, die saa føller tov Lamme mej. En Gang var han en Tur paa Tvangsarbejdsanstalten i Ringkøbing, efter endt »Kur« blev han hentet af Jens Toustrup. Da de kørte forbi Klejnstrup, sagde Wolle: Hær haar a stjaallen Fisk manne Gaang, saa war der en Næt mæ aa Laust war her at stjæl Fisk, da bløw vi ugens, for Laust vil, vi sku ta de hiele, men a saa nej, de skal sku sjel smaager' (smage det).

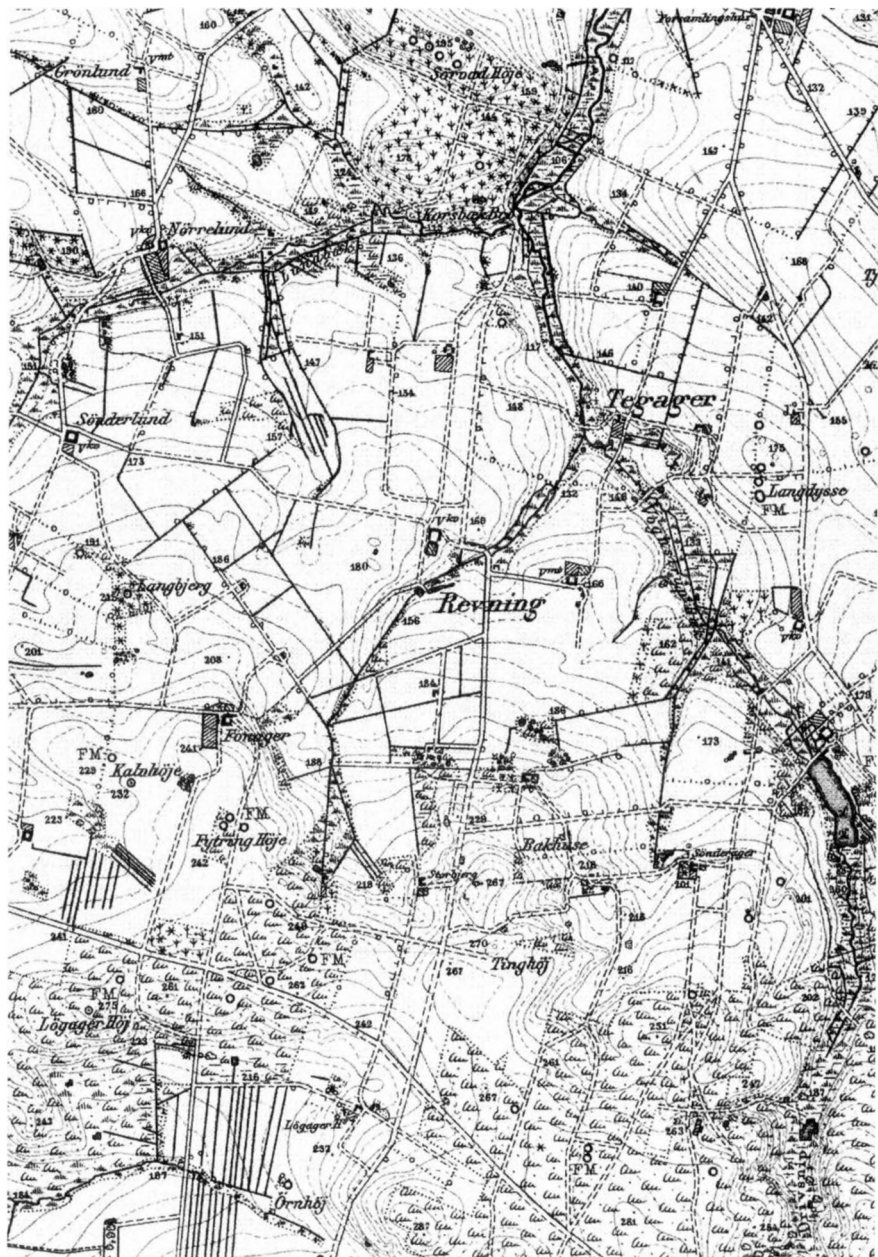
Wolle gik altid med en sort stiv hat paa Hovedet, en Gang kom han til Fonager, mens de sad og spiste Middagsmad. Wolle vilde tigge Æg, men Bedstefar sagde nej, men du kan faa noget at spise. Nej Tak, sagde Wolle, a er et sulten endnu, men det ka vær a blyvver de, læ mæ fo en Par Pandekagger mej. Wolle fik saa tre Pandekagger, som han lagde i sin Hat, satte Hatten paa Hovedet og sagde Farvel og Tak. Sikken Lækkerbisen for Wolle, naar han blev sulten .....

DET UNGE PARS FØRSTE HÅRDE ÅR

Jeg var nu snart 25 Aar og var forlovet. Min Kæreste var Lærer Kjeldsens Datter Abelone, og vi vilde gerne have eget Hjem. Det var søjje Tider for Landmændene, flere af Sognets Mænd maatte gaa fra Gaardene, bl.a. Kr. Theager, Sdr. Theager. Gaarden gik til Tvangsauktion og Far

To kort over området med Revning og
Fonager i Vinding Sogn.
Henholdsvis 1870-1882 og 1900-1920.

skulde byde den ind til mig, men Jens Søby, Løgager, dukkede uventet op og bød Gaarden ind. Jeg var noget ked af det, men Jens Toustrup sagde, »pyt med det, det er meget bedre, du faar Øster Refning, der er ogsaa gjort Udlæg, Holstebro Bank vil byde den ind, og saa skal jeg nok sørge for du faar den« og saadan gik det. Sidst paa Sommeren overtog jeg Gaarden, og min Bror Søren Kr., der det Aar var hjemme, flyttede ind som Bestyrer og Abelone som Husbestyrerinde, indtil vi, naar jeg til 1. November var færdig i Toustrup, kunde holde Bryllup. Søren Kr. og Abelone havde et Par travle Maaneder, de var ene om det hele og sled bravt i det, jeg tror nok, de længtes efter 1. Novbr. og det gjorde jeg ogsaa.

Den 4. November 1897 holdt vi Bryllup, det stod i Refning, og min Broder Jens viede os i Vinding Kirke. Bryllups-gæsterne var vor nærmeste Familie og vore Naboer. Abelone blev smykket af hendes bedste Veninde, hendes Fætter Ivar Nielsens Kone Margrethe fra Holby i Stauning. Det var et stilfærdig Bryllup, der var ingen Bryllupsviser som nu og kun et enkelt Par Talere, men vi syntes begge, det var en vidunderlig skøn Dag, som vi længe havde set hen til med Glæde og Længsel. Nu skulde vi i Fællesskab danne vort eget Hjem, som vi saa mange Gange sammen og hver for sig havde malet med skønne Farver, hvor der ikke var Plads for Kulde eller Haardhed, men hvor Kærlighed og Godhed skulde raade.

Der begyndte nu et nyt Afsnit af mit liv. Gaarden var meget forfalden, baade Jorden, men dog især Bygningerne saa slemme ud. Forstuedøren kunde ikke lukkes, fra Gangen var der Dør ind til et værelse – senere gæsteværelset, og det bar ty-

delige mærker af, at der havde boet Får; jeg fik senere at vide, at et Dæggelam havde holdt til der, og man kunde se, det ikke havde fejtet Værelset, da det flyttede. Naa, der kunde jo gøres rent, der som andre Steder. Det var værre ude, hvor næsten alle Vinduer var slaet i Stykker, og Redskaberne var i en ynkelig Forfatning, værst var det dog, at Kreaturbesætningen var medtaget af Tuberkulose. Tidligere døde der et par Kreaturer hvert Aar af denne Sygdom. Jeg var før Tiden noget bange for Gaarden af den Grund, men Thomas Virkekelyst var Optimist, han sagde, »sørg for Lys og frisk Luft og giv Kreaturerne godt at æde, saa skal det nok gå« Det første Efteraar solgte jeg 7 Stk. til 15 Kr. pr. Stk. og købte 5 Kvier. Den Vinter døde der en Ko. Til Sommer satte jeg nye Vinduer i Kostalden, hvoraf nogle kunde lukkes op, jeg tættede saa alle Vinduer og Døre saa tæt, som det var muligt, anbragte en Beholder med raa Karbol midt i Huset og lagde glødende Bolte og Sten ned i Karbolvæsken, der udviklede sig da en kvælende Røg, der nok skulde trænge ind i alle Sprækker.

I flere Dage kunde man mærke denne Karbolduft et Stk. uden for Gaarden. Da vi kunde komme ind i Huset, gav vi os i Lag med Rengøringen, der blev ret gennemgribende, alt Træværk blev skuret, Bunden skrabet og skoldet, og Loft, Vægge og Bund blev oversprøjet med Kalkvand. Det gjorde sin Virkning, dette her skete i 1898 og i Tiden til 1924, da vi flyttede fra Gaarden, mistede vi ikke et eneste Dyr af Tuberkulose. Thomas Virkelysts Raad var godt.

Fra 1. december lejede vi en Karl, ingen Pige, naar vi havde været i By og først kom hjem ved Ellevetiden, skulde vi

skifte Tøj og til at malke, ikke saa sært vi helst vilde blive hjemme, men det var dog en dejlig Vinter, vi havde det noget saa rart og hyggeligt.

Det var især festligt, når Mor kom og besøgte os, det var hun flink til. Forholdet mellem hende og Abelone var lige fra Begyndelsen til Døden skildte dem, så ideelt som tænkes kunde, det var saa helt Mor og Datter.

Det første Aar fik vi anskaffet os et Par Køer mere, en ny Vogn og forskellige nye Redskaber foruden vi fik pyntet op baade i og omkring Husene, vi syntes, vi efterhaanden fik det hel pænt og glædede os over hver Forbedring.

Jeg havde megen Fornøjelse af vor Karl Kristoffer Nielsen (det blev til Stoffer), han var et Aar ældre end mig, og jeg mærkede snart, at han skulde omgaaes med stor Forsigtighed, hvis ikke han blev stærdig. Jeg talte altid med ham om, hvor meget vi nu kunde få udrettet næste Dag. – Noget jeg gennem Aarene altid brugte at tale med mine Karle om, og paa den Maade lykkedes det næsten altid at gøre dem interesserede baade i selve Arbejdet og i Gaardens forhold i det hele taget, så det faldt dem naturligt at sige – »vor« om alt i Gaarden, og naar jeg tænker tilbage paa de Aar vi boede i Refning synes jeg, at vi paa et Par enkelte Tilfælde nær havde det dejlig kammeratligt med vore Folk. Jeg tror ogsaa nok, vi var mer end almindelig heldige med at faa gode Medhjælpere. Vi var altid kede af, naar vi skulde skifte – længtes efter de der flyttede, ind til de nye »faldt til«.

Naa, men tilbage til Stoffer, han vilde altid presse mig, naar jeg mente vi kunde naa saa vidt, lagde Stoffer lidt til, mest festligt var det dog i Slet og Høst. Naar

Peder Jensen Fonager (1837-1874), søn af J. P. Fonager, ejer af Fonager, da han omkom i en brønd.

jeg før vi begyndte mente, vi vist kunde slaa eller høste (alt var med Haandkraft) saa og saa stort et Stykke inden Aften, mente Stoffer, vi kunde naa mere, og Stoffer fik altid Ret. Jeg gik ganske vist foran og bestemte Farten, men vi naaede altid Stoffers Maal, og Stoffer var baade stolt og gennemvaad af Sved, og jeg bøjede mig med Glæde over for Stoffers bedre Oversigt, det gik godt hele Sommeren, mærkelig nok, Stoffer var 26 Aar.

Det var en streng Sommer for Abelone, hun fulgte hele Høsten med som Opbinderske, skønt hun ventede en lille i Efteraaret, det var ogsaa for strengt, men hun klagede sig aldrig, det brugte hun ikke, hun var altid glad. Den 13. November 98 kom vor første Dreng, han var alt for stor, lige ved 13 Pund, det var en frygtelig svær Fødsel dog uden operativ Indgriben, men baade Mor og Barn var slem medtaget.

Det gik dog godt, og vi var meget lykkelige for det lille Vidunder, vi havde faaet. Barnet blev opkaldt efter min far og fik Navnet Peder.

Som vel næsten alle førstefødte Børn blev Peder nærmest et Vidunderbarn, der var næsten ingen Grænser for hans Kunnen og hans Hittepaasomhed, han blev ligesom mere almindelig da Nr. 2 traadte frem paa Arenaen og ogsaa forlangte nogen Opmærksomhed.

Naa, Aarene skrider, vi slider med den meget forsømte Gaard. Grøfter skal renses og Sten skal samles. Sten ja, ligefra jeg som ung gut pløjede det lille Stykke stenfyldte Hede i Fonager, der gav mig krumme Arme og til i Dag, har jeg maattet bakse og stride med Sten, mit Liv har været fyldt med Sten, selv om det ikke skal tages saa bogstaveligt som i Jeppe »Jens Vejmand«. Jordene til Refning var gruelig stenede, der var vist aldrig samlet Sten, det var helt broget at se hen over Agrene og over en harvet Mark, det var noget, der gav Smederegninger, sikken Afslid paa alt, Plove, Harver, Hestesko, Vogne og Maskiner, og aldrig kunde man gaa magelig i sin egen Trummerum bag Ploven og uforstyrret lade sine Tanker vandre, det som ellers giver Pløjning sin eget Trylleri. Nej Ploven stødte stadig mod Sten, der forstyrrede baade Arme og Sind. Det var denne stenfyldte Jord, der gjorde, at jeg aldrig blev rigtig glad for Gaarden, det hjalp jo nok en Del, da vi i 25 Aar hvert Aar samlede Sten, for det gjorde vi, men selv Vejen nordpaa var saa stenfyldt, at Vognen huggede op og ned og til Siderne, naar vi kørte med Læs, vel pløjede vi Vejen sammen, naar det blev alt for slemt, men det varede ikke længe, før vi atter kørte paa Stengrunden.

Husene skulde jo ogsaa istandsættes. Alle fire Længer var straatækte og meget forfaldne især med Tag, saa vi havde de første Aar et farligt Mas med at holde Taget paa Husene, naar det blæste stærk, saa maatte vi slæbe Harver og forskellige andre Redskaber op paa Husene for at holde paa Taget, naa, det hjalp jo efterhaanden som vi fik nyt Tag paa Husene.

Da vi flyttede ind, var der Stenpikninger i Forgangen, Cementgulv under Bord og Langbænk i Stuen, Lergulv i Køkkenet og Stenpikning i Bryggeret. Først fik vi Stenpikningen i Gangen erstattet med Cementgulv, og da Drengen, da han blev godt et Aar gammel, viste sin store Interesse for at arbejde i Jorden ved at grave sig ned i det hullede Lergulv i Køkkenet, saa han blev graasort paa Hænder og i Hovedet, blev vi nødt til at lægge bræddegulv i Køkkenet. Der var ikke Fernis paa Gulvene i nogen af Værelserne, i Dagligstuen var Gulvet sandstrøet. Hver Forbedring gjorde Arbejdet lettere og Lejligheden hyggeligere, og da vi efterhaanden syntes, vi havde faaet det saa nogenlunde i Orden, opdagede vi, at vel havde vi faaet det mere hyggelig, men der var blevet mere Arbejde end før. Det viste sig nemlig, at det er betydelig hurtigere og lettere at feje et Gulv end at vaske det. Vi fortrød dog ikke Smukkeseringen.

Af Naboerne foruden Fonager vil jeg især nævne to. Den ene var Peder Svendsen i Storbjerg, en Slider ud over det almindelige. Da han omkring 1880 blev gift med Karen fra Øster Refning, blev Storbjerg bygget paa Refning Mark og tildelt godt 100 Td. L, hvoraf 1 Td. L. Eng og ca. 6 Td. L. Agerjord, Resten Hede og Mose. I Løbet af 30 Aar var saa godt som hele Arealet opdyrket og merglet, et kolossal

Slid, han var ogsaa efterhaanden blevet lidt skæv i Kroppen, men han blev aldrig krumbøjet, og han havde et uforligneligt Humør. Jeg tror, han i sine bedste år om Sommeren ofte nøjedes med 4-5 Timers Søvn. Naar vi i Fonager om Sommeren mellem 10 og 11 gik i Seng, kunde vi høre Pe Svendsen raabe paa Studene, han pløjede i Mosen, og naar vi kom op Kl. 5 om Morgen, pløjede han igen. Midt paa Dagen vilde Studene bisse, derfor maatte Natten tages til Hjælp.

Jorden til Storbjerg var let Sandjord og næsten hvert Aar naar Foraarskornet var kommet op, og forårsblæsten satte ind, var det galt med Sandfygning over Storbjerg Mark, ofte mindede det om Snefygning, saa voldsomt var det, men aldrig hørte man Peder Svendsen beklage sig. I den første Tid vi boede i Refning og var ret uerfarne, sendte jeg tit Bud efter Peder Svendsen, naar en Hest eller Ko blev syg, jeg syntes, han havde nogen Dyrlægeforstand, og saa var det saa rart at have ham, naar noget saa truende ud, og aldrig kaldte jeg forgæves, jeg tror han gerne hjalp os.

Han var god til at handle, og en Del Aar handlede han ikke saa lidt med Kreaturer, jeg tror dog, det var mest Kommissionshandel han drev, det egnede han sig godt til, han var helt igennem en reel Mand. Jeg synes, jeg endnu kan høre Peder Svendsens usædvanlige klukkende Latter.

Den anden Nabo, jeg må nævne, er Niels Vestergaard en Søn af den tidligere omtalte Peder Vestergaard, som nu var Mand i Vestergaard, ligesom Faderen var han noget særpræget. En underlig Blanding af stejl Stivind og Rethaveri og samtidig et Stemningsmenneske med et føl-

somt Sind. Han besøgte os jævnligt og var umaadelig hjælpsom. Der var ikke den Ting, han ikke vilde hjælpe os med, og sjældent bad jeg ham om en Tjeneste, han tilbød den selv. Jeg kan saaledes huske, at han havde lagt Bunden om i sin Kostald, saa Ajlen kunde løbe ud i en Ajlekule.

Det skulde du ogsaa få lavet, sagde han til mig, og føjede han til, jeg kan godt få Tid at hjælpe dig med det. Det gjorde han, lagde Planen og hjalp mig ogsaa ved selve Arbejdet. Jeg var ham taknemlig for Hjælpen, den var baade god og billig, det var bleven ilde optaget, om jeg havde tilbudt ham Betaling for hans arbejde, jeg tror, det var ham en Glæde at hjælpe sin Nabo. Han havde ellers igennem Aarene havt nogle Konflikter om Skellene, Niels Vestergaard studerede sit Kort over Ejendommen nøje og kom til det Resultat, at det nu brugte Skel var urigtig og det vilde han have rettet hvad vedkommende Nabo ikke var særlig villig til, men Niels fik sin Vilje sat igennem uden Rettergang.

I OFFENTLIGE STILLINGER

Jeg kom tidlig ind i offentlige Bestillinger, jeg var kun 28 Aar, da jeg kom i Menighedsraadet og snart efter i Mejeribestyrelsen, hvor jeg blev Formand. Det skete nærmest ved et Uheld. Vor daværende Mejeribestyrer (Johs. Jensen) forlangte Lønforhøjelse, hvad der var god rund til, men Bestyrelsen nægtede det. Forholdet blev spændt, Jensen erklærede, at han ikke vilde slaa af paa sin Fordring, og Bestyrelsen svarede med at opslaa Pladsen ledig. Johs. Jensen var meget afholdt af Interessenterne, og der blev forlangt afholdt en ekstraordinær Generalforsamling. Paa denne blev Bestyrelsen stærk kritiseret, og ved en Afstemning blev der

stort Flertal for, at Mejeribestyrelsen skulde blive og have den forlangte Løn. I Mejeriets Love stod, at Bestyrelsen antager Mejeribestyrerne, men der stod også, at Generalforsamlingen er højeste Myn- dighed i alle Mejeriets Anliggender. Be- styrelsen hæftede særlig ved det første Punkt, Oppositionens Ordfører fremhæ- vede det sidste. Diskussionen blev varm, og det endte med at Bestyrelsen blev vred og nedlagde deres Mandater.

Ny Bestyrelse blev omgaaende valgt, og jeg blev en af de nyvalgte. Den nye Be- styrelse valgte mig til Formand og Lærer Grønbæk til Kasserer. Der blev nu Ro i Mejeriet nogle år.

Første Gang, jeg var på Valg derefter nægtede jeg at tage mod Valg, jeg havde nok med gårdens Drift. I 1903 blev jeg valgt ind i Sogneraadet og blev straks Kasserer. Jens Chr. Bæklund var For- mand.

Ved næste Valg gik I.C. Bæklund ud, og jeg blev valgt til Formand. Jeg mindes mange morsomme Træk fra den tid – sær- lig gav de nye Skattelove Anledning til mange Morsomheder, der var mange der ikke kunde forstå, at man skulde svare Skat af det man spiste.

Regnskab var der ingen der førte, og de fleste nøjedes med at selvangive Formuen, men nogle paaførte Selvangivelsen et til- fældigt Tal som Indkomst og altid et me- get lille Tal. Naar de saa blev indkaldt til Forklaring kom Morsomhederne frem. Jeg husker en Mand fra Vind, som det var vanskeligt at komme til Forstaaelse med, han vilde ikke gå med til nogen Forhøj- else, han havde opgivet sin Indtægt til 250 Kr. Endelig gik der en Praas op for man- den, og han udbrød »Men kan I da ikke forstaa, at det er mit Overskud«. Saa blev

vi hurtigt enige. En anden Mand, der var ualmindelig nærig, og som levede uhyre spartansk, havde opgivet 375 Kr. Da han kom ind, og jeg foreholdt ham den alt for lave Selvangivelse, erklærede han afgjort, at det var der ikke noget at gøre ved.

Jeg spurgte ham saa, om han havde for- øget sin Gæld dette Aar, hvortil han for- arget svarede nej, han levede ikke af at gøre Gæld, men det havde kun lige gaet rundt. Mit næste Spørgsmaal var, hvad det kostede ham og hans Familie dagligt at leve, det er bandeden dyr erklærede Niels. Ja, det var jeg klar over, jeg nævnte saa et Tal, som Niels mente var alt for lavt, da jeg saa gjorde op for ham, hvad det kunde løbe sig op til et Aar, og at det var hans skattepligtige Indkomst - (minus) person- lige Skatter, var det en Fryd at se hans Ansigt. Han kunde ikke set mere bestyr- tet ud om han pludselig havde faaet Bud om, at hans Hjem var brændt. Niels op- gav aldrig mere sin Indkomst.

Sammenlignet med nu var det næsten latterlige smaa Tal, man arbejdede med den Gang, saavel Indtægter som Udgifter var smaa. Hvis en Gennemsnitslandmand den Gang havde tilladt sig den samme Le- vefod, som er almindelig i Dag, vilde han blevet betragtet som en Flottenhejmer og Ødeland, og saa kan man træffe adskillige Mennesker i Dag der erklærer, at de ikke kan leve billigere end de gør.

Nu dukker en anden ligningshistorie op i min Erindring. En Mand i Vind, der ejede en stor, daarlig dreven Gaard, hvor- til hørte en stor og god Tørvemose, som han udnyttede godt, han havde et Aar op- givet sin Indkomst til 650 Kr. og blev til- kaldt. Han mødte med en Slags Regnskab, Udgifterne var taget nøje med og specifi- ceret omhyggeligt i enkelte Grene, et Par

Eks: Kaffe paa Holstebro Marked 75 Øre, Drikkepenge i Agerfeld Kro 50 Øre, 3 Punser i Ulfborg 1 Kr. 50 Øre o.s.v. men for resten var saavel Indtægter som Udgifter fuldstændig ved Siden af,

Det var ret tydelig at det hele var lavet for Tilfældet, og vi var snart færdig med at se paa »Regnskabet«. Manden jamrede over den elendige Gaard, der intet gav, han kom efterhaanden i høj Stemning; der kulminerede i følgende Udbrud: »Gid Døwlen haaj æ Gord as de hejele«. Lars Lyskjær spurgte ham saa, »Maa han ogsaa faa Tørvemosen! »Nej, den beholder a misæl«, erklærede Manden og brød ud i Latter, Humøret var i Orden igen.

FAMILIE OG ARBEJDSDAG PÅ ØSTER REFNING

Som nævnt fik vi vort første Barn 13/11 1898, 18/12 1900 kom Pigen, der fik Navnet Anna. Den 23. Maj 1903 fik vi igen en Dreng, der fik Navnet Hans og endelig den 6. Marts 1908 kom den sidste, en Dreng der fik Navnet Thomas Schøler, opkaldt efter min da afdøde højtskattede Morbror Thomas Virkelyst.

Vi havde den Lykke, at alle vore 4 Børn var sunde og stærke, de var saa at sige aldrig syge, udviklede sig normalt og vi havde intet Besvær med deres Opdragelse, at de skulde være lydige var en selvfølge og det kom ganske af sig selv.

Skældud fik de meget lidt af og Smæk endnu mindre, de lærte aldrig at lystre, det ønskede vi ikke. Jeg huskede min egen Barndom, men jeg tror, de nødige vilde gøre os Imod. Vi var meget lykkelige.

Jeg mindes saa mangen en Vinteraften, naar jeg kørte hjem fra Holstebro og ved Sørvad drejede om på Vejen efter Refning og da saa lyset fra vort Hjem, hvilken ju-

blende Glæde der da kunde risle gennem mit Sind ved Tanken om, hvad der ventede mig derhjemme.

Det var kun den ældste, vi skulde lære at læse, Anna lærte det af Peder. De havde meget let med at følge med i Skolen, og vi behøvede ikke at hjælpe dem med Lektierne.

Der kunde fortælles Side op og Side ned om Børnene under deres Opvækst, alle de Pudsigheder der er hos Børn, og som vel især Forældrene har Øje for, hvordan de store udnytter de smaa, noget der er fælles menneskeligt og som gør sig gældende let op til Forholdet mellem smaa og store Nationer.

Som jeg har fortalt om min Barndom, om Jens' Udnyttelse af mig, saadan kan jeg gennem mine Børns Fortællinger kende det samme om Storebrors Peder over for sine mindre Søskende, uden dog at der kom Bitterhed ud af det. Jeg tror nok det kan siges, at de enedes pænt, og da de blev voksne, blev de meget gode Kammerater. At fortælle noget videre om Børnene vil jeg undlade, selv om det frister stærkt. Det vil jeg overlade til dem, maaske de selv en Gang, når deres Haar er graaet, faar Lyst til at lade deres Dage og Minder passere forbi.

Lad dem så grave ned i Mindernes brogede Mangfoldighed, jeg vil da haabe, baade for deres egen og for deres Forældres Skyld, at de med Glæde kan mindes deres Barndomsdage i den gamle Gaard.

Stuehuset i Refning blev efterhaanden saa medtaget og gennemgaaet af Rotter, at det næsten var ubeboeligt. Det gik så galt en Nat, at Rotterne bed en lille Dreng i Øret, saa Pudevaaret var blodigt om Morgen, og det var umulig at komme dem til Livs.

Gården Øster Refning. Stuehuset bygget 1910. Møllen bygget 1915.

I 1910 solgte jeg Jord til to Statshuse fra Gaardens sydvestligste Jorder, 26 Td. L., og byggede et nyt Stuehus.

Naar jeg tænker paa den Tids Byggepriser og nu, faar man et levende Indtryk af Dyrtiden, hvis man ikke føler den paa anden Maade. Det nye Stuehus var 30 Al. lang, 12 Al. bredt og gennemsolidt i enhver Henseende.

Soklen var støbt 1.5, der var Cementlag under alle Gulvene, Gulvbjælkerne var 5 x 5. Bjælkelaget 6 x 6 eller 6 x 7, Spænder 5 x 6. Taget de fineste engelske Skifer, og Rygning og Tagrender af Zink, altsaa 1st Kl. Materiale helt igennem, vi leverede kun Mursand og Kampesten til Soklen, og da Huset var færdig, havde det kostet 5.000 Kr. Et tilsvarende Hus i Dag vil ikke kunne bygges under 50.000 Kr.

Vi havde regnet med at fange en Mængde Rotter, naar vi brød det gamle Stuehus ned, og saa fandt vi ikke en eneste Rotte, og de var heller ikke flyttet ind i Udhusene. Det blev altsaa en Bekræftelse af den gamle Teori, at naar Rotterne føler sig truede et Sted, flytter hele Bestanden i Flok og Følge til et tryggere Sted, det er uhyggelig snedige Dyr.

Det var dejlig at flytte ind i det nye fugtfri og hyggelige Hus. Vi fik lidt nye Møbler og fik det rart.

Samme Aar som vi byggede Stuehus, havde vi en Del Uheld i Besætningen, vi mistede saaledes 3 Grisesøer med Grise, et ret føleligt Tab, nas det kom vi over, der var ingen Sygdom i Familien, det var det vigtigste.

Der gik nu nogle Aar uden jeg mindes særlige Begivenheder, der blev drænet lidt, ca. 6 Td. L., anskaffet nogle nye Arbejdsredskaber, bl.a. en Slaamaskine med Høstanordning, hidtil var Høstarbejdet udført med Le, et Arbejde jeg altid udførte med Lyst, jeg har siden altid følt, at med Høstmaskinen forsvandt Høstens Poesi.

Jeg syntes, det var noget saa festlig en klar og stille Høstdag at høre Strygens Klang mod Leens Blad over Gaardenes Marker, jeg syntes ikke Stemningen led under, at Sveden sivede fra Hatteskyggen, man følte rigtig Arbejdets Glæde.

I 1915 byggede vi en Mølle paa Laden, der afløste den gamle Hestegang, til stor Lindring for Hestene og for Børnene, der havde den triste Bestilling at køre Heste-

gangen, det var vel nok kedelig at trasker rundt og rundt i flere Timer, naar vi tærskede Korn. For at bøde lidt paa det, fik de nogle faa Øre for hver Trave Korn, vi tærskede, men det kunde jo da ikke holde Kulden ude en kold Vinterdag. Nu kunde Møllen jo trække Tærskemaskinen, Hak-kelsesmaskinen, Kageknuseren og Kværn, vi var saa fri for at køre til Mølle andre Steder, et stort fremskridt. Der var bare det med Vinden, var det stille Vejr i længere Tid, kunde man godt komme til at mangle baade Grutting, Halm og Hak-kelse til Hestene.

Det var et mægtig Fremskridt da Elektriciteten toges i Brug, man blev da anderledes Herre over arbejdet, men det fik vi ikke, mens vi boede paa Gaarden.

Aaret efter, altsaa i 1916, byggede vi en ny Kostald og et Stykke til Laden. Stalden var ret moderne efter den Tid. Den var 30 Al. lang og 19 Al. bred, med 2 Rækker Kreaturer og Svinestier i den ene Side, der var Fodergang foran Køerne ligesaa mellem Ungkreaturerne og Svinestierne. Krybberne var af saltglasserede halve Rør, og saa fik vi det lavet saadan, at vi fra en Vandbeholder i Stalden kunde lede Vandet ind i Krybberne blot ved at lukke af for Vandhanen. Med en Kost kunde vi da hurtig rense Krybberne, der var glatte, og saa kunde man vande Kreaturerne paa en Gang, derved sparedes megen Tid og Arbejde. Ganske vist maatte vi pumpe Vandet ind i Beholderen fra Gaardens Brønd, men det kunde vi gøre, naar Tiden passede os bedst.

Dette Byggeri kostede 4500 Kr., det var ogsaa for lidt. Det viste sig ogsaa, at Tømmermesteren, der havde hele Arbejdet i Entreprisen, i sin 3aarige Mestertid lavede en Fallit paa 70.000 Kr. Jeg var dog forsaa-

vidt uskyldig i det store Underskud, som jeg ikke pruttede ham i den forlangte Sum.

FLØJKAMPE I ANDELSMEJERIET

Der har i Aarenes Løb været store Kampe i Vinding om Mejeriets Drift. Jeg har tidligere omtalt en, den næste var mere kritisk. Ved en Generalforsamling blev det vedtaget, at Mejeriet skulde gaa om Søndagen i de varme Sommermaaneder. Det vakte et voldsomt Røre inden for Indre Mission. Der blev indkaldt til en ekstraordinær Generalforsamling, hvor Diskussionen var meget skarp, ved Afstemningen blev der atter Flertal for Søndagskørslen. Nu besluttede Missionen, at de vilde udtræde af Mejeriet og bygge deres eget Mejeri.

Dette toges ikke alvorligt fra Modpartens Side, men længe varede det ikke, før Missionsfolkene købte Byggegrund, lod Brønden grave og forberedte Licitationen, alle var klar over, at det vilde være en stor Ulykke for Sognet med to Mejerier, så meget mere som de to Mejeriers Interessenter boede mellem hinanden over hele Sognet, og Mælkekørslen, der er et af et Mejeris store Udgifter, vilde blive ca. dobbelt saa dyr som hidtil. Stemningen i Sognet var meget ophidset, og det var meget vanskeligt at tale roligt om Tingene.

Gravers Offersen, der da boede i Spaabæk, og jeg talte saa om Situationen og besluttede at paatage os det lidet taknemmelige Hverv at mægle i Striden. Vi talte med de mest besindige i begge Lejre, og vi blev hurtigt klar over, at de fleste ikke ønskede Mejeriets Sprængning.

Der blev atter indkaldt til Generalforsamling, hvor vi fremførte Mæglingsforslaget, der gik ud på, at i Stedet for Søn-

dagskørslen om Sommeren, skulde der køres Lørdag Aften, – altsaa to Gange om Lørdagen – samt de anden Dags Helligdage. Det var ikke nogen særlig god Ordning, men blev dog vedtaget med meget stort Flertal, og jeg tror, at der gik et Lettelsens Suk over Sognet. Den vedtagne Ordning bevaredes i over 25 Aar, nu er Søndagskørslen hele året for længst indført, dog med den Ventil, at Leverancen om Søndagen er frivillig, men nu er der meget få, der ikke leverer deres Mælk om Søndagen. Gr. Offersen og jeg blev meget stærk angrebet for vor Mægling af de mest fanatiske inden for vor egen Retning. Vi i blev næsten anset for Forrædere. Det gjorde dog ikke større Indtryk paa os, vi var forberedt der paa, og vi følte, vi havde handlet rigtig.

Lad mig tage næste Mejerikamp med det samme, den indtraf få Aar efter. Den daværende Mejeribestyrer, Anders Hansen, sagde sin Stilling op for at starte en lille Margarinefabrik i Holstebro. Indre Mission havde paa dette Tidspunkt Flertal i Mejeribestyrelsen, og de vilde saa have en Mejeribestyrer af deres egen Retning, det var der vel ikke noget at sige til, naar de tog skyldig Hensyn til Kvalifikation, men det kom for dem i anden Række. De var meget uheldige med Valget, den nye Bestyrer var et rigtig rart Menneske, men viste hurtigt, at han i høj Grad manglede de nødvendige Evner til at lede et Mejeri, han forstod sig saaledes ikke paa Mejerimaskiner, og der kom hurtigt store Reparationsregninger. Ved første Generalforsamling efter hans Ansættelse fik Missionen ingen Repræsentanter i Bestyrelsen, ved den blev jeg indvalgt. Den Gang blev Mejeribestyrerne af Bestyrelsen valgt for et Aar ad Gangen, og Lønningen fastsat for

dette Aar. I Stedet for at leje Bestyreren sagde vi ham op, da vi fandt ham saa afgjort uegnet, og vi opslog Pladsen ledig. Men nu kan det nok være, der blev Røre i Andedammen, der blev straks indkaldt til ekstraordinær Generalforsamling, hvor der blev Flertal for, at Bestyrelsen skulde genantages, men vi var mere haardkogte end den Bestyrelse, der i sin Tid nedlagde Mandaterne i en noget lignende Sag. Vi henholdt os til Vedtægterne, hvori der stod, at det var Bestyrelsen, der ansatte og afskedigede Bestyreren, og vi lejede en ny Bestyrer, begge Parter søgte Sagfører. Der blev atter indkaldt til Generalforsamling, hvor Dagsordenen lød: Mistillid til Bestyrelsen, den gamle Bestyrer genantages. Jeg tror alle interessenter var mødt op, Forsamlingshuset var som en summende Bikube. Jeg tror nok, jeg tør sige uden at være ubeskeden, at Bestyrelsen klarede Diskussionen bedst, jeg for mit Vedkommende var ikke det mindste nervøs, men talte fuldstændig rolig og saglig, hvad jeg bagefter var lidt forundret over. Oppositionens Talere var meget ophidsede og slog særlig paa de følelsesbetonede Streng. Ved den skriftlige Afstemning, der foregik under højeste Spænding, stod Stemmerne lige.

Dagsordenen var altsaa ikke vedtaget. Ny Diskussion, og der blev af forsamlingens Flertal forlangt en ny Afstemning, vi imødekom Ønsket. Under Optælling af Stemmesedlerne var der Stilhed i Forsamlingen.

Vi var to fra hver Side til at notere Tallene, saa Kontrollen var god, overfor mig sad en Kontrollør fra Modpartens Side, men han var saa ophidsed, at han slet ikke kunne følge med, smed Blyanten hen ad Bordet med Udraabet: »Det er ikke til at

holde ud«. Mærkeligt at et voxen Meneske i den Grad kan tabe Magten over sig selv.

Afstemningsresultatet blev det samme som første Gang, Stemmerne stod lige. Saaledes endte den store puniske Krig. Snart faldt der Ro over Sindene, den Bestyrer vi da lejede er fremdeles Bestyrer for Sørvad Mejeri.

Denne Kristilstand tog noget paa Abalone, hun syntes ikke om Ufred, hun foreslog at sælge Gaarden og flytte til freldeligere Egne.

Saaan noget blev smaat, da Krigen brød ud i August 1914, og Sognets unge Mænd blev indkaldt, da skelnede man bedre mellem smaat og stort, Alvor og Ængstelse tog Bolig hos os – for en Tid – man vidste jo ikke, om vi kunde holdes udenfor.

Dengang fyldtes Landets Kirker. Menneskene følte, der var noget over dem, de ikke selv kunne magte. Jeg tænker paa 1940, da Situationen var endnu mørkere, da flokkedes man ikke i Kirkerne, man kunde selv, en paafaldende Forandring i det danske Folk i dette kvarte Aarhundrede.

Mens Krigen rasede i Europa levede vi vort rolige Familieliv i Refning, ingen Sygdom, kun Glæde af Børnene og ingen økonomiske Bekymringer, en lykkelig Tid var det for os. Da Krigen sluttede, begyndte der at komme mere Fart over Begivenhederne. Indtægterne flød rigelig, og nu kunde man atter købe, hvad man ønskede, og mange benyttede sig deraf i lidt for hurtig Tempo.

Trods høje Priser på Landbrugsprodukterne i Tiden 18-25 gjorde mange Landmænd i disse Aar betydelig Gæld, vel var Indtægterne store, men Byggeri,

Nyanskaffelser og Modernisering var ogsaa fantastisk dyr, man var ikke bange for store Regninger hos forskellige Handlende, og disse var ikke bange for at give betydelige Kreditter, der var jo rigelig Sikkerhed i de dyre Ejendomme, disse var jo steget voldsom, og Handelen med Landejendomme florerede. Ejendomsspekulanterne købte Gaard efter Gaard, solgte Besætningen, udstykkede Jorderne, solgte saa Gaarden til en høj Pris og tog et stort 2. eller 3die Pant i den ribbede Ejendom. Pengeinstitutterne døjede med at faa Pengene i Cirkulation i sunde Virksomheder, og de finansierede Spekulanterne lidt for rigelig, hvad der for adskillige Bankers Vedkommende resulterede i Sammenbrud, da Omslaget kom.

HUSTRUENS SYGDOM OG DØD

I vort Hjem begyndte der ogsaa at gaa Skred i Familielivet, som der altid gør, naar Børnene voxer til, saa skal de jo ud og prøve Vingerne, saadan ogsaa hos os, der kom lidt Udlængsel over dem. Peder fik Plads paa Kejsergaarden ved Grenaa som Landvæsenselev, dog nærmest som Staldkarl. Anna, der var stærk interesseret i Landbruget og egentlig burde have været ude som Landvæsenselev, kom i Stedet til Snøde Præstegaard som Husassistent hos hendes Tante Frederikke. Hun var der i to Aar, og da hun kom hjem, var Landbrugsinteressen gaet fløjten og kom aldrig igen. Og Hans, der fra han var 5 Aar havde haft mange store Fremtidsdrømme lige fra Bager til General, aldrig som Landmand, satte nu alt ind paa at læse, og vi var klar over, at det var uforvarsligt ikke at føje ham.

Min broder Jens, der da var Præst i Snøde-Stoense paa Langeland, tilbød at

Anders Fonager (1872-1949), søn af P. J. Fonager, forfatter til de her gengivne erindringer.

tage Hans i Huset, og saa skulle han sammen med sin Fætter Erik gaa paa Trane-kær Realskole, og saadan blev det. En af de første Dage i Jan. 1914 afleverede vi ham i Snøde Præstegaard, det var ikke rart at sige ham Farvel den gang, vi vidste jo, han aldrig kom hjem mere andet end paa Ferie, men vi fortrød det aldrig siden, det viste sig hurtigt, at det var det rigtige for Hans.

Vi havde nu kun Thomas hjemme, han var en Efternøler, han kom nemlig først 5 Aar efter Hans.

I 1920 drog Skyggerne ind over vort Hjem, da blev Abelone syg, en Knude i det højre Bryst, som den gamle Læge Detlefsen ikke mente betød noget, ansaa Læge Næraa for rigtigst at faa fjernet, og det viste sig saa, at den var ondartet. Brys-

tet blev fjernet, men det var for sent, viste det sig. Saaret lægedes hurtigt, og Abelone havde det godt $\frac{1}{2}$ Aar, men saa blev hun syg igen og maatte i Seng og kom ikke op mere. Sygdommen havde bredt sig til Leveren, og der var intet Haab. Hun led ikke store Smerter ud over en ufattelig Træthed, en Træthed ingen kan forstaa, der ikke har set det. I Juni 1921 døde Abelone, og fra den Dag blev Hjemmet ikke mere det samme.

Børnene var usigelig gode mod mig, baade Peder og Anna var hjemme den Gang, det var en god Støtte, men alligevel.

Anna, der da var godt 20 Aar, maatte nu overtage Husførelsen, og det klarede hun godt, saa ung hun var. Hun skulde jo ogsaa være Mor for den godt 12 aarige Thomas, ogsaa det maa hun have været god til, for helt op i den modne Alder har jeg set, at Thomas er knyttet stærkere til sin Søster selv om Forholdet til Brødrene ogsaa er godt.

En Mor er uerstattelig i Hjemmet, det er hende der frem for nogen anden præger Hjemmet, hvor da ellers Forholdet er normalt. Manden kan være saa dygtig og god som tænkes kan, har han en god Kone, er det hende, der særlig præger Hjemmet, det var det ogsaa hos os. Abelone var en kærlig Hustru og en god Kammerat, hun var en øm men ogsaa en forstandig Mor, og saa var hun saa ærlig og redelig i hele sin Færd, ikke saa sært hun havde et godt Omdømme blandt dem, der kendte hende.

Herefter beretter Anders Fonager om de ensomme år som enkemand, om sit andet ægteskab og hvordan de slog sig ned i Sørvad.

Turist i Søndervig i 1930'erne og 40'erne

Af Rigmor Kryger

For vel omkring 150 år siden begyndte det med udlejning af værelser til turister i Søndervig. Lene og Hans Lodberg stillede i sommermånederne som de første gårdfolk og mod en beskedent betaling deres ledige værelser til rådighed for svage mennesker, som de mente ville have godt af at nyde den friske, rene luft, som fandtes i Søndervig.

Hurtigt kom de første turister til gården for at bo der i nogle dage, og andre gårde fulgte hurtigt trop og fik også deres ledige værelser udlejet til turister, ikke kun til de svage, men til alle de, der gerne ville bo i det friske område med det salte Vesterhav at bade i.

I 1884 åbnede det første badehotel i Søndervig, som blev en succes for ægteparret Gravesen, da de nogle år senere overtog hotellet, og som fru Gravesen drev videre efter sin mands død.

Der blev ved at komme flere og flere turister, og flere sommerhuse skød op. I 1920 opførtes Hotel Klitten, og omkring 1930 byggedes Pension Hvilen, nu Strandkroen.

Så fandt ejerne af de grundmurede huse også ud af, at de også kunne leje deres værelser ud til turisterne og tjene en ekstra skilling ved det. Turisterne kom fra både nær og fjern i sommermånederne og nød det frie liv der.

For et par år siden traf jeg en dame,

Aase, fra Århus, som havde boet til leje i Søndervig som barn sammen med sin familie flere år i træk, i 1930'erne og 40'erne, og det var i de år, hvor jeg ferierede i Søndervig i mine forældres sommerhus »Sæterhytten« på Kongeklitten ved Sletten.

Jeg husker, når vi skulle til købmanden, og det var Overgaard, at vi gik gennem Martinus' gård, hvor hønsene rendte frit omkring, eller vi blot gik forbi hans hus, hvordan turisterne hang ud af vinduerne eller færdedes omkring huset. Jeg tænkte ofte: »Hvordan mon de mennesker bor og lever der«. Og så pludselig mange år efter er jeg så heldig at træffe en, der lige præcist har boet der og er villig til at fortælle mig lidt om det.

Lad os først se lidt på Søndervigs befolknings erhvervmæssige sammensætning i den periode, vi her beskæftiger os med. Jeg går ud fra folketællingslisterne i Rigsarkivet. I 1925 boede der 123 personer i Søndervig; hovederhvervet var fiskeri med 17 fiskere, og der var 7 gårdejere, 4 husmænd, 2 chauffører, 1 murermester, 10 husassistenter (2 på hotellet), 1 hotelejer, 7 tjenestekarle, 1 handelsbetjent og 1 købmand (Overgaard).

I 1930 er befolkningen vokset til 156 personer, hvoraf børn incl. voksne børn udgør 92 personer. Erhvervene har nu ændret sig. Nu er der kun 13 fiskere, men

Til højre Martinus og Marie Christensen ved deres sommerhus. I baggrunden deres helårshus. De øvrige er sommergæster.

10 gårdejere, 2 vognmænd, 1 bankassistent, 1 slagter, 1 chauffør, 1 ingeniør, 1 fhv. fyrbøder, 2 muremestre, 1 købmand, 1 hotelejer og et par aldersrentenydere – en ny titel dengang.

Folketællingen fra 1940 fortæller os, at nu er befolkningen steget lidt til 161 personer fordelt på 45 husstande. Befolkningssammensætningen er ikke væsentligt ændret fra 1930, selvom antallet af fiskere er faldet, og nu har hotelejer Peter Lustrup, Hotel Klitten, sammen med sin kone og datter fået bopæl i Søndervig. Der er blevet flere aldersrentenydere og rentierer og Bech Olsen har åbnet et bageri- og mælkeudsalg med privatbolig.

Tilbage til Aases beretning om hendes oplevelser som turist i Søndervig. Hun boede sammen med sine forældre og ældre søskende i et 1-familieshus i Herning. Tidligt i 30'erne lejede familien, uden Aase, sig ind på Pension Hvilen, og mens

de opholdt sig der, kom de under vejr med, at Titte og Iver Jensen lejer værelser ud til turister. Året efter lejer de sig ind der, og i de følgende 1 eller 2 år, men af en eller anden grund kan de ikke leje værelset hos Titte og Iver længere, men får så at vide, at Marie og Martinus Christensen også lejer værelser ud til turister. Deres hus lå skråt overfor Hotel Klitten.

Han blev kaldt Martinus »Kløw«, da han var født på Kleveland på sin fars landejendom i 1884. Senere giftede han sig med Marie, der blev født i 1874. De overtog faderens landejendom efter forældrenes død og drev den videre, samtidig med at han drev fiskeri fra stranden. Han opgav fiskeriet og blev vognmand, først med hestekøretøj og senere med lastvogn. Han hentede bl.a. grus ved stranden og kørte det ud på landevejen som vejbelægning og til at fylde huller i vejene med.

I 1930 byggede han huset i Søndervig

og flyttede dertil med sin familie. Sammen med sin ældste søn drev han sin vognmandsforretning videre og genoptog fiskeriet fra stranden. Landbruget var nu helt opgiver, da landejendommen var blevet solgt.

Det er Aase, der fortæller mig, hvordan huset var indrettet, og hvordan de levede der i deres ferie: På 1. sal i huset var der 3 værelser, 2 i den ene ende af loftet og 1 i den anden ende, og de blev alle lejet ud til turister i sommermånederne juni, juli og august. Soveværelset i stueetagen var også lejet ud. Marie og Martinus sov i garagen i den tid, udlejningen stod på. Værelserne var meget spartansk møbleret med et par spiralsenge med madrasser, og foran vinduet var der et bord med et servantestel, som de kunne vaske sig ved. I det største værelse var der plads til 3 senge, og der boede der af og til en familie på 4 personer. Væggene var beklædt med træ og virkede hyggelige og pæne. På selve loftrummet midt mellem værelserne var der et bord med 2-3 primusser, hvor lejerne kunne tilberede deres mad, lave kaffe m.m. Gryder, potter og pander samt service og bestik var der også til lejerne rådighed.

Aase husker, hvor hyggeligt det var, når der stod to-tre stykker sammen og lavede mad eller kaffe. Petroleum til primussen måtte de selv købe, og det gjorde de hos købmand Overgaard, som solgte den fra et træskur, der stod uden for forretningen på vejen.

Alt vand til personlig vask, madlavning og opvask blev hentet ved pumpen i gården, og da der heller ikke var afløb, hverken på loftet eller i køkkenet, måtte lejerne spille vand fra loftet bæres ned ad trappen. Alt spille vand fra huset blev blot smidt udenfor i det fri. I udhuset var der

Sommerhus på Sletten i Søndervig 1937-38.

en dør, som førte ind til et lokum, d.v.s. en spand med et bræt over, som blev brugt som toilet. Der var skam ikke træk og slip eller håndvask! På loftet stod der en toiletspand, som de kunne benytte om natten til de små ærinder, så de var fri for at gå ned ad trappen i mørke eller måske med et stearinlys i hånden. Der blev først indlagt el i huset en gang i 50'erne. I køkkenet var der et sort brændekomfur eller jernkomfur, som nogle af gæsterne lavede mad på og ellers blev brugt af Marie Christensen uden for sommersæsonen.

Opbevaring af letfordærvelige madvarer var heller ikke så ligetil, men det lod sig dog gøre i en lille kælder under gulvet

Møllers rutebil på Lodbergsvej 1943. Chaufføren er ved at anbringe en barnevogn på taget. Det kunne have været den omtalte kuffert.

i spisekammeret. Mælken blev købt i flasker. En dør fra køkkenet førte ind til spisekammeret, og i gulvet var der en lem, og når den blev åbnet, var der en lille trappe, som førte ned til et rum under gulvet, og der kunne gæsterne sætte deres madvarer, enten med et fluenet over eller pakket ind i papir. Hver gæst havde sine madvarer for sig. Sengetøj i form af dyner og puder, sengelinned, håndklæder og hvad der ellers hørte sig til, medbragte gæsterne selv.

Det var også der, Martinus opbevarede sine øl, som han hentede en eller flere af i ny og næ, når der kom en og skulle snakke med ham. Martinus gik rundt og gav både sommerhusejere og fastboende en håndsrækning, når det var nødvendigt med lidt hjælp til vedligeholdelse af huse. Martinus og Marie har Aase kun kendt som meget gæstfrie og hjælpsomme mennesker. De befandt sig så godt der, selvom

de levede helt, helt anderledes end Aase var vant til derhjemme. Mellem Aase og Martinus og Maries datter Maren blev der knyttet et tæt venskab, så tæt at Aase besøgte Maren, så tit hun kan om sommeren, når Aase ferierer i Søndervig.

Aase og hendes familie tog toget fra Herning til Ringkøbing og rutebilen til Søndervig. Deres medbragte sengetøj o.a. blev pakket ned i en riskuffert, som blev sendt som rejsegods fra Herning til Ringkøbing og blev transporteret af en af Møllers rutebiler, som havde en stige bagpå, som chaufføren klatrede op ad med bagagen og anbragte den på taget. Ved ankomsten til Søndervig, rutebilen holdt foran Overgaard's forretning, kom bagagen ned fra taget, og et par voksne hankede så op i hver sit håndtag i hver side af riskufferten og bar den således imellem sig til bestemmelsesstedet, i dette tilfælde til Martinus'

Søndervig 1937. Badehusene i baggrunden tilhørte Søndervig Badehotel. Skiltet til højre: Pas på Farlig Understrøm.

hus. Hjemad foregik det hele i omvendt rækkefølge.

Opholdet kostede 2 kroner pr. overnatning, om det var pr. person eller pr. værelse, kan Aase ikke huske. De boede der som regel 1 uge, ferien var ikke så lang den gang. De og mange andre kom igen og igen år efter år.

Vesterhavsbadet tiltrak selvsagt mange turister, og også Aase og hendes familie, som badede i havet hver eneste dag, men aldrig uden tov. Martinus havde sit eget badehus ved stranden. Det var et lille træhus, som blev stillet direkte på sandet ret tæt op ad klitten. Badehuset var ikke aflåst, så enhver kunne frit gå ind i det og klæde om til badetøj, når de skulle i vandet og tilbage til deres almindelige tøj igen efter badet. Martinus' badehus var fortrinsvis beregnet på hans egne gæster og familie, for hans børn badede skam i Vesterhavet. Martinus' badehus og alle de andre badehuse blev nedrevet, da tyskerne begyndte at bygge de store bunkere ved

stranden tæt op ad klitterne. Om der var en bænk eller knager til at hænge tøjet på, har jeg ikke kunnet få oplyst.

Det primitive liv var herligt for mange byboer, selv om livet ved Søndervig på mange måder adskilte sig fra det, de var vant til hjemmefra bl.a. med høns løbende frit omkring.

Det var det helt ufriserede landskab, de færdedes i, og de mange små stier til havet, der gjorde at flere og flere søgte til Søndervig i ferierne. Boldspil og leg kunne foregå flere steder. Solen skinnede selvfølgelig ikke altid, men blæst og regnvejr havde også sin charme, og alene det for fremmede at opleve havet i oprør er en stor oplevelse i sig selv.

Aase fortalte, at engang, det var et forfærdeligt tordenvejr i Søndervig, og hun var en smule bange, var der en lærer med sin kone og 2 drenge, der boede hos Martinus samtidig med Aase og hendes familie, der sagde til dem: »I skal ikke være bange for tordenvejret«, og så satte han

sig ned på loftet og tændte sin pibe og fortalte historier for dem alle sammen. Det hjalp en hel del på angsten.

I begyndelsen var det nok lidt svært at vænne sig til de forhold derovre, men så sagde de til sig selv: Sådant er det altså her, og det må vi så vænne os til. Det gjorde de så og så efterhånden kun de positive sider ved livet der.

I 1940 blev Danmark besat, og Søndervig gik ikke ram forbi. Allerede samme dag, den 9. april, kom de første tyske soldater til Søndervig og afbrød kabelforbindelsen til England fra Kabelhuset. I sommeren 1940 blev der opstillet flyvervarslingsanlæg i Søndervig. I december 1941 besluttede den tyske overkommando at bygge Atlantvolden. Flere sommerhuse og helårsbeboelser overtog tyskerne uden at spørge om lov til deres aktiviteter og beboelse. Martinus måtte også aflevere sit hus til tyskerne, og familien blev jaget et godt stykke ned af Nordsøvej i et hus, hvor de så blev installeret, indtil krigen var forbi og deres hus igen istandgjort efter tyskernes ødelæggelser.

Alt dette satte en brat stopper for turistudlejningerne, også for Aases og hen-

des families vedkommende. De ferierede dog stadig i Søndervig, da de fik mulighed for at leje et hus langt nede ad Nordsøvej. Vi vænnede os dog på sin vis til at være besat og at have tyskerne omkring os hele tiden, i den tid vi opholdt os i Søndervig. I 1944 var det helt slut med at bo derovre. Der blev lagt landminer og afspærret overalt, og først da alt igen var ryddet i 1946, kunne Søndervig atter bebos.

Efter krigen søgte turistene atter til Søndervig i stort tal, men lidt efter lidt blev kravene til en sommerbolig større og større. En tidligere, nu afdød gårdejer har fortalt mig, at de ombyggede den ene længe af gården til en 50 m² stor lejlighed med alle moderne bekvemmeligheder, som de så udlejede til turisterne.

Martinus byggede et sommerhus lidt øst for sit hus, også med moderne bekvemmeligheder, og så forsvinder det primitive liv lidt efter lidt. Blot utroligt at vi så hurtigt kunne overvinde den tyskerskræk, som sad i os og vel stadig sidder i nogle af os »gamle«, så at vi i større og større grad har accepteret, at de nu bor i det naturskønneste område, synes jeg, vi har her i landet.

Rigmor Tandskov Kryger
1985-91 studeret
europæisk etnologi
ved Københavns Universitet
Født 1928 i Ringkøbing
Lykkebækparken 61, Ølby
4600 Køge

Med juletræet på sigtekornet

Af *Hanne Følbæk*

På mange måder er vor jul i dag forskellig fra min barndoms jul, traditioner, mad og gaver. Jeg er født i 1930 på gården »Følbæk« ved Kibæk mellem Herning og Skjern. Familien bestod af mine forældre, Hermann og Othilie Følbæk, min søster Edith, der er tre år ældre end jeg, og mig. I 1939 fik vi en lillebror, Hugo. Desuden havde vi altid en karl, der var lejet for et år ad gangen. Han havde familiær stilling. Det vil sige, at han spiste sammen med os både til hverdag og om søndagen, uanset om vi havde gæster eller ej. Han havde et værelse i stuehuset med indgang fra bryggeret, hvilket indebar, at det ikke var muligt at varme rummet op. Min første erindring om karlene vedrører Hede, som egentlig hed Thelle Hedegaard Sørensen. På det tidspunkt var jeg et par år. Han begyndte på gården pr. 1. november og blev ikke i pladsen så længe, for han kunne ikke komme op om morgenen. Men han kunne passe Edith og mig, når vore forældre skulle ud om aftenen. Han læste qodnathistorier for os. Min mor læste ofte op for os. Jeg elskede at få læst op. Det kunne være fra »Missebogen«, min mors læsebog fra hendes skoletid eller børnehistorier fra ugebladet »Hjemmet«, som vi holdt sammen med andre familier. Bladet gik fra et hjem til det næste. Det spillede ingen rolle, om det var blevet en uge eller to gammelt. Når Edith og jeg var ene

hjemme sammen med Hede, flyttede han sin seng fra sit værelse ind i køkkenet, så fik vi lov at sidde i den, mens hans sad ved køkkenbordet ved lyset fra petroleumslampen, som hang ned fra loftet over bordet. Sengen var en såkaldt spiralseng, hvor endestykkerne kunne slås sammen, en forløber for vor tids gæstesenge, der også kan klappes sammen og stilles væk, når der ikke er behov for dem. Mens jeg skriver dette, falder det mig ind, at på den måde fik Hede lunet sin seng, så den var kuldslået, når vi skulle i vor egen seng, og han stillede sin tilbage på værelset for at gå til ro.

Hvert år i begyndelsen af december slagtede vi gris. Det var ikke min afdeling! Jeg forsvandt så langt bort som muligt for ikke at høre dyrets skrig. Der kom en hjemmeslagter, Chr. Bonde, som i øvrigt var min fars ven. Han stod for det praktiske, men alle skulle hjælpe til, min søster således med at røre i blodet, der strømmede fra grisen ned i en spand. Blodet blev anvendt til blodpølser. Derudover blev der lavet medisterpølse og rullepølse. Engang lavede min mor en såkaldt ringpølse, så vidt jeg husker, var det under besættelsen, hvor man måtte anvende eller genanvende alt muligt. Den væsentligste bestanddel i denne ringpølse var vistnok lungerne, som ellers blev smidt ud til hønsene, der gerne ville spise dem. Kødet blev

Hermann Følbæk (1900-1991) i 1986 i anledning af, at han havde holdt Herning Folkeblad i 60 år. (Foto: Ole Lauritsen, Herning).

skåret ud til forskellige formål. Hjerter og nyrer blev kogt og anvendt som pålæg. Leveren blev skåret i skiver og udvandet i eddikevand, før den blev brunet og derpå kogt, inden skyen blev brugt til sovsen. Jeg kunne godt lide denne ret, men i dag finder jeg, at det var ganske meningsløst at »koge leveren ihjel«, men det var selvfølgelig den måde, man dengang undgik madforgiftninger på. Man serverede ikke råt eller rødt kød, heller ikke rosastegt. Der var ingen letsindighed med salmonellabakterier. Julemiddagen var flæskesteg med sprød svær, hjemmelavet rødkål, der duftede over hele huset, brun sovs og hvide kartofler. Dertil gele af ribs eller stikkelsbær og syltede asier. De sukkerbrunede kartofler kom først til i midten af 40'erne. Desserten var en sveskekompot lagt over en lind risengrød, som var smagt til med vanille og lidt melis, det hele dæk-

ket med flødeskum, som også var »af egen avl«. Vi havde blandet landbrug med både heste, der blev anvendt som trækraft på markerne, grise, køer og kvier. I begyndelsen af trediverne havde vi en ged, og jeg erindrer også, at der var får og lam. Høsehølden omfattede både høns og hane, og i nogle år tillige kalkuner.

Når julemiddagen, hvortil vi drak vand og/eller mælk, var overstået, og køerne var blevet malket, samledes vi i stuen omkring juletræet, der var ca. halvanden meter højt. Det hentede min far selv i en af plantagerne, som hørte til gården. Et år havde det trukket meget længe ud med at få

træet skovet. Min mor havde flere gange rykket min far for at få fældet et passende og få det sat på fod, men Hermann havde ikke efterkommet ønsket, og årsagen var nok, at der ikke var et, der passede rigtig til formålet. Men nu skulle det altså være. Så tog min far sin jagtbøsse, støvlerne på og gik ud. Kort efter hørte vi et skud, og lidt senere kom han tilbage med et grantræ. Da der ikke var noget træ i akseptabel størrelse, havde han simpelthed skudt toppen af en gammel gran. Den duede! Træet blev pyntet med papirrosor, som min mor var mester i at lave af crepepapir. Papiret blev skåret i passende stykker, rullet omkring en strikkepind og formet efter ønske. Der var flere farver at vælge imellem. Hvidt, rødt, lyserødt og gult. Yderst kom der grønt papir som bagerblade. Vi klippede og flettede hjerter i glanspapir, lavede musetrapper og guir-

lander. Der var stjernekastere, og der var levende lys. Hvide og røde. Vi sang de almindelige julesalmer, men gik ikke omkring træet. Derefter var der uddeling af gaver. En gave til hver. Jeg husker meget tydeligt GAVEN i 1934. Min søster og jeg fik hver en porcelænsdukke. Ca. 40 cm høj. Edith kaldte sin Irene, mens min fik navnet Rose, som en rose. Ikke noget med engelsk udtale. Jeg var lykkelig for Rose, og i dag befinder hun sig på Herning Museum, hvor jeg afleverede hende i midten af 90'erne. Vor mor syede tøj til dukkerne af resterne, når hun syede til os. Eller hun hækede og strikkede. Det varede ikke så længe, før jeg begyndte at hjælpe med den slags. Jeg var heller ikke ret gammel, før jeg begyndte at tegne mønster til de kjoler, som min mor skulle sy til mig.

Som regel havde karlen fri en dag eller to i julen, men jeg tror, at Edith og jeg alligevel fik en lille gave af ham. Om han modtog en gave fra mine forældre, husker jeg ikke. Et år – omkring 1940 – fik jeg af karlen, Hartvig, et spisesæt, kniv, gaffel og ske. Gaffen har jeg endnu, og den er her i 2003 stadig i brug i køkkenet. I juledagene fik vi som regel besøg af forskellige familiemedlemmer. Helst så Edith og jeg selvfølgelig, at fætre eller kusiner var med. Så legede vi, fx med dukker, eller vi spillede bl.a. Æsel (i parentes bemærket kan jeg fortælle, at jeg var omkring 3 år, da jeg lærte tallene. Netop fordi vi spillede Æsel og skulle tælle sammen, for at finde ud af, hvem der havde vundet). Sommetider var det Ludospillet, der kom på bordet, men her var antallet af spillere begrænset til 4.

Edith og jeg havde i flere år ønsket os en kælk til jul, men det kunne der ikke være tale om, for vi ville snart vokse fra at lege med kælk, hævdede vore forældre.

Men da vor lillebror var kommet til, fik vi kælken, for nu kunne den gå i arv til ham. Så var den ikke »spildt«. Var vejret til det, legede vi ude, mens det var lyst. Det kunne være gemmeleg, gå på skattejagt med sedler, der angav næste destination, hvor man skulle søge. Sanglegene var forbeholdt sommertiden.

I en årrække ønskede jeg mig et dukkehus, et ønske, der aldrig blev opfyldt. Men så måtte jeg finde ud af noget andet: Overdelen, der dækkede over min mors Pfaff-symaskine, når den ikke var i brug, blev lagt ned på siden, og heri anbragte jeg »dukkemøbler«, som jeg lavede af cigar- og tændstikæsker, eller hvad jeg nu kunne få fat på og dækkede med papir eller stofrester, påsat med melklister. Det fungerede fint!

Af vor moster havde Edith og jeg et år til jul fået et dukkekaffestel til fire personer. Porcelænsstel. Hvor var det fint. Edith har det vist endnu. Så fik vi lov at hælde kaffe på kanden og fik pebernødder at servere til. Rigtig kaffekomsammen.

A propos kaffekomsammen. Der blev altid bagt til jul – en række slags af brød og kager. Hvedebrød med indbagt kanel-sukker eller syltetøj, sirupslagkage, rigtig lagkage, hvor bundene blev lagt sammen med syltetøj og creme og pyntet med flødeskum eller glasur, drysset med krymmel eller geleklatter. Det bedste, jeg vidste, var lagkage eller linser, ligeledes med syltetøj, creme og glasur, morgenen efter! Og stadig kan jeg bedst lide lagkage dagen derpå! Men nu er det en yderst sjælden foreteelse. Småkagerne var vanillekranse, jødekager, mandelkranse og klejner. Den sidstnævnte slags holdt Hermann meget af, og han erklærede, at min mors var de bedste!!! For mig var de for fede. Finske

brød bagte min mor også, og af og til også andre slags, bare for at prøve noget nyt, fx en opskrift fra Herning Folkeblad. Og de brune kager, sirupskagerne, ikke at forglemme. De var rullet papirtyndt ud, skåret i harlekin-tern med den rillede kagerulle og midt på hver kage en mandelskive.

En ting endnu har jeg lyst at nævne: Min barndoms nordlys. Hver aften, inden mine forældre gik til ro, gik Hermann en vending rundt i staldbygningen for at sikre sig, at alt var i orden. Det var mellem kl. 21 og 22. Var der et flot nordlys på himlen, og var Edith og jeg ikke gået i seng, så skulle vi ud og kigge. Det var flot, men samtidig lidt uhyggeligt, syntes jeg. For hvad var nordlys? Elektriske udladninger, lød svaret, men hvad forstår et barn sig på elektriske udladninger? I 1939 kom der elektricitet til egnen – også i mit hjem. Indtil da havde vi klaret os med et »rigtigt« komfur og petroleumslamper. Jeg var også nervøs over for det elektriske lys. Petroleum vidste man da, hvad var! Jeg husker, at min mor hentede bindet med »E« i Salmonsens leksikon, som stod

i bogskabet, og læste op, hvad der stod om elektricitet. Det meste forstod jeg ikke, men jeg syntes, at det var meget skræmmende.

Juleminder. Jul og nytår hører sammen. Nytårsaften samledes de unge fra egnen og gik fra gård til gård for at more sig med at gemme ting for folkene. Det kunne være en trillebør, som blev fjernet og kørt ud i en plantage, en vogn, som blev skubbet om bag nogle træer, en have-låge, der blev hejst op i flagstangen. Hos os blev de unge mennesker, når man hørte, at de var i nærheden, inviteret på kage og kaffe. Med i flokken var som regel nogle af mine fætre, så vi var aldrig udsat for grove løjer.

Jeg vil slutte med at fortælle, hvorledes Hermann skød nytår ind – det år, hvor Danmark igen var blevet frit. Han tog sin jagtbøsse og satte en haglpatron i. Da midnatstimen var inde, gik han ud på gårdspladsen og skød op i luften. Lidt efter lød der et skud fra nabogården. Det var de to naboer og jagtkammeraters måde i 1945 at ønske Glædeligt Nytår!

Hanne Følbæk
F. 1930 på gården Følbæk ved Kibæk
Journalist, skriver for dag- og lokalblade landet over
Godthåbsvej 90
2000 Frederiksberg

»Der er noget i luften ...«

Af Inga Bruun Hjøllund

Det er en dejlig sang, og både tekst og melodi er lavet af Vilhelm Gregersen, der en tid var præst i Naur ved Holstebro. Han døde i 1929.

Før 1940 var sangen kun kendt i kirkelige kredse, men nu er den blevet hvermands eje og hører sammen med »Glade jul« og »Det kimer nu« med til forretningernes forsøg på at skabe julestemning til kasseapparaternes klirren.

Ved juletid er kirkens sange nemlig - ligesom juleevangeliet også forkynder - for hele folket. Det må siges at være en god tradition.

Tradition betyder sprogligt at bære/give videre - og det må være lykkedes for dem, der var før mig, for det, som min mormor, Maria Vorde skriver om sin juleaften i Odby skole ligner i stemning, forventning og tanker det, jeg oplevede som barn, og som jeg så gerne har villet give videre til mine børn.

Mormor havde gemt nogle hefter, som var skrevet på Nr. Nissum højskole i 1891.

Dem fik jeg for mange år siden af min mor, Lilia Bruun.

Og her er hendes beretning om jul i Odby skole.

*»Det er godt at være Barn i julen
Sådan lyder et gammelt Ordsprog, og der er i det, som i så mange andre Ordsprog er en dyb Sandhed, thi uden at jeg er som et*

Barn i den kjære Julefest, kan jeg ikke have det godt, eller rigtig høre de Ord lyde for mig, som Englene fordem sang på Bethlehems Marker: Eder er i Dag en Frelser født.

Men når jeg skal tænke på de skønneste Julefester, da må jeg tilbage til den Tid, da jeg virkelig var et Barn.

Da var Juleaften den, jeg med Længsel ventede efter.

Længe i Forvejen kunde min Søster og jeg begynde at tælle Dagene til den Aften. Vi vidste nemlig, at der den og de derpaa følgende Dage ventede os meget.

Og naar så endelig den kjære Juleaften var oprunden, hvor kunde vi da saa vente efter, at vor kjære Fader skulde komme med de længe ventede Julegaver.

Jeg tænker næsten, at de fleste Børn, om ogsaa de i nogen Maade har lært og kan forstaa, hvorfor vi maa holde Jul, saa alligevel tænker meget paa alt det andet, som følger med Julen.

Hvor skjønt er det dog at se en Flok Børn gaa rundt om Juletræet, thi af deres Øjne straalder der dog en Glæde, som ikke saa godt kan mærkes hos de ældre, vel nok af den Grund, at da kan Glæden saa let forstyrres. -«

Det blev først almindeligt med juletræ og gaver i sidste del af 1800-tallet, så jeg undrer mig - men glæder mig over beskrivelsen af Maria Vordes jul.

Forfatteren i julen 1946 i Vemb Skole med sine forældre.

Det er senest julen 1876, der fortælles om, for året efter døde hendes far 44 år gammel, vist af blindtarmsbetændelse, som man dengang ikke kunne operere for. Mormor var da 10 år.

For min far i tømrerhjemmet i Tørring ved Lemvig og min moster og min mor i gartnerhjemmet i Lemvig var der – trods travlheden den samme forventningens glæde.

Mor har fortalt, at de to piger fik lov til at kikke i kassen med juletræsdynt alle-

rede den 15. December, for da var det hendes fødselsdag.

Det, de glædede sig mest til at gense, var englen, der hvert år blev sat op i juletræet – under stjernen.

Den var af glanspapir, sat op på pap – og den »lever« endnu og sidder på samme plads på vores juletræ.

Den har nu »skuet« ned på 5 generationer.

Min egen barndomsjul var også i Lemvig, men i hele december var »der noget i luf-

Forfatteren med familie i julen 1954.

ten« i Vemb skole. Lyden af julesalmer nede fra klasseværelserne, det rødlige lys fra stjernen, der hang i midten af adventskransen i hjørnet af stuen – (på kransen sad 4 stearinlys, men de blev ikke tændt et ad gangen, som det blev skik efter 1945). Duften fra bagværk i køkkenet – hemmelighedsfulde gaver, og til sidst skolens juletræ.

Når vi her sang »Velkommen igen Guds engle små« og kom til »Vel mødt under sky på kirkesti, på sne ved midnattide«, – ja så var det på vejen mellem skolen og kirken.

Senere kørte vi med toget til Lemvig, og Bedstefar og Mormor tog imod os.

Riskufferten var pakket med kagedåser og gaver. Alt var een spændende forventningens glæde. Duften af rødkål og andre

gode ting strømmede os i møde før vi var indenfor.

Når vi gik rundt om juletræet og i »Julen har bragt« sang »det barn som sig glæder fromt og kønt skal aldrig den glæde miste« – ja så var jeg ikke sikker på, at min glæde var from nok, for det var jo gaverne, jeg glædede mig så meget til.

Men når så en dejlig juleaften – med masser af salmer og gode gaver – var slut og jeg lå inde i min seng – ja, så var jeg sikker på, at det var netop i denne nat – for 1935 år siden, at englens sang på Bethlehems marker.

Når man som barn er sammen med alle dem, man hører sammen med juleaften, så er det hele liv jo lige her og nu.

Forfatteren i julen 1991 med børn og børnebørn.

Efterhånden som det tynder ud i de yderste, eller skal vi sige de inderste rækker – så får nuet et nyt perspektiv – måske kan vi også sige dybde.

Stafetten går videre.

Dengang jeg havde mit absolutte »nu«, da har mine forældre og bedsteforældre

nok haft tanker for dem, som de havde hørt sammen med.

Forhåbentlig har mine børn fået lov til at opleve deres »jule-nu« som noget, de vil mindes med en glæde, der skal gives videre, så der også fremover må være »noget i luften, som gør mig så glad«.

Inga Bruun Hjøllund
Født i Lemvig 1927
Kastaniebakken 5
8240 Risskov

Hverdagen i Brande under besættelsen

Af en arbejdsgruppe ved ældrecenter »Brandlundparken«

FORORD

Brande bibliotek og Brande museum har en omfattende beskrivelse af besættelsesårene her i Brande.

Dog følte man på museet, at man manglede en beskrivelse af hverdagen under besættelsen i vort sogn.

Nogle brugere af ældrecentret »Brandlundparken« i Brande påtog sig opgaven med at nedfælde deres erindringer og interviewe mennesker i deres omgangskreds. Resultatet foreligger her og gør ikke krav på at være udtømmende, men et beskedent forsøg på at beskrive de vanskelige år.

RATIONERINGER

Lige så snart krigen brød ud, begyndte folk her i Brande sogn at hamstre. Man hamstrede alt muligt, mange gange ting, som man egentlig ikke havde brug for. Nogle hamstrede endda så voldsomt, at man ikke nåede at få forbrugt alle sine varer, før krigen var forbi. Senere blev der indført rationeringer, og borgerne måtte hvert kvartal møde op på kommunekontoret for at få udleveret rationeringsmærker. Mærkerne var dog ingen garanti for, at de pågældende varer fandtes i butikkerne i tilstrækkelige mængder. Børn under 6 år fik også rationeringmærker, dog ikke kaffemærker, da man jo nok ikke regnede med, at de havde behov herfor.

Næsten alt var rationeret, der kan bl. a.

nævnes: Smør, petroleum, benzin, salt, kød og tøj. Privat bilkørsel blev dog ret hurtigt forbudt, så mange biler var oplodsede under hele krigen.

Der blev også byttet og handlet meget med mærkerne. Familier med børn kunne ofte få kaffemærker tilovers. Dem kunne man så bytte med venner og bekendte med mærker til andre ting, som man havde mere brug for.

Ligeledes opstod der ret hurtigt en omfattende sortbørs handel, hvor man på gader og i restaurationer kunne købe diverse mærker til særdeles høje priser.

Men det betød ikke så meget, for penge var normalt ikke noget problem under krigen, da det var meget begrænset, hvad man kunne bruge dem til – der var jo ingen varer.

Mærkerne opbevaredes altid på et sikkert sted, da de var et yndet objekt for indbrudstyve.

De sidste rationeringer blev ophævet i 1953, altså 8 år efter krigens afslutning, men det var nu nok mere et nationaløkonomisk spørgsmål, der endog kostede den siddende regering livet.

TØJ

Det var meget vanskeligt at skaffe sig tøj under krigen – og mærkerne slog slet ikke til. Derfor var man nødt til at bruge det, man havde. Det brugte tøj blev lappet og stoppet i en uendelighed: En husmoders

Påtegninger og Afstemplinger		Påtegninger og Afstemplinger	
2.6.45	1 Par Sker 21 Nr. 35 or Skomøgern Chr. See Andersen Sdr. Nissum pr. Ulfborg	2.9.46	2 m. 9/16 H. 6-6.241 Sdr. Nissum OTTO RANSBY Sdr. Nissum Telf. 5
7/8	4 Strømper 03 8. 9. 10 OTTO RANSBY RANSBY	7-10-46	1 Marion Undersøgt 92-97 OTTO RANSBY Sdr. Nissum Telf. 5
22.8.45	3 Hæ. Vandremåler OTTO RANSBY RANSBY	11/12	H. BLICHFELD
23/11.45	Strømpesæt 44. H. 2. 3. 4	1/2-1/2	OTTO RANSBY Sdr. Nissum Telf. 5
20-2.46	Mærger 16 Forsyning Ulden: H. 8-330 Laur. C. Christensen Ulfborg	1.12.46	1 Troj 55-8 Laur. C. Christensen Ulfborg
20-2.46	3-31-72 3.4 Laur. C. Christensen Ulfborg	24.2-47	A7 OTTO RANSBY Sdr. Nissum Telf. 5
26/11-5	Unit Pumps Skoleforretning Ulfborg	3/3-47	B3. OTTO RANSBY Sdr. Nissum Telf. 5
23/3-46	2.38 2. 2. 2. 0 Ulfborg	25/3-47	L. Holm Ulfborg OTTO RANSBY Sdr. Nissum Telf. 5
15.1.46	1 Par Samviskøler Skomøgern Chr. See Andersen Sdr. Nissum pr. Ulfborg		
29-7-16	Sdr. Nissum Brugstov pr. Ulfborg OTTO RANSBY RANSBY		
11-4-47	3 m. K. H. 65-63-4 OTTO RANSBY RANSBY	11-4-47	4 m. K. H. 65-63-4 OTTO RANSBY RANSBY

Købekort for kvinder. Blev forsynet med påtegninger af butikken ved køb af tekstiler. (Ringkøbing Museum).

ideal af tøj var: Bare det er helt og rent, så pyt med, hvordan det ser ud.

Når de voksnes tøj ikke kunne bruges mere, blev det syet om til børnene. De bedste stumper kunne jo altid laves om til børnetøj. Mange af den tids stoffer var lavet af Cellulose eller kradsuld – et materiale, der var yderst ubehageligt at gå med, da den hud, der kom i berøring med stoffet, snart blev rød og opsvulmet.

En overgang kunne man også få reb og tøj af papir, men det var nu ikke særlig velegnet, da det selvfølgelig opløstes, når det blev fugtigt.

Mangen balløve har sikkert fået sig en slem forskrækkelse, når den smarte, nyindkøbte skjorte begyndte at smuldre.

Syrtråd var en stor mangelvare og af dårlig kvalitet, og da det jo netop var en af forudsætningerne for at kunne reparere

det gamle tøj, var det et stort problem for husmoderen.

Når der kun var tøjlasere tilbage, brugte man dem til at sy tøjsko af, da man jo gerne skulle spare på strømperne og holde fødderne varme. Når tøjskoene var færdigsyede, blev sålerne smurt ind i fernis, hvorved styrken og holdbarheden øgedes væsentligt.

Når der kun var lasere og pjalter tilbage, samlede man stumperne sammen og sendte dem til en fabrik, der kunne rive dem op og fremstille kradsuld, som man så igen kunne lave stoffer af.

Ude på landet gik det lidt bedre med at skaffe sig tøj, for her havde man fårene, men man måtte selv fremstille garn af ulden. Derfor var det en udbredt aftenyssels, at man sad rundt omkring spisebordet i den beskedne dagligstue og kar-

tede ulden. Det vil sige, at man river ulden op, så den bliver til tykke luftige »pølser«. Bag ved sad så en af kvinderne med sin rok og spandt de kartede »pølser« sammen til en tråd, som der så senere kunne strikkes af.

Hvis man var meget heldig, kunne man somme tider hos sin købmand få lov til at købe melsække eller saltsække. Melsækkene var lavet af stoffer, der kunne bruges til skjorter, bluser og andet linge, mens saltsækkene mest blev brugt til forklæder o.lign., da stoffet her var af en grovere kvalitet.

En lidt speciel leverandør af stoffer havde man i de faldskærme, som engelske og danske faldskærmsfolk ofte havde vanskeligt ved at få tid til at skjule ordentligt, når de blev nedkastede. Fandt man en sådan faldskærm havde man stof af den bedste kvalitet til fikse kjoler og noble skjorter. Det kunne selvfølgelig volde vanskeligheder, hvis tyskerne ville vide, hvor man havde stoffet fra, og man så ikke havde en eller anden plausibel forklaring:

Blandt danskerne var der sjældent de store problemer, da man allerede fra krigens begyndelse havde lært, at man skulle lade være med at stille spørgsmål.

MADVARER

Ja, der blev hamstret meget ved krigens begyndelse, og da man jo ikke anede noget om, hvor længe krigen ville vare, sparede man meget på de hamstrede varer. Da det hele var overstået i 1945, var der nogle, der havde flere sække hvedemel til at ligge på loftet. Det var nu ikke så heldigt, for melet var blevet for gammelt, og der var gået orm i det, så det var blevet ødelagt og derfor uanvendeligt til menneskeføde.

Her på Brandeegnen dyrkede man mest

rug og byg, som man selv måtte male og sigte (fjerne skallerne). Selv om der var afleveringspligt på rug, skete det jo, et en landmand »glemte« at aflevere nogle sække. Mellem landmændene foregik der en livlig tuskhandel, så man kunne altid bytte sig frem til den vare, man havde brug for. I tilfældet her ofte hvedemel. Selv om det var ulovligt, holdt det jo hjulene i gang.

Også kartoffelmel fremstillede man selv, idet man raspede kartoflerne og siede skrællerne fra. Når melet havde stået i vand nogle timer bundfældede det sig. Når denne proces var gentaget nogle gange, fik man efterhånden bedre og bedre kartoffelmel, som man så kunne anvende i husholdningen. Men der skulle mange kartofler til et kilo kartoffelmel.

Kartoffelmel var en meget vigtig husholdningsartikel under krigen, idet man brugte den til at lave frugtgrød af, og året rundt spiste man megen frugtgrød, både til hverdag og fest.

Råprodukterne dyrkede man jo selv.

Når man gik på gaden eller kom hen til en gård, kunne det hænde, at man blev mødt af den herligste duft af nybagt rugbrød. Det kunne selvfølgelig være rigtigt, men det kunne lige så godt være husmoderen, der var ved at lave kaffe af brændt rug. Selv om smagen ikke var den samme, var farven i hvert fald rigtig, og når den brændte rug fik tilsat en ordentlig klump cikorie og rigelige mængder af kaffeerstatning, ja så havde man en drik, der kunne lede tanken hen på kaffe.

De fleste husmødre har sikkert haft det »uheld«, at man har pisket for længe i fløden, når man skulle lave flødeskum, og derfor i stedet for flødeskum har fået smør. Det var netop den fremgangsmåde,

man brugte, når man skulle lave smør. Det var nu mest på landet, for selv om mælken, man fik inde i byen, endnu ikke var homogeniseret, var der for lidt fløde på mælken, til at man kunne lave smør.

Også sukker var en udbredt mangelvare, men også her fandt man på råd. Her tog man nogle sukkerroer og kogte saften ud af, og så havde man en slags sirup, som man kunne anvende som sødestof.

Man fandt også ud af, at hvis man tog nogle sukkerroer og kogte dem sammen med rødbeder, fik man en herlig spise, idet sukkerroerne ikke mere var for søde og rødbederne var blevet tilstrækkeligt sødede. Da farven også havde blandet sig, fik man sådan set en dobbelt portion ud af sine anstrengelser. Løvrigt blev sukkerroesaften brugt som sødestof ved syltning af flere frugtarter.

BRÆNDELSE

Desværre var der flere meget strenge vintre under krigen, og da man ikke havde meget brændsel, var der kun varme i køkkenet og i en stue. Soveværelser og børneværelser var der ingen varme i. Sengen fik man dog varmet lidt op, idet man lagde en opvarmet mursten dels i fodenden og dels ved hovedgærdet i hver seng. Stenene blev varmet op på komfuret, mens man lavede aftensmad. Det betød, at når man vågnede om morgenen, kunne det ske, at dynen var belagt med is, der hvor man havde åndet. Vinduerne var lagt til med is, og på alle søm og skruer i lokalet sad der et tykt lag rim. Sengetøjet var dengang meget kraftigt og tungt, så man havde ikke problemer med at holde varmen i sengen, når den først var varmet op. Brændelet hentede man enten i moserne (tørv) eller i brunkulslejerne (brunkul). Når der skulle skæres tørv om sommeren, måtte

hele familien med i mosen. Først tog man muldjorden væk, dernæst kunne man skære det tykke lag af uforrådnede plantedele i firkanter som en mursten. Disse »mursten« skulle tørres, vendes og stakkes og senere køres hjem. Så gjaldt det om at finde en landmand, som man kunne låne hest og vogn af. Derfor kunne man om søndagen på en kort tur i omegnen af Brande møde flere svingende læs tørv.

I øvrigt anvendte man alt træ og træaffald som brændsel. Nogle havde endda fremstillet deres egen mile, hvor man fabrikerede trækul.

Brunkullene måtte man i regelen købe hos brændselshandleren, da opgravningen af disse var en mere kompliceret sag.

Mange tørv var fyldt med svovl, og når man kom ind i en kalkelovnsfyret stue, kunne det bide i øjnene, så tårerne løb ned ad kinderne, men efter et kort ophold i sådan et rum fortog virkningen sig. Brunkullene havde deres helt specielle lugt, hvis karakter ikke tillader nærmere beskrivelse.

LYS OG ELEKTRICITET

Elektriciteten var ikke så udbredt som i dag, idet de fleste landdistrikter endnu ikke havde fået denne kraftkilde. Hvis man havde elektricitet, var det meget vanskeligt at få den tildelte kvote til at slå til. Der var kun lys, hvor det var nødvendigt, og man brugte ganske små pærer helt ned til 5 watt, der kun lyste så meget, at man kunne se, hvor pæren var. Man fremstillede selv lys ved at smelte oksetalg, og som væge brugte man en stump uldgarn.

Det siger sig selv, at alle stearinstumper blev smeltet om og genanvendt.

På landet brugte man petroleumslamper, carbidlygter og petromax lygter. Petro-

De fleste bevarede rationeringsmærker er fra rationeringens sidste tid. (Ringkøbing Museum).

leumslammerne havde forskellig størrelse, og man brugte mest de mindste for at spare på de værdifulde petroleumstråber.

De helt store blev kun brugt ved festlige lejligheder.

Nogle steder på landet havde man også en radio. Strømmen til denne fik man fra en akkumulator, der sammen med et anodebatteri stod på en hylde under apparatet. Akkumulatoren skulle med passende mellemrum lades op, og anodebatteriet udskiftes. I byerne brugte man den almindelige strømkilde.

LANDBRUGET

Under krigen var der jo ikke noget, der hed traktorer og mejetærskere. Det tunge slid blev udført af mennesker og dyr –

især heste. På Brandeegnen var der forholdsvis mange får, der dels var nøjsomme og dels kunne levere mange af de råvarer, som man havde så hårdt brug for, f. eks. uld, kød og talg. Disse råvarer var jo meget efterspurgt men blev aldrig solgt men derimod byttet bort, så man kunne skaffe sig f. eks. tøj, cykler og dæk.

Også store flokke af gæs og ænder så man mange steder, og især deres fjer og dun var et skatte handelsobjekt.

NYDELSESMIDLER

Der var mange rygere under krigen – især blandt mændene – kvinderne havde endnu ikke fået lært at ryge, men mændene skulle i hvert fald ryge deres ration, selv om kvaliteten af tobakken ikke var den

bedste, og problemet med at skaffe den var stort.

Rationen slog dog sjældent til, og man måtte derfor se at skaffe sig »rygelse« på anden måde. Mange mænd dyrkede derfor selv tobak, enten i drivhuse eller i haven. Men da klimaet slet ikke egnede sig dertil, og da man havde ringe kendskab til gæring og fermentering, blev resultatet ofte kummerligt.

Man havde på den tid en tobaksfabrik i Assens, der producerede en vare, som de kaldte tobak. I daglig tale blev den kaldt »Assens enghø«, og det er nok den bedste beskrivelse af produktet.

Derfor gik man mere og mere over til at ryge mere nærliggende produkter som kirsebærblade, kartoffelblade, stikkelsbærblade og æbleblade, men iøvrigt røg man alt, hvad der kunne brænde, men lugten var afskyelig, minder mest om brændt tøj. Og dog – lugten forstyrrede ikke væsentligt i de små run med mange mennesker, og hvor man fyrede med tørv og brunkul.

Man var heller ikke helt spiritusfri, selv om forbruget var meget mindre end i dag. Grundbestanddelen af den spiritus, man drak, var almindelig husholdningssprit, som man jo ikke var i stand til at rense, men når man tilsatte tilstrækkeligt stærke urter af forskellig slags, fik man et produkt, som kunne drikkes om end ikke nydes.

FESTER

Selv om krigen lagde sin uhyggelige skygge over menneskets hverdag, blev der dog holdt sammenkomster og fester. Folk skulle jo gifte, og der skulle være sølvbryllupper, guldbryllupper og barnedåb. Ja, de unge skulle selvfølgelig også have deres fester (baller).

Ballerne foregik ofte i bøndernes lader, hvor man dansede til en harmonika, eller hvad man kunne få fat på.

Et bal kunne f. eks. vare fra kl. 4 om eftermiddagen til kl. 8 om aftenen, da man jo skulle være hjemme, før udgangsforbuddet trådte i kraft.

Når der var bal i en gård, stod der en masse cykler uden for, og det var et ejendommeligt syn, for dækkene var lavet af alt muligt, f. eks. opskårne bildæk, tykke gummivandslanger og alt muligt andet.

Man kunne engang imellem være så heldig, at man fik lov til at købe et rigtig cykeldæk, og det passede man på, som verdens største klenodier, for man kunne være sikker på, at hvis man ikke holdt øje med sit køretøj, blev dækket snart »skrælet« af. Derfor opbevarede mange cykler i entreer eller soveværelser.

De fleste bryllupper, sølvbryllupper og guldbryllupper blev ligeledes holdt i bøndernes lader. Man havde i lang tid i forvejen søgt at tiltuske sig rationeringsmærker hos venner og bekendte, og når der var tale om bryllup, var hjælpsomheden overmåde stor. Man fik lidt hist og lidt her, så festen efterhånden kunne stables på benene. Laden blev ryddet, og borde stillet op. Spær og bjælker blev pyntet med løv og blomster i årstiden farver. Det var et stort arbejde, men man fik megen hjælp af naboer og venner, så alene forberedelsen var en fest i sig selv.

Selve sammensætningen af menuen voldte ikke de store kvaler, da den var nogenlunde fast og bestod af suppe, steg og dessert. Oven på middagen drak man »kaffe«, og det var et af festens højdepunkter, da man ofte havde fået så mange mærker, at man kunne lave en drik, der kunne minde meget om kaffe.

Ude på landet gik det forholdsvis let med at lave en fest, da man selv havde råvarerne okse, gris, fjerkræ, æg, mælk og frugt.

I byerne var det langt vanskeligere. Man kunne være heldig at købe noget kød ude på landet, men det var meget farligt og strengt forbudt, derfor skete sådanne »handeler« i størst mulig dølgsmål. Og man kunne være sikker på, at ingen af gæsterne spurgte om, hvordan man havde skaffet sig kødet.

Heller ikke drikkevarer var noget problem, for der var vand nok i brønden eller i vandhanen, og vand var det eneste, der blev serveret. Med vor tids øjne var der lagt op til en kedelig fest, men det var slet ikke tilfældet. Humøret og feststemningen var mindst lige så høj, som den er ved vor tids fester.

Nu kunne det jo være sådan, at en fest skulle holdes i den kolde tid af året, og da laderne ikke kunne opvarmes, måtte man klare sig på anden vis, og det gjorde man.

Man fyldte en stribe transportspande (mælkejunger) med vand, som man havde kogt i gruekedlen. Disse spande anbragte man under bordene i »festsalen«. Så kunne gæsterne holde varmen, og når man kom til dansen, var den manglende varme jo intet problem.

Men man havde også mere uformelle sammenkomster under krigen. Søndag eftermiddag kunne man samles på Høj-skolehjemmet (nu hotel Dalgas) til det såkaldte chokoladegilde, det blev kaldt chokolade, da man jo ikke kunne få kaffe. Man samlede her, bare for at være sammen og drøfte hverdagens tildragelser – men hyggeligt var det.

SÆBE

En ganske almindelig hverdagsting som sæbe kunne næsten ikke købes, hvilket var et stort problem for både den personlige rengøring og for tøjvask. Der var jo ikke noget, der hed kunststoffer, så alt tøj skulle kogevaske, og hvad var det værd uden sæbe?

Derfor lavede man selv sæbe, og det foregik på den måde, at man skaffede sig noget oksetalg, eller evt. en død gris, som man kogte i gruekedlen. Sammen med råvaren kom der noget sæbesten, og for at tage den værste lugt og parfumere lidt brugte man en lille smule lavendel. Selve lugten af sæbemassen var modbydelig, og det skete ofte, at de unge tjenestepiger – hvis job det ofte var at koge sæbe – måtte ud at brække sig. Tøjet blev ikke rent efter vaskeprocessen, hen det var da i hvert fald nyvasket og havde fået en jævn grå farve.

Som blegemiddel brugte man solen, derfor kunne man rundt om gårdene ase duge og lagner spredt ud over græsmarken. I byen brugte man naturligvis græsplænen og tøjsnoeren.

En speciel måde at lave sæbe på, der også er brugt her i Brande, blev fortalt af en deltager, der havde haft plads på Koldingengen.

Vi havde en bilæggerovn, i hvilken der kun blev fyret med bøgetræ. Når træet var udbrændt, samlede vi asken sammen i en pose. Posen med asken kom så i gruekedlen sammen med tøj, hvilket skulle have en gavnlig virkning, men der er usikkerhed om, hvorvidt formålet med processen var at få tøj rent eller at få det bleget.

Men igen et eksempel på, hvordan man søgte at klare sig igennem.

GENGAS (TRÆGAS)

Som tidligere beskrevet var al privat bilkørsel forbudt under krigen. Men der var jo erhverv, der var nødt til at køre. Det gælder f. eks. læger, dyrlæger og lastvogne. Efterhånden blev benzinrationerne så små, at man var nødt til at finde på andre drivmidler. Derved opstod tanken om trægas. Hvert køretøj blev udstyret med et fyr, der mest af alt lignede en mellemstor kakkelovn. I denne kakkelovn hældte man så små stykker bølgebrænde, der under ufuldstændig forbrænding udviklede gas, som man kunne drive motorerne med.

Trækraften var minimal, og bilejerne måtte »fyre op« mindst en time, før de skulle ud at køre. På landevejene – især i bakket terræn – kunne man ofte se chaufførerne holde og arbejde med deres kakkelovn, da gassen var ved at slippe op. Helt galt blev det mod slutningen af krigen, da det var meget vanskeligt at skaffe tilstrækkeligt tørt brændsel. Hyre vogne og rutebiler havde altid voldsomt travlt, når de holdt på deres holdepladser, med at få fremstillet tilstrækkeligt med gas, så de havde brændstof til deres ture.

Farten var lav, og for mange unge mennesker var det en stor spøg at overhale lastbiler og busser op ad bakkerne på deres cykler. »Man havde ikke tid til at køre i bil«.

BESKYTTELSESRUM

Beskyttelsesrummene var dels offentlige og dels private. De offentlige blev anlagt på de mest befærdede steder i byerne, mens de private ofte var i folks kældre. Man sikrede døre og vinduer med sand-sække og bjælker. Rummene var jo ikke beregnet på at kunne modstå en fuldræf-fer, men på at kunne hindre splinter i at gøre skade. En foranstaltning, der var

hårdt brug for her i Brande, da byen som jernbaneknudepunkt ofte var udsat for krigshandlinger.

De private beskyttelsesrum blev efterhånden indrettet som rene opholdsrum, da det var ret frustrerende at skulle i beskyttelsesrum flere gange om natten, når luftalarmen lød.

Man fik installeret varme i rummene, ligesom man indrettede sig med senge, stole, borde og kogepladser, så man var i stand til at lave sig lidt mad.

Man havde endvidere anskaffet sig en del læsestof og spil for både børn og voksne, da man jo aldrig kunne vide, hvor længe opholdet skulle vare.

Ikke alle huse var bygget med kælder, så naboerne kom for at søge beskyttelse. Opholdene i rummene kunne ofte gå folk på nerverne, da man ikke vidste, hvad der skete udenfor. Især var det galt, hvis et familiemedlem ikke var nået hjem, da man jo så gjorde sig de frygteligste forestillinger om, hvad der kunne være sket.

UDGANGSFORBUD

For at hindre folk i at lave sabotage og for at sikre besættelsesmagtens frie bevægelighed var der i flere perioder udgangsforbud i Brande. Disse forbud kunne være af forskellig længde. Det kunne f. eks. være fra kl. 20 om aftenen til kl. 6 næste morgen. Under udgangsforbuddet måtte man ikke færdes ude, hvis man ikke havde et særligt udgangskort. Der var selvfølgelig mennesker, der var nødt til at færdes ude, det kunne være læger, dyrlæger og CF.

Hvis man overtrådte forbuddet og blev antastet af værnemagten kunne det medføre forhør og arrestation, hvilken kunne være meget ubehageligt, da de pårørende sjældent blev underrettet, og derfor le-

vede i voldsom uvished. Nok et udtryk for, at værnemagten ønskede at nedbryde befolkningens moral.

MØRKLÆGNING

Allerede den 9. april fik befolkningen besked om, at alt skulle mørklægges. Det gjaldt derfor om at skaffe sig mørklægningspapir, og forretninger, der handlede med papiret, måtte suspendere deres lukketid den dag, da der var lange køer af kunder, men som en af de handlende fra den gang udtrykker det: Der var nu noget galt, for grossisterne, som vi skulle købe papiret af, havde store lagre, så der må være nogen, der vidste noget.

Også cykler og biler skulle mørklægges. Det foregik på den måde, at man klitrede lystæt papir på glassene, så der kun var en ganske lille åbning, som lyset kunne komme ud af. Al kørsel med privatbiler blev forbudt under krigen, så privatbilerne blev »opklodset«

Hvis man overtrådte forbuddet – selv om det kun var en lille lysstribе ved et gardin – blev man brutalt gjort opmærksom på det af tyskerne, og der kendes eksempler på, at tyskerne i stedet for at henvende sig til beboerne sendte en kugle gennem et vindue, der ikke var helt lystæt.

ALSANG

Da tyskerne hele tiden forsøgte at nedbryde den danske moral og det danske sammenhold, opstod der snart en reaktion her imod, og ideen om alsang og algang fremstod.

I begyndelsen af krigen blev der husstandsomdelt en sangbog: Kongesangbogen. Den blev flittigt benyttet ved disse stævner, og formålet var helt klart at samle befolkningen til en enhed, der kunne,

styrke modet og give håb om fremtiden.

Der var sjældent noget egentlig program for disse stævner. Man samlede bare for at være sammen og synge sammen. Nok noget, man skal have oplevet for at forstå.

ALGANG

Der var flere måder at markere sig på, når man ville søge trygheden i det at være sammen.

Derfor samlede man om aftenen og gik en fælles tur i byen og omegnen. I disse ture deltog både unge og gamle, børn og voksne. Turene kunne være op til 4 km lange, og under gangen sang man en række sange, fortrinsvis fra en anden sangbog, der også var husstandsomdelt, og hvis titel netop var Alsang. Når der blev sunget så meget og gået så meget i flok, har det måske sin baggrund i, at tyskerne altid sang på kommando, når de gik i flok. Man kunne ikke føre krig mod tyskerne, men man kunne i hvert fald være med til en »sangerdyst«.

BESÆTTELSES MAGTEN

Der var soldater og krigsmateriel overalt. Tyskerne havde beslaglagt næsten alle offentlige og mange private bygninger. Når man gik på gaden, mødte man tyskere overalt, og ofte blev man antastet og afkrævet sit identitetskort. Hvis man havde kortet med, og det var i orden, skete der som regel ikke mere, men hvis man ikke havde kortet i lommen, kom man uden videre med til et forhør, der kunne være særdeles ubehageligt.

En af deltagerne fortæller: Vi var kørende til en familiefest i Arnborg i jumbe. Da vi skulle hjem, turde vi ikke køre ad hovedvejen, men foretrak vejen over Uhre.

Da vi kom til Uhre, var der kommet en mængde tyske soldater til byen. og de holdt med deres køretøjer dels på gaden og dels ved alle gårde og huse. Vi var meget bange – både voksne og børn – for lige meget, hvor vi så hen, stod tyske soldater og pegede på os med deres geværer. Et sted havde nogle tyske soldater lavet et bål over nogle sten.

De var ved at varme deres konservesdåser op, så de kunne få lidt mad. Ellers havde vi ikke det store ubehag af de uindbudte gæster, men hvor kunne man blive bange, når man kom cyklende i sine egne tanker, og så pludselig fik et tysk gevær rette mod sig. Ja, man rystede af skræk og trådte hårdt i pedalerne for at komme bort.

MODSTANDSFOLK

Der var mange modstandsfolk her i Brande. Vel nok flest ansat ved jernbanen. Det var et farefuldt job, men for det meste gik det godt.

De største helte var måske kvinderne, der sad hjemme med børnene – måske i beskyttelsesrum – og ventede på, at deres mænd skulle komme hjem. Det værste var måske, at der ikke var nogen at dele sin angst med, da alt jo skulle foregå i den dybeste tavshed. Et uoverlagt ord kunne koste en modstandsmand livet.

Men det forbavsende er, at så få vidste, hvem der var med i modstandsbevægelsen, og hvem der eventuelt skjulte nedkastede våben og modstandsfolk. Havde man en anelse, holdt man i hvert fald sine tanker for sig selv.

NYHEDER

Når man ikke kunne skaffe sig pålidelige oplysninger, opstod der naturligvis en mængde rygter, som man fra officiel side

tog afstand fra. Vi havde ganske vist aviser og radioen, men avisen blev tyndere og tyndere, og både den og radioen var under tysk censur og bragte kun det, der var godkendt af tyskerne. Nogle gange blev de endda vundet til at bringe direkte vildledende oplysninger.

Man kunne også hente sin viden fra den engelske radio BBC, der have daglige udsendelser på dansk. Men modtagerforholdene var dårlige, idet tyskerne havde lagt støjsendere ind over kanalerne, så aflytningen var vanskelig.

I øvrigt var aflytningen af den engelske radio ikke tilladt, og hvis man blev taget i aflytningen, kunne det medføre ubehageligheder, da det betragtedes som tysk-fjendtlig virksomhed.

AFSLUTNING

Men endelig kom befrielsen, og mange deltagere kunne berette om, hvordan de tyske soldater, der nu kun var store drenge, på alle måder søgte at skaffe sig mad. De havde ikke fået mad i lang tid. En enkelt kunne berette om, at man havde været ved at koge sæbe, som nu lå i lokke på gruvedlen. Ind kom fire tyske soldater og greb blokkene og spiste dem.

Det var trods alt mennesker, som mange havde ondt af, og som var uden skyld i de »fem forbandede år«.

ARBEJDSGRUPPEDELTAGERE

Minna Madsen, Dalgasvej 13
 Anna D. Nielsen, Søndervænget 20
 Ellen Kalhøj, Landlyst 11
 Edith Jacobsen, Drosselvej 1
 Rigmor Nielsen, Ørsbækvej 1 †
 Marie Christensen, Ørbækvej 13 †
 Anna Carstensen, Ørbækvej 91
 Arne Norup, Præstelunden 23

Erindring fra min skoletid 1939-1945 i en by ved hovedvej A11 og Ørnhøjbanen

Af Børge Kamp

Jeg er født i 1931 som den næst yngste af en flok drenge på 6. Min far arbejdede på teglværket om sommeren og på Videbæk Kartoffelmelsfabrik om vinteren. Vi boede i Algade 15. Min mor var, som næsten alle husmødre dengang, hjemmegående.

Jeg husker tydeligt fra de første krigsår, hvordan Hitlers hære tromlede det ene land efter det andet ned og fortsatte u-bådskrigen der, hvor man slap i 1918. Min far, der var gammel marinesoldat, var født i 1892 og havde sejlet en del for England under I. Verdenskrig. Han kendte navnene på en del af de skibe, der blev sænket, og han syntes, det var en katastrofe for englænderne, og det så ud som om deres herredømme på verdenshavene var slut, og at besættelsen af England var nært forestående.

I den første del af krigen blev dagligdagen næsten ikke berørt, bortset fra mørklægningen og ingen gadelys i resten af krigen, og i begyndelsen en meget lempelig rationering, der dog efterhånden blev strammet, så den kom til at omfatte næsten alt – selv ting som gryn, salt, sæbe og kartoffelmel, og mange erstatningsvarer blev også rationeret.

Rationeringen fik ikke den store betydning herude i begyndelsen. Hjemmeslagtinger var kun forbudt af tyskerne, og mange kværne blev bildet en ekstra gang, så man selv kunne male mel.

Korn – som rug og hvede – skulle godt nok afleveres i forhold til de tønder hartkorn man havde, og til en pris af ca. 27 kr., hvor korn i fri handel kostede ca. 54 kr. pr. td. Men lidt blev der nok til at lave mel af.

Det var nok husmødrene, der blev mest generet af rationeringen, deres evner og opfindsomhed blev rigtig sat på prøve.

Ret hurtigt slap tildelingen af kaffe op. Man begyndte så at brænde rug i stedet, det havde dog ikke andet tilfælles med kaffe end farven. Og så lugten:: Skulle nogen få lyst til at lave omtalte kaffe, vil alle, der er over 60 år, kunne spore det, selv i meget stor afstand.

Mel til bagning var kun af dansk avl, og jeg kan endnu se det spændte udtryk for mig, som min moder havde, når hun skar et nybagt sigtebrød over, og i de fleste tilfælde måtte erfare, at bund og skorpe var fin! Men det indvendige var en klæg masse i bunden af brødet.

Efterhånden som rationeringen blev strammet, voksede også opfindsomheden. Rødbederne blev kogt sammen med lige dele sukkerroer, smagen var god nok, men det kneb med farven, så der var en tendens til, at de var de sidste tilbage i skålen, de blev serveret i.

I 43 blev fedtindholdet i piskefløde nedsat til 15% og kunne så ikke længere piskes. Det blev så muligt at købe nogle såkaldte gulddråber, hvorefter det lod sig

Lastbil med anhænger, fra firma G. Anneberg, Grønbjerg. Trekanten på førerhuset markerer, at bilen har anhænger. Mørklægningen af lygterne ses tydeligt. 1942-1943.

gøre. Men da vi ikke havde elektrisk pisseris, var det en meget langsommelig proces.

Det sidste år af krigen blev der også afleveringspligt på kartofler. De indgik i forvejen som en væsentlig del i grisenes foder. Grisene blev godt nok lidt federe, men da det var fedt, man i Tyskland havde mest brug for, var det dengang i orden. Det bevirkede, at der blev stor mangel på kartoffelmel. Man fandt så på at finraspe kartoflerne, skylle massen gentagne gange i vand og fik derved en mel, der var lidt grå, men ellers var ligeså god som det købte.

Et andet problem der blev meget stort, var mangelen på tøj. Der blev udfoldet stor opfindsomhed med omsyning af tøj. Først gik det ud over lagnerne, senere var det frakker og jakker, der fik vrangen

vendt ud, foret blev brugt til skjorter. Vi måtte også gå i lappede bukser til skole, og det var ikke fordi, det var in, det var bare en nødvendighed, som næsten alle var nødt til. Man kunne købe nyt tøj, men det var af en meget dårligt kvalitet, hovedbestandelen var vist papir, så det holdt kun i ganske kort tid.

Der var nogle enkelte, der havde får, men ulden var også afleveringspligtig, så det var ikke ledt at skaffe.

Mændenes største afsavn var nok tobakken, den var ikke på rationeringskort. Men de handlende fik en procentdel af førkrigssalget, og så var det deres opgaver at fordele den mellem deres kunder. En del af den tobak, man kunne købe, var avlet på Fyn, alligevel stod der på pakken, »fremstillet af fine oversøiske varer«. Og set fra Jylland var det vel egentlig rigtig

nok. I mange haver blev der avlet tobak, det blev høstet, tørret og behandlet efter alle kunstens regler, tilsat honning og mange forskellige sauce m.m. Men der manglede ligesom altid noget.

Og så var der cyklen. Det var en nødvendighed for at kunne komme på arbejde. Cykeldæk var sidst i krigen ikke til at opdrive, så de der endnu havde gode dæk på cyklen, var næsten nødt til at tage den med i seng, for at den ikke skulle blive »skrællet«.

På min cykel var der i det sidste krigsår et massivt dæk på baghjulet, det var skåret ud af et gammelt bildæk. Men da vejen til min plads som hjorddreng gik ad en cykelsti gennem eng og mose, var det egentlig ikke så dårligt.

En anden mangelvare skulle dog på ganske anden vis komme til at præge vort område; det var brændsel.

Vi havde i årene 1940 til 42 nogle meget hårde vintre. Temperaturen nåede i 42 ned på 32 grader. Vi oplevede engang at blive sendt hjem fra skole, fordi lærerinden trods ihærdig fyring i kakkelloven ikke kunne få temperaturen i skolestuen over frysepunktet. Til rengøring af de små tavler havde nogle elever små flasker med vand stående i et skab. En morgen var en del af dem frosset i stykker.

Frosten var så dybt i jorden, at mange vandstik ind til husene frøs, så man var nødt til at hente vand ved brandhanerne.

Da samtidig tilførslen af brændsel fra udlandet blev halveret, blev der i alle krigsårene produceret en masse tørv her omkring, og store områder blev endevendt for at finde brunkul.

Grønbjerg var et mindre Klondike, hvor der blev gravet masser af tørv og kørt brunkul fra lejerne i Skrårstrup og

Abildå til stationen. Flere huse af træ blev rejst for at tilflytterne kunne få et sted at bo, og på alle lofter i byen boede folk, så antallet af beboere i Grønbjerg har nok aldrig nogen sinde været større, selvom byen dengang kun var halvt så stor.

Det er klart, at den megen aktivitet også gav os børn noget at bestille. Næsten ingenting var mekaniseret, og ingen havde endnu forbudt os at bestille noget. Børne- og lomme penge var et ukendt begreb, og da vi i 1941 også mistede vores far, var det bare at tage fat, hvis vi manglede noget.

Skolegangen var om sommeren indskrænket til onsdag formiddag fra 7 til 12 og blev af mange af os betragtet som en halv fridag, og det jeg husker bedst, var de lange frikvarterer, så læreren har nok haft samme mening.

Fra november til maj gik vi i skole 6 dage om ugen igen, 4 dage fra 9 til 15 og 2 dage fra 9 til 16, så der var da chance for at lære noget.

I de første 3 krigsår kørte jeg en hest i mosen: Fra 1. maj til 1. aug. fra 7 morgen til 6 aften 6 dage om ugen, formedelst 3 kr. om dagen. Senere hjalp vi med høst af kartofler, korn og roer, så tiden gik godt.

Et andet kapitel var aktieplantagen. Om efteråret plukkede vi tyttebær. De var højt i kurs dengang, da de har den egen skab, at de kan syltes og holde sig næsten uden brug af sukker.

Vi samlede også fyrrekogler, som vognmanden kunne bruge i gasgeneratoren på lastbilerne. De indbragte 25 øre pr. sæk.

En anden måde at skaffe lomme penge på var at samle ben og metaller. Da plastik ikke var opfundet eller almindelig kendt, var alle brugsgenstande lavet af glas eller metal, som let kunne sælges.

Ting som tomme tandpastatuber fik vi

5 øre for, ligeledes indbragte de helt små essensflasker det samme, og da de fleste flødekarameletter kostede 1 øre pr. stk. og en flødebolle 5 øre, var det let at få sit slikbehov dækket.

Den danske regering havde, på tyskerens krav, sat priserne på fødevarer væsentligt i vejret. Det var for at begrænse det danske forbrug og havde forhøjet afregningen til landbruget med 40% for at få landmændene til at fremstille flere varer. Især svinekød og fedt havde man brug for; det lykkedes ikke for godt, da landmændene holdt ved deres kobesætninger, da de vidste, at når krigen sluttede ville det tage meget længere tid at sætte en kobesætning op som en svinebesætning.

Så tildelingen af smørmærker var under krigen, vel som de fleste havde brug for eller råd til (300 gram pr. person pr. uge). Det blev for øvrigt sænket til 250 gram efter krigen for at hjælpe det nødlidende Europa. Slog det ikke til, kunne man jo købe piskefløde og selv lave smør. Det var godt nok forbudt, men hvad værre var, det var meget dyrt, så det var ikke meget brugt.

Vi var engang blevet foræret et smørmærke, og det kunne dengang let byttes ved tyskerne for 5 cigaretter: disse kunne ved kulvognene på stationspladsen let sælges for 1 kr. pr. stk., hvad der var en mindre timeløn.

Jeg er godt klar over forseelsens alvorlige omfang, men da vi var under den kriminelle lavalder, og det er 50 år siden, og beviset for længst er gået op i røg, tør jeg godt bekende det nu.

En ting kom vi dog til at savne. Da krudtet blev brugt andet sted, og vore leverandører af fyrværkeri og hundepropper havde udsolgt, var gode råd dyre. Fysik havde vi ikke haft i skolen, til gengæld

fejlede fantasien ikke noget, så her er hvad vi fandt på.

Slangebøsser er ikke opfundet af de autonome. Vi fremstillede dem i stor stil, og med megen øvelse har de en ret stor træfsikkerhed. Der blev skudt mange gråspurve og enkelte glasruder (vådeskud) med dem.

Et andet skydevåben, dog kun med knald i, var en skabsnøgle med et hul i enden og et rundt søm, der passede til hullet i nøglen. Så blev en snor på 50 cm bundet i begge ting. Så var det bare at komme svovlet fra en tændstik ned i røret, sætte sømmet ned oven på svovlet, tage i snoren, lukke øjnene og slynge enden af sømmet mod en mur og så håbe på, at nøglen ikke gik i stykker første gang. Skulle nogen være i besiddelse af en skabsnøgle, der mangler lidt af røret, er forklaringen måske her.

En anden måde var at bruge karbid som krudt. Smedene kunne ikke længere få gas til svejsning og fik i stedet karbid, der næsten lignede grå flintesten og havde den egenskab, at det udviklede gas, hvis der blev tilført vand.

I de små malingsdåser fra cykellak la-vede vi et hul i bunden, derefter blev en klump karbid på størrelse med en sukkerknald lagt i dåsen, lidt vand hældt på, låget banket på plads, og derefter vente til dåsen var fyldt med gas.

Når der så sivede gas ud af hullet i bunden, blev en tændstik sat til, og der lød et brag som et mindre kanonslag.

Vi var på det tidspunkt ret plaget af muldvarpe i græsplænen, og da vi havde faet at vide, at de kunne fordrives med gas, var anvendelsen af karbid en nærliggende ting at prøve.

Der blev lagt karbid ned i gangene flere steder, hældt vand på, og så satte vi os til

Lastbil med generator, fra G. Anneberg, Grønbjerg, under læsning af brunkul i Abildå-lejet. 1942-1943.

at vente på muldvarpene. Da der intet skete, blev vi i tvivl, om gassen nu også var fordelt i gangene. Næste træk var vel ret forudsigeligt: Vi prøvede med en tændstik.

Der lød et brag, og jord og støv stod op som springvand over hele plænen. Da støvet og forskrækkelsen havde lagt sig, udbrød min fætter: »Ja, hvis det ikke har hjulpet, har den da fået stuerne lagt sammen«.

TYSKERNE KOMMER!

Den 9. april 1940 var vi som sædvanlig mødt i skole kl. 9 og var godt i gang med dagens undervisning, da der begyndte at køre militærkøretøjer på A11, der gik tæt forbi skolen.

Vi vidste ikke, hvad der var sket, og selvom vores lærerinde frk. Poulsen var meget striks, varede det ikke længe, før vi

alle stod ved vinduerne og stirrede på bilerne.

Det har undret mig mange gange siden, at der ikke var en af de ca. 50 elever, der gik på skolen, der vidste, hvad der var sket.

Der var da nogle, der havde radio dengang, men de fleste lyttede ikke til den før middag. Vi havde ikke radio hjemme, men fik ret hurtigt en. Jeg kan endnu se »vidunderet« for mig. Det var en lille sort metal-kasse ca. 20 cm høj og ca 35 cm lang. Som skala var der et lille hul på forsiden af kassen og bagved en papskive med tal fra et til hundrede, der viste, hvor man var i verden. Højttaleren var en løs kasse i mahnogni. Der var nok ingen af delerne, der havde fået nogen designpris, det kunne de heller ikke få på lyd gengivelsen. Men når ellers drengene ville være stille, og tysker-

nes støjsendere ikke var for kraftige, kunne min far godt høre den engelske radio-avis ved attentiden.

De næste dage kom der endeløse kolonner af tyske køretøjer på vej mod Norge, så det til tider kunne knibe med at komme over hovedvejen, når vi skulle i skole. Det var også hård ved vejen, den var dengang grusvej belagt med skærver, og frosten efter den hårde vinter var ikke rigtig gået af den, så flere steder kørte tyskerne fast med deres tunge køretøjer.

Arbejdet med den nye hovedvej lå stille under krigen, trods det at det meste jordarbejde var lavet.

De første dage var der en livligt aktivitet i luften. Man kunne se tyske flyvemaskiner det meste af tiden, og altid sammen 3 og 3.

Da tyskerne havde besat landet, begyndte man straks at bygge forsvarsværker. På vores kælkebakke ved Højris rejste man en pejlemast på ca. 35 meter og ved siden deraf en barak til personalet.

Hele herligheden var omgærdet med flere hold pigtråd, så de næste 5 år var vores kælkebakke forbudt område. Personalet var på 5 mand i grå uniformer, og de var de samme næsten i hele besættelsestiden. De spiste under hele besættelsen på Grønbjerg hotel. Vi havde 1 times middagspause i skolen og var altid hjemme til middag, så vi fulgtes tit med dem.

En vinterdag var der faldet en hel del tøsne, og pludselig indledte et par af soldaterne en sneboldkamp med os. Da vi var på vej til skole igen, opbyggede vi et stort lager af snebolde, så der var rigtig lagt i ovnen til dem. Men lige før de var inden for skudvidde angreb de med så stor hurtighed, at vi næsten ikke nåede at få afgivet nogen snebold, før de havde

ødelagt hele vores lager. Derefter flygtede de, så vi måtte nøjes med at kaste snebolde efter dem. Nu var deres befalingsmand en lille stolt fyr, der hed Knappe, selvfølgelig for stolt til at deltage, så han gik langsomt videre. En snebold, der ikke nåede sit mål, landede i stedet på Knappes kasketskygge, så kasketten vippede ned over øjnene på ham. Rasende vendte han sig om mod os, tog sit bælte af, lagde det dobbelt, slog med det i sin ene hånd og sagde en hel masse ord, som vi ikke forstod. Men meningen havde vi nok en anelse om.

På Brejning Høje midt mellem de 2 høje nærmest den gamle gamle landevej indrettede man en lyttepost og byggede en barak, der lige kunne være mellem de 2 høje; samtidig blev der i begge høje gravet løbegrave. Højene er efter krigen renoveret. Barakken er også blevet fjernet, men soklen og cementgulvet er der endnu rester af.

I midten af november 1943 fik sognefogden besked på, at et kompagni tyskere skulle indkvarteres i Grønbjerg fra 1. januar. En befalingsmand fra Værnemagten, sognefogden (Ole Østergård) og som tolk lærer Bonde Nielsen gik byen igennem, og befalingsmanden udpegede de lokaler, man ville have.

Det var: Forsamlingshuset til belægning og køkken, Nr. Omme hovedskole til belægning og plads til biler, Missionshuset til belægning og vagtstue, Halkjærs møbelbutik til våbenlager, Jørgensens tøjbutik til tøjdepot og et tomt hus til kontor for styrelsen i byen.

Endvidere havde man brændsel i Elmelys garage (stenkul) og skomagerværksted hos Holger Pedersen, desforuden en række stuer og værelser spredt rundt om i

byen til befalingsmænd af enhver slags.

I mit hjem havde vi haft en stue udlejet til fagforeningskontor. Den var forsynet med kakkelovn og havde indgang fra Algade, så det var et af de værelser, de lagde beslag på.

Den 8. januar 1944 flyttede der så 4 underdelingsførere ind. De spiste i forsamlingshuset og skulle have adgang til vand. Det hentede de i begyndelsen i baghuset.

Det var vores mening, at dem skulle vi ikke have noget med at gøre, men det kom til at gå anderledes. De var alle voksne mænd, der havde børn i vores alder, og de ville gerne lege og snakke med os drenge.

En anden ting, der gjorde, at vi kom til at kende dem, var, at de selv lavede deres aftensmad, der altid bestod af en pande spejlede æg. De havde dertil anskaffet et elkogepæperat, som de også brugte til at varme vand på.

Elprisen var dengang i Grønbjerg 1,25 kr. pr. kW jævnstrøm, der midlertidigt blev lavet på teglværket, da der ikke kunne fås dieselolie til motoren på elværket. Prisen svarede til en almindelig timeløn, så alt, hvad der hed elapparater, var ikke i brug dengang.

I stedet fik de lov at bruge komfuret i køkkenet, og da de var gavmilde med stenkul, var det en ret god ordning for begge parter.

MUGGI

De var alle meget flinke, og vi lærte hurtigt så meget tysk, at vi nogenlunde kunne forstå hinanden. Der var især en, vi knyttede os til. Hans navn var Mychenberg, men blev af kammeraterne kaldt Muggi, så det navn vil jeg bruge til ham.

Han var en lille rund jovial tysker med

et godt humør og altid i aktivitet, af profession var han bager og meget glad for mad. Jeg har senere set filmen om »den gode soldat Svejck« og kan genkende Muggi i hans person. Kammeraterne sagde om ham: »Når Muggi kommandere må kompagniet le«.

Han forærede os rigtig chokolade, noget vi ikke havde smagt i flere år. Engang lavede han is, og til at fryse isen brugte han en balje med råis. Heri satte han dåsen med iscremen! Så kunne han have ventet, til cremen var frosset, men det var ikke Muggi at vente på, at noget skulle ske. I stedet tog han fat i kanten af dåsen og snurrede den rundt i isen først med højre og så med venstre hånd. Cremen blev slynget op på dåsens iskolde sider, hvor den stivnede, og ved at skrabe den frosne is af og derefter fortsætte, fik han hurtigt isen frosset og det helt uden, at der kom iskrystaller i den.

Et af underdelingsførernes job var at kontrollere, at vagterne i byen om natten var på deres plads. Når det var Muggis tur, brugte han natten til at hente brændsel i garagen i Elmely, så når der flere gange i nattens løb blev hældt kul i brændekassen i køkkenet, vidste vi, at det var Muggis vagttur.

En anden gang kom han grinende ind med en spand kul, der af en menig var blevet afleveret ved døren. Det skulle vist have været et hus længere op i gaden.

Muggi var også sortbørshandler i stor stil. Engang var min storebror til bal i Abildå. Ved indgangen stod Muggi med en skotøjsæske fyldt med cigaretter, og da han så min bror, kaldte han ham til side og sagde, at han havde et problem.

Sagen var, at Muggi også havde en halv flaske snaps men vidste ikke prisen på

Lastbil med generator, fra G. Anneberg, Grønbjerg.

den. Han var budt 15 kr. for den, men troede, det måske var for lidt, og da han fik at vide, at prisen måske kunne presses til 18 kr., gav han min bror 10 cigarreter for ulejligheden. Dagen efter fortalte han grinende, at han fik 21 kr. for den.

En dag kom Muggi og fortalte, at hans hjem havde fået en bombe og var kaput, men familien havde det godt, så nu skulle han hjem på orlov.

Han havde fået snedker Halkjær til at lave 2 trækufferter. De blev fyldt med smør, flæsk, æg og flere erstatningsvarer.

Den sidste dag før afrejsen til Frankfurt am Main lejede han en cykel hos Majgård for at nå alle indkøbene i omkringliggende byer. Aftenen før afrejsen viste han stolt sine kufferter og pakker frem. Der var mere, end han selv kunne bære, så hans kammerater måtte hjælpe ham ned på stationen med det.

TYSKERNES DAGLIGDAG

En af de første ting tyskerne lavede i Grønbjerg, var at rejse en flagstang foran hotellet. Hver morgen blev hagekorsflaget hejst af 3 mand, der afgik fra missionshuset under ledelse af en officer.

Forsamlingshuset blev udvidet med en tilbygning til køkkenet. Man skulle lave mad til tyskerne i Grønbjerg og også levere mad til tyskerne i Ørnhøj. Til at begynde med blev maden leveret til Ørnhøj i bil, men senere gik man over til hestevogn, da det kneb med benzin.

Det skulle senere blive årsag til en af de få episoder, der var med tyskerne. Hestene til transporten var opstaldet hos Halfdan i kælderen under pakhuset, samme sted var også opstaldet heste, der gik for kulvognene.

Nu havde den tysker, der passede hestene, forgrebet sig på de andres korn,

hvad de naturligvis ikke ville finde sig i, men så truede tyskeren med sin pistol. Sagen blev af kuskene indberettet for overkommandoen, og tyskeren blev forflyttet hen et sted, hvor han kunne få brug for sit krudt, som de sagde. Der var hård disciplin, så den slags ting tålte man ikke.

Tyskerne anlagde en 25 meter skydebane i sandgraven syd for byen og på Ørnhøjvej 23 en skydebane til maskingeværer. Ellers foregik træningen på sportspladsen eller i aktieplantagen, hvor man endnu kan se rester af deres skydehuller.

Endvidere blev Grønbjerg indtaget mange gange i årets løb – flere gange med os som deltagere. Årsagen var, at hylstrene fra deres øvelsespatroner skulle samles op.

Dem havde vi også god brug for, de blev brugt i stedet for tinsoldater som mål for vores hjemmelavede hyldebøsser, når vi legede krig.

Også her var Muggi god at følge; med tysk grundighed skulle alt samles op, men da han havde set vores leg, kunne han godt se, at vi havde mere brug for patronerne end ham, så han opfordrede os til at samle dem op og stoppe dem i lommerne.

Det skete, at patronerne klikkede, og dem var vi lidt bange for. Muggi viste os, at vi bare kunne brække træproppen af, hælde krudtet ud og sætte en tændstik til, så senere blev de de mest eftertragtede.

Senere nødlandede der en tysk flyver i Pøhl hede, herfra kom vi i besiddelse af nogle større patroner, men da de var ukendte for os, og Muggi var rejst, endte det med, at vi gravede dem ned.

Den 20. april, på Hitlers årsdag, holdt tyskerne en fest på Dingelsbjerg. De omkringliggende forlægninger var inviteret til fest med propagandataler og påskeæg.

Man samledes syd for teglværket, og

med et pistolskud som signal var der kapløb til Dingelsbjerg, hvor man i dagens anledning havde gemt i tusindvis af hårdkogte æg, og de, der kom først, fik flest.

I tiden herefter kunne vi finde en del, de havde overset, og selvfølgelig smagte vi på dem, men da hårdkogte æg ikke lige er min kop te, var det så som så med min appetit.

Senere har jeg set andre tyskere i sommerhusområder dyrke samme fornøjelse, men nu er skikken dog igen flyttet hen til påsken.

SLUTNINGEN AF KRIGEN

De første soldater, der boede hos os, var sikkert nogle, der havde en lille hvilepause fra fronten. Af og til fik en ordre til at skulle af sted til Rusland, hvilket de bestemt ikke var glade for. Den sidste nat før afrejsen sov de ikke, men gik oppe hele natten.

Resten af kompagniet skulle af sted til Italien. Det var de selvfølgelig også betænkelige ved, men ikke Muggi, der sagde: »Nu skal vi ned til makaroni og smukke piger, men vi kommer til Østerlunde igen efter krigen.« Men vi har dog aldrig hørt fra nogen af dem.

Senere havde vi andre tyskere boende, blandt andet 2, der talte helt godt dansk. Først en ved navn Trompete, han var ikke nazist og en ivrig læser af dagbladet, og hans stående kommentar var: »De fylder os med løgn, de svinehunde.« Hvortil vi bemærkede, at dagbladet også delvis var skrevet af dem.

Trompete var, mens han boede hos os, tyskernes tolk i byen, og som sådan var der ofte bud efter ham, og det morede ham, for når de hentede ham, sagde de: »Trompete, du skal tale dansk,« og når tolkearbejdet var ovre: »Trompete, du må ikke tale dansk.«

Han blev senere flyttet til et andet logi i byen, og ind flyttede en anden ved navn Heinz, der til gengæld var glødende nazist, men ellers en flink fyr. Trompeten blev ved at komme hos os engang imellem for at læse avisen, men de to var ikke til stede samtidig. Når den ene kom, gik den anden. De stolede bestemt ikke på hinanden.

Den 13. november 1944 rømmede tyskerne i byen deres kvarterer, og vi kunne igen færdes frit.

Men den 20. marts 1945 kom de igen, og denne gang tog de også Grønbjerg skole, og vi fik så ekstra skoleferie. Vi havde ellers under hele indkvarteringen delt vores skole med eleverne fra hovedskolen. Skolegrænsen gik den gang ved Teglværksvej og Ørnhøjvej. Dennes gang var det en ynkkelig blanding af ældre og helt unge drenge, der tilbød os at bytte tøj med dem, hvad vi ikke havde spor lyst til, da hverken håndværket eller deres medtagne uniformer tiltalte os.

Det blev også kun en kort tid, de havde begge skoler. Allerede midt i april rejste de igen, men dennes gang ikke i deres egne køretøjer. Alle lastbiler i byen og en del af dem, der kørte med brunkul, blev beslaglagt for at køre dem til grænsen.

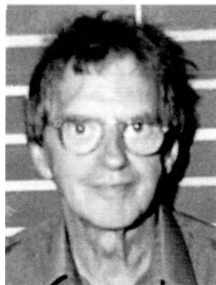
Også Halfdans lastbil ville de tage, men Halfdan havde fjernet rotoren til tæn-

dingen, så den kunne ikke starte. Tyskerne skubbede den ud af garagen og lagde sprængstof uger den. Når den alligevel ikke kunne køre, kunne de lige så godt sprænge den, sagde de. Derefter blev rotoren afleveret til dem.

Det var den almindelige mening, at bilerne ville komme til at køre for tyskerne resten af krigen, så det var ikke så sært, at en enkelt ikke ville med sin egen bil over grænsen, men valgte at lade tyskerne selv køre bilen. Lastbilerne fra Grønbjerg vendte dog selv tilbage efter kørslen til grænsen og med besked til vognmanden, der var blevet hjemme, hvor han kunne hente sin bil, og selvom den var med generatorgas og kørte på massive træhjul med gummibelægning, har han nok hentet den.

I den sidste del af krigen var der stor spænding om, hvordan slutningen ville blive. Ville Danmark blive krigsskueplads, eller hvad?

Den 4. maj om aftenen kom så endelig budskabet om kapitulationen, og bortset fra tragedien på Bornholm forløb den de fleste steder ganske fredeligt. I de næste mange dage sås de afvæbnede tyskere vandrende afsted langs hovedvejen på vej hjem efterladende mange personlige effekter, som de vidste, de ikke måtte få med over grænsen.

Børge Kamp,
f. 1931 i Hvide Sande,
opvokset i Grønbjerg og
været tømrermester dér.
Algade 15
Grønbjerg
6971 Spjald

Dagligdag og dagligliv under besættelsen

Af Niels Hugo Hagelskjær

Jeg er født i 1932, d.v.s. jeg var 7 år ved krigsudbruddet, da Tyskland overfaldt Polen, og 8 år da Danmark blev invaderet. Jeg er opvokset i en familie, hvor jeg var den ældste og sikkert et forkælet enebarn indtil 1939, da en bror kom til. Mine forældre drev en trikotagefabrik her i Ikast by, som på daværende tidspunkt var befolket med ca. 3000 sjæle.

Besættelsens første dag er der skrevet meget om, men mit indtryk af dagen var uvirkelighed. De mange tyske fly flyvende lavt hen over tagene, flyvebladene der blev kastet ned fra flyene, og senere på dagen de tyske soldater i deres motor-køretøjer i lange kolonner, der gav en voldsom utryghed, hvad der sikkert også var et af hovedformålene.

Utryghedsfølelsen gav sig udtryk på den måde, at man tænkte: »Hvor længe skal det her vare, er det en blivende tilstand?« Denne utryghed blev forstærket besættelsen igennem, vel navnlig på grund af de mange foranstaltninger fra besættelsesmagtens side til at undertrykke den frie presse. Nyhederne blev censureret både i radioen og dagspressen, men det hjalp dog en del, at vi efterhånden kunne høre BBC's udsendelser på dansk. (I Norge blev man straffet for denne forseelse med internering). BBC's udsendelser blev fanget af en stue- og retningsantenne, der åbenbart gav en bedre modtagelse, for

tyskerne havde anbragt støjsendere på Vestkysten. Trods stueantennen peb det voldsomt i radioen.

Værnemagten inddrog hurtigt nogle bygninger til deres brug, nemlig til militærforlægninger og militærets administration. Skolen f.eks. blev lukket, og undervisningen foregik forskellige steder i byen, bl.a. i nogle af kommunen beslaglagte fabriksbygninger.

Dagligdagen blev hurtigt ændret. Alle-rede fra den første dag blev det påbudt at mørkelægge. Senere fik vi elektricitetsrationering. Jeg husker, far købte en ældre hæve-sænk lampe til at hænge over spise-stuebordet. Lampen var forsynet med en 15 watts pære. Denne lampe sad vi så grupperet om og læste de censurerede nyheder, læste lektier, og mor og husassis-tenten stoppede sokker, der til sidst be-stod af stopning ved stopning, mens vi lyttede til BBC's udsendelser til Danmark

Inden der var gået ret lang tid, ændre-des gadebilledet. I starten blev der indført benzinrationering, men inden længe forsvandt bilerne helt fra gaderne. Dog var der enkelte, nemlig lægen, dyrlægen og enkelte vognmænd og nogle få, som arbejdede for tyskerne, der kørte i egen bil. Til erstatning kom hestekøretøjerne, og bilerne blev klodset op. I vor garage stod under hele krigen en opklodset bil. Op-klodset for at den ikke skulle hvile på

dækkene. Senere kom generatorerne, d.v.s. store »kakkellovnslignende« indretninger, der blev sat på nogle biler med til-ladelse. Generatorerne udviklede gas til fremdriften. Generatorerne dannede vand, der skulle tømmes af med jævne mellemrum, så derfor holdt generatorbilerne på bakketoppene og tømte vandet ud. Samtidig fyldte man brændsel på, der bestod af små træstykker og grankogler.

Cyklarne, hestekøretøjerne, de spadserende og legende børn prægede gadebilledet. Det bevirkede, at cykelgummi blev en mangelvare. Cyklarne lå om morgenen henslængt i hækkene »skrællede«, d.v.s. uden dæk og slanger. Hestene blev meget dyre, og folks sko var af en meget dårlig kvalitet, uden slidstyrke og med rødspætteskind som overlæder. Tøjet var af cellulid – et kunstprodukt af meget dårlig kvalitet.

Opfindsomheden var stor under besættelsen. Elastik af gummi kunne ikke fås, så der blev derfor lavet erstatninger bestående af en tynd jernspiral med en overløksøm i siden, så den ikke kunne blive »trukket over«. Men det var nødvendigt før hver vask at tage »elastikken« af underbukserne, og så igen efterpå at sætte den i igen, da jernet ellers rustede og ødelagde tøjet. Snor og reb blev erstattet med papirsnor og papirreb. Cykeldækkene blev erstattet med papirtov.

Rationering blev hurtig indført af mange forskellige slags madvarer, f.eks. sukker, smør samt tøj. Dette bevirkede også en livlig handel med rationeringsmærker. Jeg erindrer ikke direkte sult, men vi fik engang stuvet kålrabi – det smagte ikke godt. Jeg erindrer også, at i hos købmanden til jul fik lidt ekstra, f. eks. julegodter, sagogryn til erstatning for risengryn, samt æbler og pærer.

Erstatningsvarer var f. eks. erstatningskaffe lavet af cikorie, tilsat lidt »Richs« eller »Danmarks« (det er Richs der driks, -men der er Danmarks der dur) fynsk tobak i stedet for Virginia og dansk frugtvin (som regel kirsebær) i stedet for udenlandsk vin.

Ernæringstilstanden var god trods rationeringen – tænderne blev bedre på grund af sukkermanglen, og en evt. vitaminmangel var myndighederne meget opmærksom på. Jeg mener at huske, at man udleverede gratis torskelevertran eller vitaminol. Det smagte forfærdeligt, men ned skulle det. Vitaminolen blev senere erstat-tet med tunolperler. Det var levertran overtrukket med en hinde, der bevirkede, at man ikke fik den dårlige smag i munden, og det hjalp. Man kunne dog en times tid senere opleve et levertransopstød.

I øvrigt foregik der megen naturaliehandel. Havde man noget at bytte med, gik handelen bedre. Havde man f.eks. to lagner, kunne man få syet en »cotten coat«. Silkestrømperne gik til op-maskning. Sælgere fandtes ikke, alting solgte sig selv.

Fra varecentralen fik mine forældres tricotagevirksomhed »tildelinger«, som alle andre tilsvarende virksomheder en procentvis tildeling af vareforbruget i 1939. Virksomhederne fordelte så igen de fremstillede varer til detailhandelen i forhold til deres køb i 1939. Det var jo således fristende at tage den pris for varen, som man syntes den var værd. Derfor op-fandtes til gengæld priskontrolrådet. (Priskontrolrådet var fabrikanternes bussemænd).

Mine forældres virksomhed havde under hele krigen ansat den sælger, som var ansat siden fabrikkens start 1937. Han

Optøget gennem Ikast den 5. maj 1945 om morgenen.

kom en gang om måneden og hævdede sin løn, men foretog sig iverigt ikke meget andet. Det var en udgift, som priskontrolrådet anerkendte som en omkostning, på trods af, at der intet salgsarbejde var (lagermanden var uddeler). Far sagde ofte, at repræsentanten var ødelagt, så han ville aldrig blive rigtig sælger igen – det holdt stik, selv om han var god før krigen.

Brændsel var en mangelvare. Jeg erindrer, at vi i haven havde en tørvestak så høj, at jeg fra køkkenvinduet kun kunne se de øverste vinduer i fabrikken. Stakken var dækket med adskilte tvistkasser (kasser som garnet blev leveret i). Jeg mener at tørvene stammede fra en produktion, som min far og farbror i forening startede i Munklinge mose. Der skulle jo også mange tørv til for at opvarme både bebo-

else og fabrikken, og man må huske, at husene ikke var isolerede som nu. Senere under besættelsen blev det brunkul, der blev anvendt, men de blev også senere af en ringe kvalitet. Far brugte på et tidspunkt meget findelt brunkul kaldet »snus« som brændsel på fabrikken. Snusen var svær at få til at brænde, der skulle meget luft til. Så han hjemmelavede en blæser. Men det gik galt, idet forbrændingen alligevel blev ufuldstændig, så han blev kulilteforgiftet. Men miraklet skete, han blev utilpas og nåede op fra fyrkælderen, inden han besvimed. Denne fremgangsmåde blev derefter forbudt af mor.

Fritidsbeskæftigelsen under krigen var meget begrænset, og den lå inden for en meget beskeden radius. Vort hus var af en ret omfattende størrelse, idet der var to

beboelser. Huset blev netop bygget så stort, at der var en lejlighed til min bedstemor. Hun døde under krigen. Og på grund af boligmanglen skulle den lejes ud igen. Der boede så i en periode en tømmermesterfamilie i lejligheden. Familien bestod af ægteparret og en mindreårig datter og desuden af 5 voksne sønner. Far havde betinget sig, at sønnerne ikke skulle bo hjemme hos forældrene, men de kom hver middag og spiste hos deres mor. Nogle af sønnerne oprettede sammen med faderen et værksted i byen, hvor de fremstillede gadekoste af revlingris (sortebær). Kostene var ikke særlig holdbare for at sige det mildt, men så kunne der jo afsættes desto flere. Det kneb jo for sønnerne at få fritiden besat, så der blev indgået væddemål om næsten alting.

Der boede en bagersvend i byen ved navn Didriksen (nu pensioneret bygmester i Herning). Han var noget af en tusindkunstner. Han kunne til stor undren for os små hvalpe køre på en enhjulet cykel. Han øvede sig i Axel Jensens sal, ofte ved at cykle på et mindre bord på den enhjulede. (Didriksen var ansat hos bager Axel Jensen) Med ham indgik tømmermesterbrødrene et væddemål, om han var i stand til at cykle på denne enhjulede cykel til Silkeborg – de indgik væddemålet således, at han måtte stå af én gang undervejs. Samtidig indgik brødrene et væddemål med skrædder Johansen om, at han kunne løbe den samme strækning indenfor et bestemt tidsrum, men jeg husker ikke, hvor lang tid han måtte være om turen.

Arrangementet skulle løbe af stablen en søndag, og den halve by var forsamlet på startstedet. Resultatet var, at Johansen måtte give op undervejs, mens Didriksen

gennemførte og vandt sit væddemål. Men spændingen var stor blandt byens befolkning den søndag om udfaldet af væddemålet.

Udflugterne var få og små, men jeg husker, at min familie en gang om året trods den dårlige og meget uregelmæssige toggang tog en Københavnertur. Vi boede da på hotel »Westend« i Helgolandsgade nær Vesterbrogade. Vi kom så i Tivoli, på Bakken og så sikkert også mange andre af byens seværdigheder, men de to forlystelsesområder står skarpest i erindringen, vi var jo børn. Dog havde min lillebror stor morskab af at køre i elevator på hotellet.

En anden oplevelse, der står skarpt i erindringen, var, at mens familien opholdt sig på hotellet, hørte vi skyderi på gaden. Jeg hang så ud af vinduet for at se, hvad der foregik, trods mine forældrenes protester. Jeg husker tydeligt, at nogle mennesker i tysk uniform, 3-4 stykker på tværs af vejen gik frem igennem Vesterbrogade og skød op i luften. Far fortalte, at det var Frikorps Danmark folk, der var hjemme på orlov. Jeg forstår i dag, at Københavnerne provokerede Frikorpsfolkene, hvad Frikorpsfolkene ikke havde ventet. De havde tværtimod ventet en heltemodtagelse.

En årlig udflugt til Silkeborgsøerne med tog blev også foretaget sammen med nogle af mors og fars bekendte. Det foregik med tog til Silkeborg, derfra med »Hjejlen« til Hattesæs, kaffe og sodavand på restauranten og så tilbage igen samme vej. Men igen skulle der stor tålmodighed til, for togdriften var meget uregelmæssig. Togenes køreplaner var mere vildledende end vejledende.

Min farmor havde anskaffet sig et sommerhus ved Sunds sø, og der holdt vi

sommerferie. Vi cyklede dertil og havde den vogn med, som vi drenge efter tur ellers brugte til at køre pakker på stationen med, til brug for vort pik-pak. Min bror havde en lille cykel med kæde og fast træk uden bremses, og den havde min kammerat og jeg lært ham i en meget tidlig alder (2 ½ år) at cykle på. Vi havde ikke så meget at more os med. Det må så have været den sommer, han blev tre, men han måtte alligevel ikke have været helt udlært, for undervejs til Sunds spurgte han: »Hvem vil klø min næse?«

Vi havde foruden vor beboelse og bedroomers lejlighed også et værelse, som i en periode var beboet af en jøde. Han var polsk flygtning og hed Pollac. Han var, vil jeg anslå, en mand på ca. 50 år. Det var biografdirektør Siefert, der havde skabt kontakten. Hvad han havde beskæftiget sig med i sit tidligere liv, er jeg ikke klar over. Pollac malede et portræt af min mor. Hun brød sig ikke om det, men det er slet ikke så dårligt. Han har accentueret de ansigtsudtryk, som var mest karakterfulde hos hende. Det kan jeg se i dag.

Samtidig med bygningen af »Vestvolden«, blev der oprettet en pigtrådsspærring ned gennem Jylland. Spærringen forløb på hovedvej 15 nær Videbæk. Samtidig blev der indført legitimationskort til alle voksne i Jylland. Pollac så sig derfor nødsaget til at rejse, og han tog til København. Vi havde forbindelse med ham en tid, men efter interneringen af alle jøder, mistede vi kontakten med ham, hverken vi eller Siefert har sporet ham. Vi må antage, at han er død i en af Hitlers koncentrationslejre.

På et tidspunkt blev politiet interneret, byens betjent, den senere redaktør på Herning Folkeblad ved navn Poulsen, var

betjent i byen, og det var så uheldigt, at han var på kursus i København på det tidspunkt, hvor betjentene blev arresteret, og han blev sendt til en koncentrationslejr i Tyskland, men overlevede. I den politiløse tid florerede kriminaliteten. Derfor blev betjentene erstattet med nogle udnævnte »føl«, som udgjorde en slags ordenspoliti, men hvor store beføjelser de havde, ved jeg ikke. I visse perioder blev der også indført spærretid, således at man skulle være indendørs efter klokken 8.

En aften jeg var på vej hjem fra en kammerat på cykel efter mørkets frembrud – nær eller måske lidt over spærretidens begyndelse – (der var ingen gadebelysning og jeg havde heller ingen lygte på, jeg mener, man skulle have et lille blus på cyklen), blev jeg råbt an af et par føl. Jeg havde ikke opdaget dem, og de skreg ind i øret på mig »STOP«, uden at jeg havde set dem. Aldrig i livet er jeg blevet så forskrækket.

Mange tilfangetagne frihedskæmpere fra Jylland var indespærret på Århus universitet, og idet man var bange for at skulle røbe for mange hemmeligheder, således at hele modstandsbevægelsen i Jylland skulle blive trævlet op, blev Universitetet præcisionsbombet. Jeg stod netop tilfældigvis den dag i gavlen på fabrikken og kiggede ude af vinduet og så de engelske maskiner flyve lavt hen over engene »under mig« syntes jeg, og jeg syntes næsten, at jeg kunne skelne piloternes ansigts-træk.

Der blev under besættelsen også udnævnt nogle »vagtværn«. Hvad deres opgave gik ud på, husker jeg ikke, men der var udnævnt en af de ansatte på fabrikken til det job. Når der så blev luftalarm om natten, mødte han op med sin gasmaske,

og vi sad så sammen med ham i beskyttelsesrummet i kælderens, indtil luftalarmen blev blæst af. Mens vi sad der, kunne vi ofte høre flyene på vej ud mod mål i Tyskland, og nogle timer senere kunne vi høre dem komme den anden vej, inden der blev »blæst« af.

De fleste vintre under besættelsen var kolde – meget kolde – så kolde at bæltene frøs til. Samfærdslen mellem landsdelene blev på det nærmeste afbrudt. Men isen blev så tyk, at man først brugte isbåde (både der blev trukket over isen af en halv snes mænd), og senere cyklede man over isen, ja og kørte endda over Storebælt på afmærkede ruter.

Senere boede der i bedstemors lejlighed en lærer ved navn Erik Christensen med familie. Kort før krigens slutning blev jeg klar over, at han deltog som frihedskæmper, idet der var blevet nogle kraftige mærker i loftlemmen i gangen uden for deres lejlighed. Han havde villet sikre sig en flugtvej i tilfælde af, at besættelsesmagten skulle komme for at arrestere ham.

Min morbror, der boede i Grindsted, var frihedskæmper og blev arresteret hen imod krigens slutning. Han blev først

fængslet på »Staldgården« ved Koldinghus og blev senere overført til Frøslevlejren, men nåede så heldigvis ikke videre, inden kapitulationen kom.

Mod slutningen af krigen øgedes usikkerheden. Flytningestrømmen tog til. Jeg tror, far var nervøs for en invasion på den jyske vestkyst. I alle tilfælde gjorde han bilen køreklar, så vi i givet fald kunne bringe os i sikkerhed. Hvor han havde tænkt sig, at vi skulle flygte hen, blev aldrig klart for mig. Men heldigvis kom kapitulationen så – uden dramatik for Danmarks vedkommende – men til stor glæde.

Jeg hørte Gunnar Sørensen (den danske speaker fra London BBC's udsendelse til Danmark), den 4. maj om aftenen, da han meddelte budskabet fra Montgomerys hovedkvarter om tysernes overgivelse i Nordvesttyskland, Holland og Danmark. Kort efter drog en stor flok af mennesker gennem gaden. Det var mennesker, der havde været i biografen. Så snart meddelelsen kom, havde Siefert standset filmen og meddelt publikum det glade budskab. Biografgængerne drog derfra i samlet flok gennem byen for på den måde at markere dagen.

Niels Hugo Hagelskjær

F. 24. marts 1932

i Ikast.

Opvokset samme sted.

Student fra

Herning Gymnasium 1952.

Privat praktiserende tandlæge

i Herning 1960-1994.

Nu pensionist.

Besættelsen som jeg husker den

Af Anny Ørregaard Andersen

Jeg var ca. 10 år, da min far begyndte at tale om de forandringer, der foregik i Tyskland, og ved at høre om dem følte jeg en angst, der faktisk var større end den, jeg følte under krigen. Men i 1936 fik vi så mange opmuntrende oplevelser ved at følge med i olympiaden, der var så stor-slået, og deltagerne så jo kun det flotte dernede. Det var imponerende, det Tyskland havde nået på få år, så vi begyndte næsten at tro, at alt var godt dernede, indtil vi hørte, hvad de forlangte af jøderne. Det var uhyggeligt, det kunne da ikke passe! Herhjemme gik det godt, der var arbejde til alle, og bønderne havde gode tider. Alting var så godt, blot vi ikke havde den grusomme angst for krig.

Vi så billeder af indmarchen i Østrig. Folk dernede så glade ud, det forstod vi ikke. Man kunne da ikke blive glade for et fremmed folk og slet ikke tyskerne! Der var megen tysk musik i radioen, som vi først fik i 1938, og der var store artikler i avisen om alt det, de skabte i Tyskland – autostradaer – og al den mobilisering. Det så flot ud, og jeg kunne ikke undgå at lægge mærke til den flotte sang. Det var en god ting, at Hitler fik dem til at synge march- og kampsange. Det ryster et folk sammen, når de får lov at synge. Hitler forstod at slå på det, der så godt ud – flotte uniformer med masser af bånd og stjerner og så al den disciplin. Det så flot

ud på billederne. Allerede i september 1939 vidste vi, det blev alvor, og krigen rykkede nærmere. Selvom vi klyngede os til håbet om, at vi blev skånet, var vi urolige, og den 9. april, årets første rigtige forårsdag, skete det, vi havde frygtet. Alt blev sort. Vi følte os afmægtige og havde ikke tillid til vor regering. Men det var klogt af Kong Christian X at overgive sig, hvad kunne vi stille op mod sådan en overmagt? Der kørte hele dagen store kolonner af mandskab og materiel op ad de jyske veje til Frederikshavn. Soldaterne sad i de åbne biler og sov, de havde været på vej længe. Jeg tænker ofte på de mange soldater i deres flotte udstyr. De kom ombord på skibe i Frederikshavn og ud i det minefyldte farvand, og mange mistede livet. De var ikke meget ældre end mig, også de elskede vel livet, deres familier og deres land, som vi gjorde.

Nu begyndte så vore små besværligheder. Vi havde ikke mørklægningsgardiner før til efteråret men hængte tæpper for vinduerne. Vore elpærer var skruet af, så det var begrænset, hvad vi brugte af lys, også fordi sommertiden var på 2 timer. Efter 1. maj kunne vi ikke få benzin. Min far kørte flere lange ture med os umiddelbart efter 9. april bl.a. ud at se på ungdomsskoler, da jeg skulle på ungdomsskole sommeren 1940. Vi valgte Salling Ungdomsskole, måtte leje taxa til at køre

derop med mit sengetøj og andre ting. Det var fint for os at være på skole den sommer. Vor forstander, Thyregaard, fortalte os meget om krigen, hvordan tyskerne gik frem på alle fronter. Alle lande blev jo overrumplet af den megen militær, så det så truende ud.

Vi var 50 piger på skolen, og vi forstod hurtigt, at vi var besat, og at værnemagten var vore fjender. Forstanderen advarede os meget imod at have nogen form for omgang med soldaterne. Det var bortvisningsgrund fra alle skoler, hvis man talte med en soldat. Allerede i denne sommer var der jøder på fru Thyregaards vævskole deroppe, de var »under jorden«. Jeg forstod godt, at de var bange. Også en oberstinde og hendes søn boede på skolen, der blev aldrig snakket om hvorfor. Fruen spillede til sang m.m.

Mit hjem lå ca. 6 km fra den store hede, hvorpå Grove flyveplads, nu Karup flyveplads, blev oprettet. Den var planlagt og tegnet af tyskerne, længe før de indtog landet. Den berørte egnen, folk kunne få arbejde der – godt betalt, og der var brug for folk, der kunne komme med heste og vogne og gøre arbejde. Det var fristende, vi var ikke vant til at komme så let til penge, og mange fik deres gæld afdraget med det, de tjente. Der blev »hentet« mange græstørv hos bønderne. De skulle bruges til at kamuflere flyvemaskinerne. Flyvepladsen gjorde, at vi blev »beskyttet« af mange soldater, og de blev et dagligt syn. Det var ikke let at være frihedskæmper her omkring. Der gik vagt på jernbanestrækningen. Der kom en masse materiel til pladsen med tog.

Vi cyklede til alt, dejligt om sommeren men koldt om vinteren – det var koldt i krigsvintrene. Vi unge fik alligevel noget

godt ud af tiden, alting foregik jo i hjemlige egne, både sport, undervisning og selskabelighed. Vi var meget nationalbevidste, meget blev arrangeret omkring vor fane, bl.a. alsang. Hele sognet mødtes til sangeftermiddage. Vi spillede skuespil og dansede om sommeren i laderne rundt på gårdene. Ja, ungdom finder altid en vej.

Tyskerne skulle bruge vort forsamlingshus. Vi ryddede det for alt, selv lamperne blev fjernet, og så dansede vi da en sidste gang til harmonikamusik i huset. Da morgenen kom, var huset brændt ned til grunden. Det var den 19.7.1944. Der var nogle frihedskæmpere hjemme på sommerferie, og de vidste, hvordan sådan en sag skulle gribes an, og der var ingen, der sendte bud efter brandvæsenet. Så heller ikke denne gang fik vi tyskere til at bo i Ilskov.

Krigen mærkede vi ikke meget til på landet, og vi havde altid mad nok, selvom det var knapt med de rationerede ting. Vi boede på en gård med mange folk, så det var lettere at få mærkerne til at slå til end i de små husholdninger. Fordi det ikke var let at købe noget, var vi meget glade for det, vi fik. Et nyt cykeldæk var en stor lykke. Vi lærte at blive glade for småting, ligesom alt tøj kunne syes om og blive til nytte.

I 1943 lavede vi badeværelse og gravede ud til kælder derunder. Huset var fra 1863 og stod på jorden uden sokkel, så det var et vovespil at have muren stående frit i luften under udgravningen, men det gik, og der blev et køligt rum, hvor vi kunne opbevare vore søkdevarer. Desuden blev det et meget sikkert beskyttelsesrum, da også vinduet var under jorden.

Mine forældre fejrede sølvbryllup den 12.9.1944. Vi havde lejet et stort telt, som

På sin 18 års fødselsdag fik forfatteren en brugt cykel, men med nye dæk og slanger.

blev sat op på gårdspladsen. Kostalden var skuret og kalket, idet besætningen var sat ud på grund af tuberkulose, og først efter festen købte far nyt kvæg ind. Kostalden blev indrettet til køkken med gruekedel, anretter- og opvaskeborde. I lang tid inden festen cyklede vi rundt til købmænd i nabobyerne og fik ved hvert besøg lov at få lidt øl, sodavand og rygesager til festen. Der måtte cykles mange gange, for der var 80 gæster til frokost og op mod 180 til middagen. Der blev indbudt i avisen »at alle, som ville glæde sølvbrudeparret, var velkomne«, så det var spændende, hvor mange der kom.

Vi slagtede en kvie og en gris. Der blev holdt vagt i laden om natterne, mens kødet hang der, for folk vidste jo fra avisen, at der skulle være fest. Flere andre fik stjålet madvarer. Der blev pyntet flot i teltet, vi havde masser af sølvpapir, som blev

kastet ned for at kamuflere flyene for projektorlys. Sølvpapiret samlede vi op og brugte. Det så flot ud, når lyset blinkede i sølvet. Aftenen efter selve festen kom alle de unge også til spisning og dans. Teltet blev godt udnyttet, idet det blev stillet op i byen, hvor de forskellige foreninger holdt afslutningsfest efterfølgende fredag og et stort bal lørdag aften. Søndag blev teltet flyttet til vore naboer, der holdt sølvbryllup den 18.9. med mindst lige så mange gæster, men aftenen efter til ungildet sluttede vi tidligt. Værten kom ud og sagde, at vi nu skulle slutte festen med vor sang: *Altid frejdig når du går*. For dagen den 19.9. var en sorgens dag i Danmark, idet politiet blev taget, og mange af betjentene blev sendt i lejre i Danmark og Tyskland. Vi gik alle stille hjem, taknemmelige over, vi havde haft så mange skønne dage, inden alting gik i stå. Der

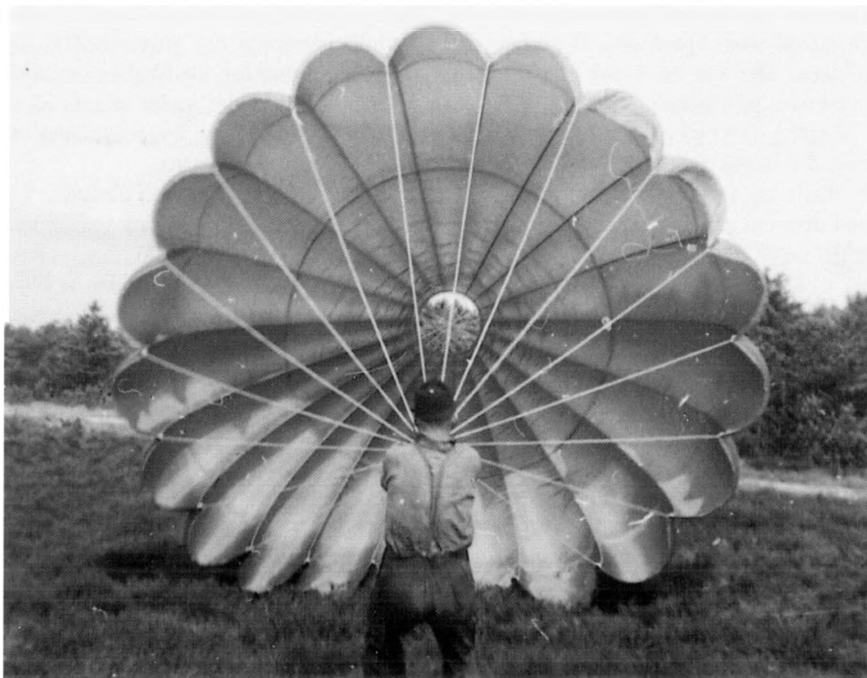
Familien besøgte trækorset på Hørbylunde Bakke, hvor Kaj Munk blev myrdet. Billedet er taget den første søndag, hvor man igen kunne køre bil, vistnok september 1945.

var solskinsvejr på vore festdage, hvilket var et held, da teltdugen ikke var vandtæt. Der var ingen transport, så teltet, der skulle have været ud til andre sammenkomster, måtte pænt pakkes ind i laden, hvor det stod til efter nytår.

Dagene og nætterne efter 19.9. var grusomme, idet horder af slemme unge mænd tog rundt i by og på land og stjal og lavede hærværk. Rundt i sognene blev der hurtigt oprettet vagtværn, som dog gav nogen beskyttelse. Der kom udgangsforbud om natten, hvilket i høj grad begrænsede de unges aktiviteter. Vi kunne dog fortsætte med at komme sammen med andre i nabolaget.

Flere havde et jagtgevær med i soveværelset, men fik ikke brug for det. Jeg lå med min blokfløjte under hovedpuden for at blæse i den, hvis jeg hørte noget ildevarslende.

I vinteren 1944-45 var jeg pige i huset i Overlund ved Viborg. En dejlig plads og gode piger i naboensene, men ikke noget med at færdes alene om aftenen, altid var vi flere sammen. Lyden af sømbeslåede støvler gjorde os frygtelig bange. Men vi følte, det snart gik mod enden, tyskerne måtte trække sig tilbage. Her i landet havde de det godt, men modstanden voksede, dagligt var der sabotage. Desværre blev mange modstandsfolk skudt ned, og

Faldskærmssilke var meget eftertragtet. Mange brudekjoler blev fremstillet af det. Forfatterens møster syede en skjorte til sin datter af faldskærmssilke.

mange mennesker forsvandt. Enten gik de under jorden eller blev taget af Gestapo. Heldigvis var der mange, der hjalp jøder og danskere over sundet til Sverige. Det var farligt, men jeg tror, en del tyskere så gennem fingre med den transport. Det der greb os mest, var mordet på Kaj Munk. Det satte et stort had i gang mod de tyske ledere.

Kong Christian X's optræden var samlende for det danske folk. Alle lyttede, når han talte i radioen. I vores stue var der fuldkommen stille, når der til fodboldkampe blev sagt, at nu ankom kongen.

Sidst på vinteren 1945 kom der flere smædeviser frem, og frihedssange fik vi

lært, så den 5. maj, da friheden kom, kunne vi dem. Og hvilken aften den 4. maj. Jeg sender et udklip med, som jeg skrev til Herning Folkeblad i anledning af 50-året for befrielsen.

Krigens grusomheder gik egentlig først rigtig op for mig efter krigen. Min mand var soldat på Flyvestation Karup i 1946-47. Han var på høstlov her i august 1947. Vi blev kærester, og gift i 1951. Han fortalte ofte om de strenge tider for de tusindvis af tyske flygtninge, der var i Grove flygtningelejr, hvor han gik vagt. Vi blev mindet om det, hver gang vi var i Grove, hvor jeg var kirkesanger i 15 år. Vi gik ofte over på flygtningekirkegården,

hvor der var sat små mindekors op over de mange døde spædbørn, flygtninge og soldater. Der var en krank skæbne bag hvert navn på korsene.

Engang fik vi på gården besøg af 3 damer, der havde sneget sig ud af lejren for at skaffe sig føde, især æg og kød. Mor bød dem ind på kaffe, og da de kom ind i stuen sagde den ene »Ah piano« og satte sig til klaveret og spillede det ene flotte musikstykke efter det andet, så vi blev helt benøvet. Tænk alle de dejlige og dygtige mennesker, der blev jaget på flugt og væk fra deres land og familier ud i al den elendighed.

Krigen var grusom for de lande, der var ramt. Vi må sige, at vort land blev skånet, men mange unge kæmpede en kamp mod tyskerne og mistede livet ved deres indsats. Dem må vi aldrig glemme. Et senere

besøg i Holocaust museet i Israel blev en grufuld beretning om grusomheden, jøderne blev udsat for. Ondskaben var på sit højeste mange steder under krigen, og vi vil aldrig glemme de frygtelige ting, vi hørte og læste om bagefter.

Jeg kan næsten gå med til alt inden for Europabevægelsen, hvis vi ad den vej kan blive fri for flere krige. Vor nationalitet må vi hver især kæmpe for uden at blive fjendske over for fremmede, der kommer hertil. Vi må vise dem vor glæde for friheden og hjælpe dem på vej.

I Hardsyssel Årbog 2000 er der en beretning af Arne Gammelgaard om tyske flygtninge. Billedet af soldaten, der går vagt ved Grove-lejren, er af min mand Knud Andersen, soldat i Karup 1946-47. Han døde den 5. marts 2000 og fik ikke billedet at se.

Anny Ørregaard Andersen,
f. 1924 i Vestergaard i Ilskov,
landmandskone,
overtog fødegård i 1954.
Kirkesanger 15 år i Grove og
Simmelkær Kirker.
Ilskov Hovedgade 49, Ilskov
7451 Sunds

En tragisk efterkrigsulykke, som kostede 4 arbejdsmænd livet i juli 1945

Af Niels Hakon Rahbek

Efter at have beskæftiget mig med emnet: »Dagligdag og Dagligliv under besættelsen«, Hardsyssels Årbog 2001 s. 45, er en urimelig begivenhed fra tiden umiddelbart efter kapitulationen dukket op i min erindring. Det var en hændelse, som var så tragisk, fordi den fik så alvorlige følger for 4 hjem og deres familie. I alt mistede 4 hustruer deres mænd og 11 børn blev faderløse ved den ulykke.

Som stor dreng efter krigen gjorde ulykken et bittert indtryk på mig, fordi den ikke burde have fundet sted. Den smerte – den lidelse, som denne urimelige ulykke trak med sig blev alt for lidt forstået og for dårlig behandlet af de kompetente myndigheder. Det skal jeg komme tilbage til senere.

Derfor har jeg besluttet, efter at have skildret besættelsen i mit eget hjem og som gammel nabo til ulykkesstedet, der lå ca 2 km fra mit barndomshjem, at bore lidt dybere i denne tragiske ulykke, så godt som det nu er muligt. Vel vidende, at jeg er ude i elvte time, fordi det er så længe siden, at sporene er ved at være visket ud, og de nærmeste pårørende er døde. Dog lever endnu 2 af enkerne, flere af børnene samt endvidere et par naboer. De har givet mig interessante – og værdifulde oplysninger.

ATLANTVOLDEN

Under etableringen af »Atlantvolden« langs den jyske vestkyst, omtalt i Hardsyssels Årbog 2001 s. 47, blev der foruden bygning af de mange forsvarsværker også udlagt et utal af miner, fortrinsvis panser- og fodfolksminer. Disse minebælter strakte sig på visse strategiske steder flere kilometer ind i landet. Således fortalte en gårdmandskone mig fra Dybe, hvordan deres kreaturer engang var løbet ud af indhegningen og ind i et minebælte, som var anlagt tæt ved gården, hvorved et af dyrene blev dræbt.

MINER OG

ANDET SPRÆNGSTOF FJERNES

Efter krigen, i sommeren/efteråret 1945, blev disse minefelter ryddet af tyske soldater. De var nu krigsfanger vel fortrinsvis soldater med kendskab til faget. Måske havde nogen af dem selv været med til at lægge minerne ud? Det var et vanskeligt stykke arbejde, fordi minerne var nedgravet i sand og som sådan, efter storm og sandfugning, ofte var meget svære at lokalisere igen. Det var vel heller ikke altid, at de var kortlagte eller at kortene passede.

Det blev fortalt, at efter endt minerydning, skulle soldaterne selv kravle gennem bælteerne for at man kunne være helt sikker på, at stedet nu også var fri for miner.

Denne efterkontrol kostede flere soldater livet.

Man kan i dag stille spørgsmål ved rigtigheden af sådan en fremgangsmåde. I dag råder man over bedre udstyr til at lokalisere minerne med. Konklusionen, på den tid, har sikkert været, at skulle operationen, i værste fald, koste liv, måtte det naturligvis være dem, som selv havde udlagt minerne frem for evt. danske soldater eller civile.

MINERNE BLEV BORTSPRÆNGT

Udlagte miner i området fra Thorsminde via Bøvling Klit til Bovbjerg blev bortsprængt i et engområde syd for den gamle herregård »Volder«, beliggende få km syd for Ramme by. Stedet var ret øde med nogen afstand til nærmeste nabo, dog med Rysensteen et par km derfra.

Minerne blev transporteret til sprængningsstedet på hestetrukne fladvogne. Selve bortsprængningen blev udført af danske minører.

Sprængningen gik til på den måde, at man lagde et antal miner i en dyng og helst ikke for mange, for at rystelserne ikke skulle blive for kraftige. Disse miner blev bragt til eksplosion via tændsnor og detonatorer fra et sikkert sted, velsagtens bag en vold eller lignende.

Når sprængningen blev iværksat, lød der et mægtigt brag med svære rystelser til følge. Det kunne høres og mærkes i vid omkreds. Metalstumper og desværre også ikke detonerede sprænglegemer fløj indtil flere hundrede meter fra stedet. Vi kunne fra vinduerne ovre på Rysensteen se, høre og mærke disse eksplosioner. Rystelserne derfra forårsagede revner i hovedbygningens nordvestligste hjørne. Også på taget kunne rystelserne mærkes, idet en del

tagsten slog revner. Rygterne gik dengang, at de minører, som stod for sprængningen, ikke altid var lige påpasselige med mængden af sprængstof per sprængning. Om det skyldes almindeligt sløseri eller et overforbrug af spiritus, hvilket blev sagt, at de havde dengang, de logerede på Bovbjerg Badehotel, – det ved jeg ikke. Utilgiveligt er det ihvertfald, hvis det skulle resultere i, at der under sprængningen fløj udetonerede miner m.m. afsted. Beviset på det er der flere af. Det værste er den hændelse, som kom til at koste 4 dygtige unge mænd livet. Dette samt andre ting skal jeg komme tilbage til senere.

DEN SKÆBNESVANGRE DAG

26. JULI 1945

Dagen startede med solskin fra en skyfri himmel. Lærken jubede over en ny dags begyndelse samtidig med, at den snoede sine cirkler mod den blå himmel. Viben slog koldbøtter over den dugvåde eng akkompagneret af bekasinens karakteristiske elskovsmelodier, når den med fuld fart, i glideflugt, søgte mod sin mave i den bløde, sumpede engbund.

Der åndede fred og rigtig sommeridyl over kærret. Ovre på den modsatte side af mosen og bækken på marken ved »Volder« var man blevet færdig med at sprænge de indsamlede miner. Sprængningsstedet var, fra kompetente myndigheders side, d.v.s. modstandsbevægelsen, som havde ansvaret for udførelsen, erklæret renset og fri for sprængstof til gårdens ejer propr. Iver Hjort. Minesprængningerne havde fundet sted på 3 steder ved siden af hinanden. Der var nu efterladt 3 forholdsvis store kratere, som Hjort nu ønskede at få jævnet, så området kunne indgå i gårdens drift igen. Han sendte

derpå bud, via modstandsbevægelsen, til fagforeningskontoret i Ramme for at få et par mand til at jævne de store huller/kraterer, som minerne havde lavet i jordbunden ved eksplosionerne.

De 2 første mænd, som mødte op på kontoret, sagde nej tak. De mente, at arbejdet med at jævne hullerne kunne indebære en vis risiko, selvom området var erklæret renset. De 2 næste var Johs. Josefson og Georg Nielsen, og de sagde ja, fordi der skulle tjenes penge, når man havde både hustru og børn. Da området tilligemed, af eksperter, var erklæret fri for sprængstof af enhver art, skulle der ikke være nogen fare ved det. De vinkede farvel til deres kære uvidende om, at det blev sidste gang.

Øvre på den modsatte side af Rysensteens bæk, ca. 4-500 meter sydvest for stedet, hvor man sprængte minerne, lå der på gdr Søren Skadhedes mark nogle tørvegrave. Her blev der gravet mange tørv under krigen og i tiden helt frem til, at brændsels situationen igen blev normaliseret. Kul og koks, som dengang var de mest anvendte former for brændsel, var umulige at få under og umiddelbart efter krigen.

Når tørvene, en våd fast masse, var gravet op med en speciel tørveskovl, blev tørvemassen lagt på en slæde og på den transporteret op på en nærliggende mark, hvor den blev skåret i små stykker på størrelse med mursten. Når tørvene havde ligget nogle uger i sommervarmen, blev de stakket (små hober), for at evt. regnvand ikke skulle trænge ind i dem. Sommer vinden og varmen kunne her gøre tørringsprocessen færdig før hjemtransporten.

Til at stakke tørvene havde man hyret

Frida Henriksen og Erna Grubbe fra Bøvlingbjerg. De ville gerne tjene en ekstra skilling til den daglige husholdning.

Om morgenen den 26. juli, i det gode vejr, besluttede de at tage ud til mosen for at stakke tørv. De havde i forvejen aftalt med deres mænd Ernst og Tage, at hvis de kunne komme sidst på dagen og hjælpe dem, kunne de blive færdige med arbejdet. De havde 2 små børn på under 5 år. Dem tog de med på cyklen. De kunne, medens deres mødre arbejdede, lege i græsset mellem tørvestakkene.

KL. 14.00 LYDER DER EN EKSPLOSION

Efter middag, da Tage og Ernst var blevet færdige med deres arbejde, besluttede de at tage ud til deres koner og børn for at hjælpe dem færdig med at stakke tørv.

Da de kom derud, så de, at 2 af deres kolegaer fra Ramme var i færd med at jævne de før omtalte minekraterer. De ville da godt lige over at hilse på dem og se, hvor store disse kraterer egentlig var. Som sagt så gjort. De gik fra mosen over bækken via en gammel egetræsplanke. Også de 2 største af børnene spurgte deres mødre, om de ikke også godt måtte gå derover. Det var lidt efter, at deres fædre var gået. »Jo«, sagde Frida, »det kunne der da ikke ske noget ved, da området var erklæret fri for sprængstof. Det kunne tilmed være lidt afvekslende for børnene«. Men pas på, at I ikke falder i bækken,« fik hun sagt, før de gik.

Da børnene næsten er nået ned til bækken, lyder der en mindre eksplosion, nærmest som et stort knald. Børnene bliver bange. Standser op, hvad var mon det?

Også mødrene bliver bange og aner uråd. De ser derover og opdager, at de 4

mænd er væk ... Mange tanker farer gennem hovedet i sådan et øjeblik. Har de mon sat sig ned i det lange græs som omgav sprængningsstedet for at få sig en pibe tobak? En lille svag røgsky ligger over stedet, hvor de opholdt sig. «Åh nej», råber Frida, »jeg må derover«. »Bliv her og pas på børnene Erna«! får hun stammet, før hun løber afsted.

Med angstfyldte tanker iler hun gennem det lange, seje enggræs. »Åh Gud, der må ikke være sket en ulykke«, får hun fremstammet. Hun begynder at græde ved tanken om, hvad der kan være sket. Ved bækken møder hun sin søn. »Bliv her til jeg kommer tilbage, Sv. Aage«, beroliger hun sønnen med.

Ved ankomsten til sprængningsstedet møder der Frida et forfærdeligt syn. En eksplosion havde fundet sted. Først ser hun sin egen kære mand Ernst og derpå Tage. De er sprængt til ukendelighed. Et stykke underben med en grå sok. Og der, en stump kranie med en sveden hårtop. Det var alt, hvad der var af faste bestanddele.

Lidt derfra ser hun de 2 mand fra Ramme ligge med svære kvæstelser på krop og ben. Hun konstaterer straks, at Johannes er dræbt på stedet. Hun bøjer sig ned over Georg, og med tårene trillende ned ad kinderne, stryger hun hårene væk fra panden på Georg. I det samme slår han øjnene op og ser et øjeblik ind i de tårevædede øjne, som ville han sige tak midt i alt det mørke.

Frida forlader stedet lamslået af skræk og chok.

På tilbagevejen til mosen griber hun lille Sv. Aages hånd. Han stod grædende nede ved bækken. Sammen kæmpede de sig, gennem angst, smerte og fortvivelse

vej hjemad mod gården Øster Skadhede. Her møder hun sin far Elias og bror Ernst, som just var på vej ned i deres lille eng nord for gården for at hente et læs hø.

De havde intet hørt og fik nu først meddelelse om den frygtlige ulykke. De kører dem straks hjem og der bliver slået alarm til politiet.

Georg Nielsen blev i hårdt såret tilstand kørt til Lemvig Amtssygehus. Hans liv stod ikke til at redde. Han døde kort efter indlæggelsen.

AVISREFERAT

DAGEN EFTER ULYKKEN

Jeg har taget referatet fra avisen med, fordi den er fejlorienteret om grundlaget for eksplosionen.

1. Af referatet fremgår det, at den omtalte mark ved Volder var belagt med 2000 landminer. Det er aldeles forkert. Jeg vil vove den påstand, at der aldrig har været nedgravet een eneste landmine på den mark – og at marken sikkert aldrig har været betrådt af en eneste tysk soldat.

2. Så var der antaget 4 mand til at dække kraterne til, hvilket også er forkert. Jeg har forklaret, hvorfor og hvordan de 2 mand fra Bøvling var kommet dertil.

3. Der fortælles, at det var ved arbejdet med at dække hullerne til, at en glemt mine eksploderede. Nej, det er ikke rigtigt, for når der ikke har været nedgravet miner, så kan der heller ingen være glemt.

Historien har en meget mere alvorlig karakter. Her er tale om dybe, tragiske, menneskelige fejl. Det er bl.a. derfor, jeg så mange år efter har taget sagen op for at søge sandheden om årsagen til, at denne tragiske ulykke skulle koste 4 brave vestjyder livet.

Fire danske Arbejdere dræbt i rensset Minefelt

En tragisk Begivenhed i Ramme under Arbejde med at dække Minekratere til

Arbejdet med Fjernelsen af Landminer skrider rask fra Haanden. At det ikke er noget ufarligt Arbejde, fremgaar af de mange Meddelelser om Ulykker, som vi har kunnet bringe. Og desværre maa man regne med, at der ogsaa vil ske Ulykker ved Mineekspllosioner, efter at Minorholdene har udført deres Arbejde.

Det fik man et ubyggeligt Bevis paa i Ramme i Gaar Eftermiddags, idet der skete en Eksplodingsulykke paa et rensset Areal, hvorved fire danske Arbejdere blev dræbt.

Ulykken fandt Sted ved 14-Tiden paa en Mark ved Gaarden »Volder«, tilh. Propr. Iver Hjorth.

Den paagældende Mark var under Besættelsen blevet taget ind af Tyskerne som Minefelt, og man har i de seneste Dage været beskæftiget med at samle et Par Tusinde Landminer. De var efterhaanden bragt til at eksplodere ved Minorholdets Arbejde.

I Gaar blev Arbejdet meldt færdigt til Gaardens Ejer, Propr. Iver Hjorth, og denne engagerede fire Arbejdere til at fylde de Huller efter, som Minerne havde lavet i Marken ved Eksplosionerne. Under dette Arbejde eksploderede en glemt Mine med det sørgelige Resultat, at de tre Mænd mistede Livet.

De tre Mænd blev dræbt med det samme, medens den fjerde i haardt saaret Tilstand førtes til Lemvig Amtssygehus. Det var dog umuligt at redde hans Liv. Døden indtraf kort efter Indlæggelsen.

De omkomne er: Johs. Josefson, Ramme, der blev 38 Aar. Han var gift og efterlader 2 Børn, Georg Nielsen, Ramme, 43 Aar, 4 Børn, Tage Grubbe, Bowling, ca. 30 Aar, 2 Børn, og Ernst Hellesen, Bowling, 28 Aar, 2 Børn.

Kriminalpolitiet og Modstandsbevægelsen har iværksat en Undersøgelse.

jeg kunne få akt-sindsigt, måtte der her være interessante oplysninger. En sådan tilladelse blev også givet af politimesteren i Holstebro. P.g.a. alder lå rapporten hos Landsarkivet i Viborg. Efter et par besøg skulle det vise sig, at det var meget få oplysninger om selve mineulykken, som jeg kunne opspore.

Det står dog fast, at det var modstandsbevægelsen, der foretog minesprængningerne, og som sådan må det også være den, som var ansvarlig for sprængningernes udførelse.

Efter endt minesprængning henvender »Spræng-

HVAD ER DA VIRKELIGHEDEN?
For at prøve på at finde mulige årsager til mineulykken, har det været nødvendigt at søge i de kilder, der måtte være at trække på. Mange af sporene er selvfølgelig også gået tabt efter 58 års forløb.

Avisreferatet fra ulykken sluttede med, at kriminalpolitiet og modstandsbevægelsen havde iværksat en undersøgelse. Det var det første spor, som jeg gik efter, idet jeg helt sikkert regnede med, at hvis

ningslederen« (uden navn) sig, via en lokal modstandsbefalingsmand i området om, at han skal sørge for, at sprængningshullerne bliver jævnet. Denne modstandsmand henvender sig til bykommandant Urth i Lemvig for at få afklaret, hvem der skulle betale for tildækning af kraterner. Det blev aftalt, at kontaktpanden skulle sørge for arbejdskraften ved at henvende sig til »Arbejdsmændenes Kontor« i Ramme, og at betalingen skulle være den

samme, som den var til dem, der havde kørt minerne til sprængningsstedet.

Den lokale modstandsbefalingsmand og bykommandanten i Lemvig har intet haft med selve minesprængningen at gøre. Det må formodes, at modstandsbevægelsen sikkert har hyret nogle sprængningsekspertter, minører, til den farlige opgave.

En udløber af ulykken har været at undersøge for Erstatningsrådet, om én af de dræbte har været aktivt medlem af modstandsbevægelsen, idet vedkommende havde været hyret af Modstandsbevægelsen fra 7. maj 45 til 22. juli 45 til vagttjeneste. Efter kapitulationen var der mange efterladenskaber fra tyskerne, som f.eks. depoter, ammunitionslagre m.m., som skulle bevogtes. Det var iøvrigt en opgave, som kun blev givet til én, som man havde stor tillid til. Da vagttjenesten fandt sted efter befrielsen, kunne politiet afkræfte mistanken.

Det var skuffende, sparsomme oplysninger, jeg kunne opspore ad den vej.

Jeg ved godt, at der ved sådan en ulykke, som rammer så hårdt og så mange, at man skal være meget varsomt med at dømme. Men med de efterhånden mange samstemmende vidneudsagn synes der her at være tale om en meget alvorlig ulykke, hvis årsag peger hen mod den ansvarlige sprængningsleder.

Ifølge avisreferatet, dagen derpå, var arealet renset.

Den samme meddelelse havde ejeren af Volder fået.

Eksplosionen bekræfter det modsatte.

Det samme gør flere naboudsagn.

Således beretter Ejvind Sønderkov, der den sommer var karl i Vester Skadhede, at

da han var ude for at høste korn på naboemarken til sprængningsstedet, at pludselig standser kniven på selvbinderen. Han står af for at se, hvad der er i vejen, og det viser sig, at det var noget fint enggræs, der havde sat sig fast i fingeren ... Men hov, hvad er det? Lige ved siden af hvor han står, ligger der en landmine. Efter at være kommet over choket, fik han med hestens hjælp bakket sig fri af stedet. Hvordan var minen havnet der? Den havde ihvertfald ikke ligget der, da kornet blev sået. Hvordan så? Havde Ejvind kørt 2 m længere, havde det sandsynligvis kostet hans og hestens liv.

En minør blev tilkaldt og minen blev sprængt på stedet. Minøren var ved den lejlighed noget provokerende og sagde, at der meget vel kunne ligge flere i området. Det havde været mere betryggende, om han havde sat en eftersøgning igang nu, da der var fundet udetoneret sprængstof i nærhed af selve sprængningshullerne.

Jeg vil ikke tage flere eks. frem, men kun konstatere, at der her har været tale om meget grove overtrædelser af den almindelige sikkerhed i forbindelse med bortsprængning af de mange miner.

Jeg kan tilføje, med det kendskab jeg har, at havde det været i dag, at noget sådan havde fundet sted, var der straks blevet sat en auditørundersøgelse på ulykken.

HVORDAN GIK DET DE EFTERLADTE?

Familiemønsteret generelt dengang var, at hustruen som en selvfølge var hjemmegående, ihvertfald indtil børnene var blevet konfirmeret og kunne klare sig selv. Sådan var det også med de fire efterladte familier.

Man havde sådan glædet sig over, at de mørke krigsår nu var overstået. Der var

Jordefærd i Ramme og Dybe

De to Arbejdere, Johs. Josefsen og Georg Nielsen, der forleden mistede Livet ved Mineeksplosionen paa Volder Mark i Ramme, blev i Gaar Eftermiddags begravet fra Ramme Kirke.

Jordefærden formede sig som en stor og gribende Højtidelighed. Kl. 14 samledes et meget stort Følge i Kirken, der dog ikke kunde rumme alle. Der var smukt pyntet i Kirken med Kranse og Blomster. I Koret stod de to hvide Kister ved Siden af hinanden, og de afdødes Arbejdskammerater stod Fanevagt ved Baarerne. En af dem holdt Arbejdsmandsforbundets florumvundne Fane. Pastor Monrad talte ud fra Ordet: Hvorfor er der Trængsel paa Jorden?

Johs. Josefsens Kiste blev nu af afdødes Kammerater ført til en Grav paa Ramme Kirkegaard, og efter at Højtideligheden her var afsluttet, blev Georg Niensens Baare ført ud til en Vogu, der ventede udenfor Kirkegaarden for at føre ham til Dybe Kirkegaard, hvor han blev begravet. En stor Del af Følget fulgte med i Biler og Hestekøretøjer til Dybe, og de gaaende fulgte med til Sognegrænsen.

Senere samledes Følget med de ef-

blevet holdt befrielseshøjtider officielt og i de mange private hjem. Det var som om, at en ny tid var på vej med sommervind og fuglesang. Hjulene var så småt ved at komme igang. Lønudviklingen var på vej op i takt med optimismen hos fiskeriet, landbruget og industrien.

Aligevel blev der med ét så utroligt mørkt, og lærkesangen forstummede i ét nu over de hårdt ramte hjem i Ramme og Bøvling den 26. juli 1945.

terladede til en Mindestund i Forsamlingsbygningen i Ramme, hvor Sogneraadet var Vært. Der deltog 245 Mennesker.

Førstelærer Moesgaard holdt en smuk og hjertelig Tale til de to Enker. — I har kun gode Minder om jeres Mænd, sagde han bl. a. Hold fast ved Haabet om et Gensyn. I har jeres kære Børn at leve for.

Sogneraadsform. Chr. Søndermark mindede om, at de to Mænd var faldet for at Fædrelandets Tjeneste under Arbejdet for at udslette Sporene efter Tyskerne.

Fru Laura Lundgaard, Dybe, mindedes Johs. Josefsen som et godt Menneske.

Efter at flere andre havde haft Ordet, takkede Fru Erna Nielsen paa Fru Josefsens og egne Vegne for den store Deltagelse. Den Kærlighed, vi har mødt i disse Dage, har gjort godt.

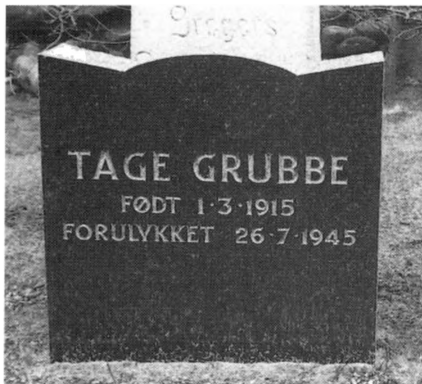
Lærer Moesgaard overgav sluttelig de to Enker en Pengesum, der var indsamlet i Sogne, og fra Fagforeningen blev skænket en Gave paa 500 Kr. til en Mindesten.

Det var et ufatteligt hårdt slag for de pårørende pludselig, på én gang, at skulle miste så meget. Oven i sorgen og savnet skulle enkerne nu også alene til at finde en ny fremtid for dem selv og børnene. Før havde de været 2 om at få det økonomisk til at løbe rundt, om opdragelsen af børnene o.s.v.

Jeg har forsøgt at sætte mig ind i de efterladede mødres — og børns verden, velvidende at jeg har bevæget mig ind på et meget privat område. Men jeg har følt tillid og også taknemlighed over, at jeg, så mange år efter, ville sætte mig ind i og lytte til deres fortælling, — ind i den håb-

Ernst Henriksens gravsten står på Bøvling sognekirkes gamle kirkegård.

Tage Grubbes gravsten står på Bøvling sognekirkes gamle kirkegård.

løshed og afmagt, som dengang næsten ikke var til at overskue og komme igennem, og som endnu huskes meget tydeligt.

Mange hvorfor og spørgsmål dukkede ustandselig op dengang. Det kommer som en selvfølge ved en ulykke, hvor der ingen direkte vidner er.

Rygtet gik, at de havde nok selv været ude om det, ved at røre eller pille ved ting, som kunne være farlige. Helt givet er det, efter så mange sprængninger, at der overalt har ligget mange større eller mindre metalstumper. Men lad mig endnu engang slå fast, at området var erklæret fri for sprængstof, i modsat fald var de vel heller ikke blevet beordret til at jævne hullerne.

Der er derfor ingen grund til selvbebrejdelse.

Ernst Henriksens kone Frida stod, efter ulykken, alene med 2 børn under 5 år. Hun boede på 1. sal hos skrædermester Borg på Bøvlingbjerg. Hos ham kunne hun også få arbejde. Det var hun meget glad for, så havde hun på den måde også

børnene omkring sig. Der blev ikke ydet nogen egentlig ulykkeserstatning fra det offentlige, men derimod et mindre tilskud pr. måned, samt et meget beskedent beløb til børnene, så længe de var små.

Familien Ernst Henriksen kom sammen med familien Tage Grubbe privat.

Da Frida Henriksen senere giftede sig med Edvard Bertelsen, bortfaldt den beskedne ydelse fra det offentlige. Frida er død for flere år siden.

Tage Grubbe var gift med Erna. De boede i et hus øst for Bøvlingbjerg. Erna husker også, at hun fik et mindre beløb pr. måned i erstatning, men det forslog ingen steder. Derfor måtte også hun i arbejde. Det var så heldigt, at der var et halvdags job på Bøvling Mejeri's udsalg. I ægteskabet var der ligeledes 2 små børn under 5 år. Børnene legede meget omme hos deres gode nabo Jens Bomholdt. Han og hans kone tog sig kærligt af dem i den svære tid.

Erna husker, at alle enkerne var samlet i skifteretten i Lemvig. Børnene fik lidt penge indtil konfirmationen. Efter et års

Georg Nielsens gravsten står på Dybe kirkegård.

Johannes Josefsens gravsten står på Ramme kirkegård.

tid rejste hun hjem til sine forældre ved Fredericia, hvor hun hjalp til i sin fars skræderforretning. Hun blev gift i 1948 med Bæk Hansen og sammen med ham fik hun mange gode år, indtil hans død for ikke så lang tid siden.

Erna Bæk Hansen 82 år bor i dag
Korskjærvej 178 st.v., 7000 Fredericia.

Georg Nielsen, Ramme, gift med Erna havde 4 børn.

Også Erna måtte, efter ulykken, ud at finde et stykke arbejde. Det var ikke så let, men hist og her var der noget rengøringsarbejde. Senere kom hun til at sy for frk. Rahbek i Lemvig, det var et arbejde, som hun blev glad for. Hun fortæller, at hun fik 85 kr pr. md. + 45 kr til sin søns uddannelse. Der var den klausul på ydelsen, at hvis der skulle komme en egentlig erstatning fra staten, så skulle pengene betales tilbage.

Som det fremgår af artiklen fra begravelsen, blev der fra sognet samlet 500 kr. ind til mindestenene. Mindestunden i forsamlingsbygningen i Ramme, hvor 245

mennesker deltog, var sognerådet vært for. Men ellers følte hun og børnene sig meget alene efter ulykken. Man følte sig nok for lidt forstået af det øvrige samfund.

Senere flyttede Erna til Thyborøn, hvor også flere af hendes børn bor i dag. Erna bor nu på plejehjemmet »Havfjord«, hvor hun, på trods af den høje alder på 93 år, har det godt.

Johannes Josefsen fra Ramme var gift med Helga. De havde 2 børn og ventede sig det 3. barn, som blev født 3 mdr efter at Johs. blev dræbt. Hun blev opkaldt efter sin far og fik navnet Johanne.

Helga var fra Vedersø og var barndomsven/ungdomsven med Lise Munk. Det var også Kaj Munk, som viede dem i Vedersø kirke. Venskabet med Lise Munk holdt sig livet igennem, som de mange breve også vidner om.

Det var derfor også Lise Munk, der selv havde mistet så meget den 4. januar 1944, der var den store trøster for Helga 1½ år senere, da Johannes blev dræbt.

Helga, der nu er død, havde gemt avisreferaterne fra ulykken og jordefærden i Ramme, og hendes børn har venligst lånt dem til mig.

Sammen med disse referater havde hun lagt et vers af forfatteren Bjørnstjerne Bjørnson, som hun fandt trøst og hvile i efter det store tab af sin elskede mand.

Lad det derfor være det vers, som skal afslutte min efterforskning af den tragiske ulykke den 26. juli 1945.

At der midt i sorgen og savnet har været et lys og trods alt et håb.

»Vær glad, når faren vejer
hver evne, som du ejer:
Jo større sag,
des tyngre tag,
men desto større sejer!
Går støtterne i stykker,
og vennerne får nykker,
så sker det blot,
fordi du godt
kan gå foruden krykker.
Enhver,
Gud sætter ene,
han selv er mere nær.«

Bjørnstjerne Bjørnson

Til sidst skylder jeg en stor tak til de fire dræbtes pårørende for megen venlig imødekommethed i min søgen efter mulige oplysninger i forbindelse med den tragiske mineulykke den 26 juli 1945.

Tak til:

Svend Aage Henriksen Lemvig. Han er søn af afdøde Ernst og Frida Henriksen, Bøvling.

Frida Henriksens bror, Ernst Henriksen Faare.

Tagge Grubbes kone Erna Bæk Hansen 82 år, som bor Korskjærvej 178 st.v., Fredericia.

Ernas to børn Johannes og Kirsten Grubbe.

Georg Nielsens enke Erna Nielsen, 93 år, som nu bor på »Havfjord«, Thyborøn samt hendes datter Astrid Pedersen.

Johannes Josefsens datter Johanne Klit, der blev født tre måneder efter hendes fars død.

Også en stor tak til de to nulevende naboer til ulykkesstedet.

Jens Skadhede, »Øster Skadhede« i Bøvling.

Holger Harpøth, »Volder« i Ramme.

Gårdejer Niels Hakon Rahbek
Født 1929 på Rysensteen, Bøvling
Brøndersgaard (siden 1959)
Ravnsbjergvej 8, Falsig
7500 Holstebro

Julehistorier fra halvtredserne

Af Erik Bech Jakobsen

Jeg er født på Venø i 1939, på Strandgården, min far Jeppe Peder Jakobsen var død i 1945 af hjertefejl, og min mor Ingrid Jakobsen drev gården videre indtil 1. november 1952 med mine store søskendes hjælp og købte hus i Venøby.

Jeg vil nu fortælle et par historier fra mit første og andet barndomshjem.

Før jul var der meget travlt, somme tider blev der slagtet et får, og der blev lavet pølser og pålæg. Der kom et fårelår ind til slagter P. Jensen i Struer, den blev røget, og når den kom tilbage, blev den hængt op på loftet på siden af skorstenen, der var tørt. Julegrisen blev slagtet af skytte Rasmussen, som boede i Venøhus på nordenden af øen. Kaj Rasmussen var skytte hos overlæge Tage Kjær, som købte huset midt i 30'erne. Saltkarret kom op af kælderen, et stort aflangt trækar med flere

metalringe uden om; der blev grisen skoldet i næsten kogende vand, som blev hentet fra gruekedlen i bryggeret. Det blev opvarmet med kvas og pind, som måske var fundet ved fjorden.

Trappen op til loftet blev hængt af og skuret med nok brun sæbe, og der blev grisen så hængt op på og sat op ad muren. Mor ville ikke have hovedet skåret af den varme gris. Først dagen efter, når grisen var kold, blev hovedet skåret af, så blev det ikke blodigt men snehvidt, der hvor mor skar halsen over.

Saltkarret blev skuret rent og sat ned i kælderen, der blev lavet en saltlage. Mor parterede grisen i de stykker, som hun havde bestemt, og vi lagde dem ned i saltkarret i kælderen. Der blev lagt nogle hvidskurede stykker træ, brædder (fjælender), og der kom så renvaskede sten i

Strandgården midt i 1950'erne.

Forfatteren holder hesten, mens hans mor vasker sylteflasker omkring 1950-52.

fodboldstørrelse på, så kødet blev nede i saltlagen.

Mor lavede selvfølgelig rigtig grisesylte og leverpostej. Medisterpølsefarsen blev lavet på en hånddrejet kødmaskine med pølsehorn ud i tarmen fra grisen, som mor eller slagteren havde rensset.

Blodpølsen blev lavet; jeg kan huske, at når grisen var »stukket« med brødkniven, og blodet faktisk blev pumpet ud med hjertet, skulle der røres grundig i blodet, for at det ikke skulle størkne. Efter afkøling og sining blev der rørt rugmel, rosiner og krydderier i, og der blev den dejligste blodpølse eller swåtpøls, som det hed på vestjysk, dertil sukker og sirup og rigtige fedtegrever.

Vi havde fået sild af vores fiskernaaboer Stinus og Nikolej Nikolejsen. Mor havde lagt sildene i salt, og de kom op af saltet og blev brugt til julefrokosten.

ÆNDER OG GÆS

Der blev slagtet 15-20 ænder og gæs, og når de skulle plukkes, havde vi to store

papkasser, en til dun og en til fjer. Fjerene blev brugt til puder og dyner m.m.

Vingerne blev skåret af, og de blev brugt til at feje støv op med, når det skulle i fejebakken, og når mor havde fyret i kakkelovnen og i komfuret. På komfuret kunne det jo lige fejtes ned i ilden.

Mor stak ænder og gæs i nakken, først klippede hun med saksen fjer af, så stak hun og blodet sprøjtede ud, det blev brugt til blodpandekager, og det var nok meget nærende, tror jeg.

Gæs og ænder blev svedet for alle de små dun, mor hældte lidt sprit i en underkop, og så blev ænder og gæs vendt og drejet over ilden. Når dem, vi selv skulle have, var taget fra, blev de resterende leveret hos slagter P. Jensen, Østergade i Struer. Ænder og gæs lå i et par store pilekurve eller riskurve, de var aflange, kan jeg huske.

Vi havde ikke indlagt vand men en pumpe midt på gårdspladsen, ingen dybfryser, og elektrisk lys fik vi først i 1950.

Vi havde en petroleumslampe i stuen,

den hang over spisebordet, med 20 lines glas, ja under krigen var der en karbidlampe, som godt kunne skyde nogle ordentlige brag engang imellem.

I køkkenet var der en grøn lampe, som hang på væggen; skulle mor så ind i soveværelset efter noget, ja så skulle hun have lampen i den ene hånd, eller også skulle en af os børn bære den, det er slet ikke til at forstå i dag.

BAGNING

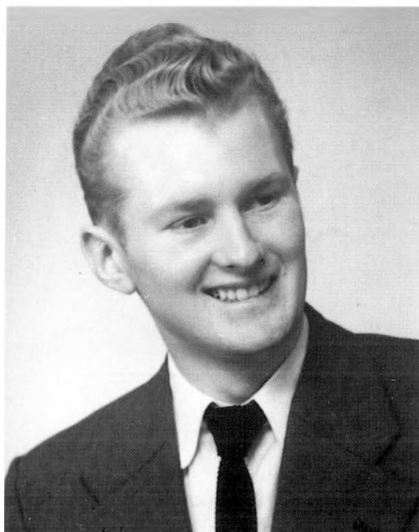
Der var også mange kagekasser, der blev fyldt. Brune kager kom i en stor firkantet kiks-dase, nok 30 gange 30 cm; jeg kan huske, jeg skulle hente vist 12 kvint potaske ved Jens Købmand. Mor rullede dejen ud med en eddikeflaske, så blev et vinglas sat ned over den udrullede dej og kagerne var i form.

Vaniliekransene kom igennem kødmaskinen, hvor jeg trak maskinen for mor. Pebernødderne hjalp jeg ved at lave, og de kom i en stor rund bolsjedadse. Noget særligt var krumkagerne, de var fantastisk flotte, og mange har beundret mors flotte krumkager. Når de kom ud af ovnen, blev de forsigtigt hængt over pergamentspapir, som lå over stokken til voksdugen; den varme kage bøjede så ned ad, eller de fik et lille tryk. Der blev selvfølgelig bagt sigtebrød og et par pladefulde sigteboller så store, at der blev tre af hver, og til sidst blev der bagt »hwerkåg«, dejlig.

Det var nok en kunst at bage fra 1940-1952, da der var rationeringsmærker på næsten alt, sukker, mel og meget andet.

JULEAFTEN

Når julegåsen eller julegæssene var stegt i komfurovnen eller i primusovnen (det

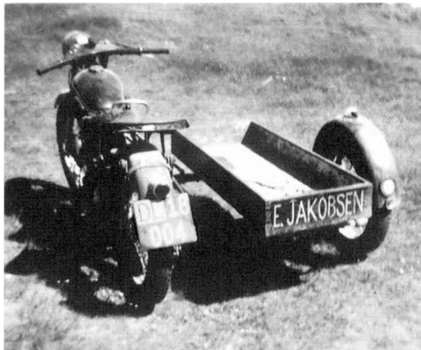

Forfatteren, mens han var fodermester på Hauskov, 1958.

kan jeg ikke huske), blev den/de serveret med kartofler, tyk brun sovs, hjemmeavlede rødkål og små brunede kartofler, dem lavede mor altid til, så var der hjemmesyltede græskar fra haven og måske asier, hvis det hørte sig til gæsseteg.

Vi fik risengrød til efterret, mandlen var ingen mandel men et stykke rå kartoffel, som mor rørte godt rundt i gryden.

Jeg kan huske en jul, nok 1948 eller 1949, min broder Bjarne tog en ekstra stor portion risengrød anden gang, for der var ingen, der havde kartoffelstykket, men så havde min store søster Evas kæreste Peder Skårup, allerede stykket i munden. Det var nok den juleaften, hvor min broder Oluf havde købt et spil »Matador« til 7,50 kr. Det var dengang, man fik 200 kr. for at passere »start«, og det kostede 2000 kr. at køre ind på »Rådhuspladsen«.

Forfatterens Nimbus 1959.

JULEN 1958

Det var i 1958, der kom en Venøfærge, »Venøsund«. Den kunne rumme tre biler ad gangen, det var en fantastisk fremgang for det lille ø-samfund.

Juleaften 1958 var jeg 19 år og fodermester i »Hauskov«, Gudum ved Lilly og Poul Grysbæk, der var ca. 100 kreaturer og ikke ret meget mekanik, så dagen var besat fra morgen til aften og lørdag med, men fri hver anden søndag. Der var dog tid til en god middagssøvn hver dag.

Efter aftenmalkningen kl. 18 kørte jeg 18.15 ned til Kleppen på min »Nimbus« motorcykel med varesidevogn; vejret var

gråt, men med stjerner. Jeg ville besøge mor, hun ville ikke over på fastlandet og holde jul ved en af hendes børn men være alene hjemme i huset på øen.

Altså, jeg kom til færgelæjet, men sidste færge sejlede kl. 18 denne juleaften og den kom ikke.

Øvre på Kleppen lå der en pram, ligesom før i dage når færgemanden vidste, at der kom venøboere hjem om natten. Jeg tog så prammen (båden) og roede over sundet, gik op til færgemanden og sagde, jeg havde taget den, betalte 2 kr. og gik så mod Venøby. Det var jo juleaften. I et fiskerhus hos Stinus og Karoline Nikolajsen lånte jeg en gammel damecykel, og mor blev glad, da jeg kom hjem. Vi spiste aftensmad, jeg fik en strygefri skjorte af mor. Hen på aftenen gik turen så den modsatte vej: cykel-gåben-robåd-motorcykel, der stod en julegave på karlekammerbordet i Hauskov, da jeg kom hjem på værelset, fra bondemand og bondekone, det var en trebenet bordlampe af teaktræ med en 75w pære. Kl. var 23.40, står der på dagbogsbladet den 24. december 1958. Ja og jeg stod op 1. juledag kl. 5.45.

Jo, det var jul i min barndom og ungdom.

Erik Bech Jakobsen
Birkildvej 12
Asp
7600 Struer

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Foreningsmeddelelser 2003

Søndag den 16. marts afholdt Historisk Samfund sit årsmøde på Sønderbjerg Ungdomsskole med foredrag, kaffebord og efterfølgende generalforsamling.

Styrelsen havde i samarbejde med Folkeuniversitet inviteret to garvede foredragsholdere; museumsinspektørerne Lis Helles Olesen fra Holstebro Museum og Palle Eriksen fra Ringkøbing Museum. De kaldte deres foredrag »Fortiden set fra himlen«. Det er også titlen på en bog, de sammen har skrevet, og som udkom i efteråret 2002 og handler om luftfotoarkæologi.

De havde fordelt opgaven: Lis Olesen førte ordet og Palle Eriksen passede lysbilledteknikken og kom med supplerende kommentarer.

De viste først et kort over Thyholm, hvor foredraget fandt sted. Der er 200 kendte gravhøje i kommunen, men kun 27 af disse er bevaret og fredet. De øvrige 173 er overpløjet og ligger i dag som små uanselige grusbunker.

Forsamlingen fik en god og oplysende indføring i luftfotoarkæologi. Det er en nyere, dvs. efter 1945, anerkendt metode til at fravriste kulturlandskabet dets historiske hemmeligheder. Der blev talt om skygger, afgrøde og reliefspor i kulturlandskabet. 2-3000 år gamle stolpehuller en fik ny og afgørende betydning for luftfotoarkæologien. I Ringkøbing Amt er

der mere end 70 kendte og beskrevne lokaliteter. De viste eksempler fra Ringkøbing Amt, mest helt udjævnede forhistoriske anlæg, hvor man kan se tydelige spor i kornmarkerne. Nogle udvalgte fund blev uddybet, sjældne fund fra sten- og jernalder, bopladser, gravhøje, oldtidsagre, vejanlæg, forsvarsværker fra jernalderen, bebyggelser fra vikingetiden, længst glemte gårde og voldsteder og tankfælder ved Holstebro anlagt af tyskerne under 2. Verdenskrig. Publikum fik en givende oplevelse denne søndag eftermiddag, for foredragsholderne er begge dygtige og folkelige formidlere.

På den efterfølgende generalforsamling aflagde formanden, statsamtmand Knud Jessen, beretning om det forløbne år:

Af hensyn til vore mange medlemmer skal Historisk Samfunds mødeprogram dække Ringkøbing Amts 18 kommuner. Derfor afholder vi møderne på skift i alle amtets kommuner. I 2002 foregik vore møder i Ikast og Holmsland kommuner, og i 2003 er Thyholm og Aulum-Haderup mødesteder.

Vore møder er gratis for enhver, også for ikke-medlemmer. Alle er lige velkomne, men vi vil ikke undlade at sige til eventuelle ikke-medlemmer, at hvis man indmelder sig i Historisk Samfund, er man med til at sikre Historisk Samfunds arbej-

de fremover. Grundlaget for enhver forening er et så stort medlemstal som muligt. Den omdelte grønne folder »Kender du Vestjyllands historie?« indeholder en indmeldelsesblanket, så giv den til et muligt nyt medlem.

Historisk Samfunds møder arrangeres i samarbejde med Folkeuniversitetet, og vi kan derfor altid byde på velkvalificerede foredragsholdere til at belyse de forskellige historiske emner, som 0 vore møder tager op.

Årsmødet med generalforsamling på Hotel Medi i Ikast søndag den 17. marts 2002 samlede 130 deltagere, som hørte professor Ditlev Tamm tale om »Retsopgøret efter besættelsen«. En veloplagt Ditlev Tamm gav en meget spændende beskrivelse af retsopgøret, som ikke blot er et historisk, men et brandaktuelt emne. Spørgsmålet var, hvorledes gjorde man ansvar gældende over for de, som bar sig forkert ad under besættelsen? Hvorledes skal man gribe disse problemer an? Skal man lave sandhedskommissioner med en biskop i spidsen, som vi har gjort det vor tid? Retsopgøret er en erfaring og derfor ikke bar historie.

Ditlev Tam beskrev, hvordan vi er begyndt at se besættelsestiden i et bredere perspektiv og henviste bl.a. til Sebastian Haffners bog: »En tyskers historie«. Han sluttede af med at konstatere, at forsøget på at ramme de store entreprenører slog fejl. Man tog de små sager først, og man dømte strengest i begyndelsen. Derfor gik de store fri! Efter foredraget var der mange spørgsmål fra salen.

Sommermødet blev afholdt søndag den 16. juni på Holmsland Klit Hotel i Holmsland kommune, hvor omkring 150 deltagere hørte en særdeles veloplagt

pastor Jens Hvass holde et spændende foredrag om »Harboørefolk i centrum af Indre Missions vækkelse og kulturkampen omkring 1900-tallet«. Hans far kom fra det missionske Harboøre til Klitten, og det følte som at komme i himlen. Jens Hvass gav et tidsbillede af vækkelsen og kulturkampen, herunder i København, hvor han bl.a. omtalte Georg Brandes, digteren Johannes Jørgensen og Louis Pio. Indre Mission og den grundtvigske bevægelse lagde grunden til hele vores sociale og demokratiske udvikling, og Jens Hvass kom ind på Harboøre-vækkelsen med pastor Carl Moes berømte prædiken, der sendte chokbølger over hovedstaden. Han sluttede med at fortælle om filmen »Guds børn«, hvori tonen var hård, som den også var i virkeligheden!

Efter foredraget og det fælles kaffebord kørte man til Abelines Gård og besøgte den gamle klitgård og museum.

Som noget nyt forsøgte vi os med aftenure. Søren Toftgaard Poulsen arrangerede i august sammen med Herning Museum en tur i Dalgas' fodspor til Birkebæk-distriktet og senere en tur til herregården Rysensten. Til den første aftenur var deltagerantallet lille, mens det var meget stort ved sidstnævnte.

Busturen: Den årlige udflugt havde 58 deltagere og gik til egnene omkring Lemvig, Thyholm og Thy under kyndig vejledning af turleder Freddy Boysen. I Lemvig besøgte Museet for Religiøs Kunst med den nyopsatte udstilling »Gru og glæde«, hvorefter turen gik til Gudum Kirke, hvor Anna Marie Touborg levende fortalte om kirken og klosteret. Efter besøg på den fredede Åmølle blev middagen indtaget på Oddesund Færgekro. Bagefter besøgte Jegindø gamle elværk,

inden turen fortsatte til herregården Hindsels, hvor ejeren Askov Overgaard fortalte om slægtens historie. Turen sluttede på det lille Heltborg Museum, hvor de blev drukket kaffe.

»Hardsyssels Årbog 2002« – det 96. bind i årbogsrækken – blev i oktober måned sendt til alle vore medlemmer. Årbogen har været efterspurgt og er næsten udsolgt, men kan stadig købes hos Erik Nørgaard, Holstebro Bibliotek, hvor tidligere årgange af årbogen også kan købes. Se den grønne folder.

Ved optællingen den 1.1.2003 havde Historisk Samfund 1.225 medlemmer. I 2002 fik vi 39 nye medlemmer, men mistede 51, en tilbagegang på 12. Dette skyldes hovedsagelig naturlig afgang på grund af medlemmernes høje alder. Vi vil her byde de nye medlemmer velkommen. Desuden vil vi bede medlemmerne om at huske at meddele adresseforandring til kassererkontoret, da dette er en stor hjælp.

Regnskabsaflæggelsen, som følger efter denne beretning, vil fortælle om vore økonomiske forhold. Her skal kun siges, at Historisk Samfund lever af medlemmernes årskontingent, som vi altid har søgt at holde så lavt som muligt, men som vi måske inden længe bliver nødsaget til at forhøje. Vi vil gerne takke alle, der har ydet tilskud til Historisk Samfunds virke i 2002; det gælder også tilskud fra kommuner og de lokale pengeinstitutter.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt er medlem af Dansk lokalhistorisk Forening (DLF), der er en paraplyorganisation for lokalhistoriske foreninger, og gennem denne forening kan man søge om tilskud fra tipsmidlerne. Foreningen stiller også lokalhistoriske konsulenter til rådighed for de, der arbejder med lokalhistorie

og arrangerer kursusvirksomhed for foreningerne.

Følgende styrelsesmedlemmer er på valg i 2003:

Freddy Boysen, indvalgt i styrelsen 1998, turlleder fra 1998

Leif Novrup, indvalgt i styrelsen 1997, sekretær fra 1998

Søren Toftgaard Poulsen, indvalgt i styrelsen 2000, medlem af årbogsredaktionen fra 2002 Søren har meddelt, at han ikke ønsker af modtage genvalg.

Følgende revisor er på valg i 2003: N. P. Lægaard, Holstebro, indvalgt 1995.

Sommermødet 2003 blev afholdt søndag den 16. juni 2003 på Haderup Sognegård. Højskoleforstander Niels Ole Frederiksens, Sønder Felding Højskole, foretog foredrag med titlen: »Med fuglen på viljens vej. Med blik tilbage med Villy Fuglsang til Stutthof«.

Niels Ole Frederiksens mangeårige arbejde med at arrangere højskolekurser om netop krigstidens historie og hans rejse til Stutthof sammen med Villy Fuglsang gav foredraget dybde og perspektiv.

Han konstaterede, at vi snart burde være færdige med besættelsestiden, men virkeligheden viser noget andet. Nye oplysninger dukker op i forbindelse med muligheden for adgang til tidligere lukkede arkiver, som kaster lys over tiden.

Villy Fuglsang blev fængslet og anbragt i Horserødlejren sammen med ca. 300 andre danskere, mest kommunister, efter nazisternes overfald på Rusland juni 1941. Da den danske regering forlod samarbejdspolitikken i 1943 og trådte tilbage, overtager nazisterne bevogtningen af Horserød. Sammen med godt 500 jøder blev 150 politiske fanger fra Horserød udskibet til Tyskland, jøderne til There-

sienstadt, de politiske fanger til Stutthof. Villy Fuglsangs ophold varede til januar 1945. Han arbejdede under opholdet i et stenbrud – som hes! Når de fleste danske politiske fanger overlevede, skyldtes det, at konerne sendte røde kors pakker med mad og tøj.

Ved besøget i Stutthof, som står i dag, som tyskerne forlod stedet, blev der kigget i arkiverne. Villy Fuglsangs kartotekskort var omhyggeligt og rigtigt udfyldt, dog manglede to oplysninger: Dødsdato og dødsårsag. Af gennemsyn af mange kort fremgik det, at der kun var to dødsårsager, nemlig hjertestop og kredsløbsforstyrrelser.

Villy Fuglsang kom i Folketinget ved besættelsens ophør, og her havde han plads til 1979, da var han 70 år.

Det var en dystert og makaber historie, men Niels Ole Frederiksen skarpe iagttagelsesevne og overraskende vinkler på oplevelsen gjorde også historien meget nærværende og rørende. Rejsen til Stutthof var forarbejdet til en bog, der er udgivet med titlen: "Rejse i dødens fodspor. Beretning fra en overlevende KZ-fange".

Årsmødet i 2004 afholdes søndag den 14. marts i Ringkøbing, mens sommermødet finder sted søndag den 13. juni i Lemvig.

"Hardsyssels Årbog 2002" – det 96. bind i årbogsrækken – foreligger hermed som 2. række bind 37. Har De kendskab til stof om lokaliteter og tildragelser i Ringkøbing Amt, gerne fra nyere tid, er De meget velkommen til at kontakte redaktionen. Adressen er: Cand. mag. Per Hauge Mortensen, Byskellet 54, 6950 Ringkøbing, Tlf. 9732 2635. Forfattere, der får deres artikler optaget i årbogen, belønnes med 10 eksemplarer af årbogen.

LOKALLITTERATUR TIL SALG

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt har udgivet en del lokalhistoriske bøger, som alle medlemmer kan købe til favørpris + forsendelsesomkostninger.

"Hardsyssels Årbog". Af de ældre årgange kan følgende erhverves, så længe lager haves:

Årgang	Medlemspris	Ikke-medlemmer:
1929-1930	30 kr.	50 kr.
1972-1973	60 kr.	125 kr.
1975	60 kr.	125 kr.
1977-1992	60 kr.	125 kr.
1993-1999	90 kr.	140 kr.
2000-2003	125 kr.	160 kr.

De fleste ældre årgange haves brugte.

Alfred Kaae: »Fæster og busbonde i Hammerum Herred«, 1971. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

Arne Vagn Nielsen: »Ringkøbing Amt – geologi og landskab«, 1982. (Hardsyssel-håndbog 1). Medlemspris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Ejner G. Pedersen: »Hærvej og bedevej i Hardsyssel, 1986«. (Hardsyssel-håndbog 2). Medlemspris: 87,00 kr. (ikke-medlemmer: 125,00 kr.).

Gunnar Rønn og Jens Krogh: »Kirkeskibe i Ringkøbing amt«, 1992. (Hardsyssel-håndbog 3). Medlemspris: 40,00 kr. (ikke-medlemmer: 98,00 kr.).

Knud Prange: »Herredssegl og kommunale våbener i Ringkøbing amt«, 1979. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

"Register til Hardsyssels Årbog 1907-1966", 1977. Medlemspris: 48,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

"Register til Hardsyssels Årbog 1967-1987", 1988. Medlemspris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Middag på Hvidsten Kro. (Foto: Kurt Guldbæk).

Jens Kiær: »Stabybogen: et stykke vestjydsk skolehistorie«. 1952. Medlemspris: 40,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMT

Alle interesserede kan blive medlem. Det årlige kontingent er 125,00 kr., som opkræves sammen med »Hardsyssels Årbog« ved udgivelsen i oktober måned.

Indmeldelse kan ske til alle styrelsesmedlemmer eller ved henvendelse til sekretæren, Leif Novrup, Baunebakken 8, Sevel, 7830 Vinderup, tlf. 9744 8301.

Alle nye medlemmer kan få den sidst udkomne »Hardsyssels Årbog« tilsendt til normal medlemspris, hvis det ønskes. Udmeldelse sker ved skriftlig henvendelse til sekretæren.

BUSTUREN – MEDDELELSER FRA TURLEDEREN

50 personer deltog i Historisk Samfunds årlige udflugt søndag den 24 august. Målet var egnen omkring Hobro og Randers.

Efter en lang opsamling rundt i Amtet blev der kaffe og rundstykker i det fri ved Skov- og Landbrugsmuseet Poulsensminde i Feldborg. Undervejs til Hobro blev der kort fortalt om de områder, vi passerede: Jeppe Aakjær i Fly, Højslev Stationsby, Ørsløvkloster, Hjarbæk Fjord og Virksunddæmningen. Den nye turleder fra 2004, Betina Agerbo, fortalte om turens to købstæder. På Gasværksmuseet i Hobro fik deltagerne en rundvisning i bygassen, flaskegassen- og naturgassens historie, noget som næsten alle på turen selv havde været en aktiv del af uden at kende den historiske baggrund.

Middagen bestod af den berømte æggekage på Hvidsten Kro, og selvfølgelig hør-

te vi om kroens spændende og dramatiske historie. På den egn måtte man besøge digterpræsten Steen Steensen Blichers grav i Spentrup, hvor vi bl.a. hørte om, at ægteskabet med Ernestine ikke altid havde været den rene lykke.

I Randers besøgte Kejsergården, et bevaret pakhuss, der er blevet bevaret og indrettet til museum for 20 af byens gamle håndværk. Deltagerne besøgte selv de mange værksteder, og ved reberbanen blev det gamle slogan, »hæng dem ikke i bagateller, hæng dem i Randers reb«, måske lidt mere nærværende.

Eftermiddagskaffen blev indtaget på Hornbæk Kro i udkanten af Randers, inden turen atter gik hjemad, alt imens turlederen fortalte om Randers-købmanden Konsul Steenberg. Han var i 1870'erne særdeles aktiv i den østligste del af Ringkøbing Amt, nemlig med tørveproduktion i Moselund, som desværre endte med hans fallit.

Turens tidsplan holdt nogenlunde, selv om vi i starten var lidt bagud, og økonomisk kunne turen hvile i sig selv på trods af en del afbud.

Turlederen takker af efter 5 dejlige år med udflugter i Historisk Samfund og ser frem til nye udfordringer i redaktionsudvalget. Velkommen til Betina Agerbo, der har stor erfaring med den slags ture.

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMTS STYRELSE

Lokalhistoriker Freddy Boysen
Julsgårdsvej 27, Tulstrup, 7430 Ikast
Tlf. 9715 5172
Indvalgt 1998, turleder fra 1998

Ungdomsskoleinsp. Hans Christian Christensen
Bredgade 1, 6960 Hvide Sande. Tlf. 9731 3032
Indvalgt 1999, medlem af årbogsredaktionen fra 1999

Niels Ole Frederiksen, Trolldhedevej 5
7280 Sønder-Felding. Tlf. 9719 8957
Indvalgt 2002, mødearrangør fra 2002

Gårdejer Viktor Hedegaard
Vibevej 32, Borbjerg, 7500 Holstebro
Tlf. 9746 1003
Indvalgt 1996, kasserer fra 1996

Lærer Anna Marie Touborg Jensen
Klostermøllevvej 4, Gudum, 7620 Lemvig
Tlf. 9786 3271
Indvalgt 1999, mødearrangør fra 2000

Gårdejer Bertel H. Jensen
Bjørsløvvej 10, Bjørsløv, 6920 Videbæk
Tlf. 9819 4137
Indvalgt 2001, næstformand fra 2002

Statsamtmand Knud Jessen
»Rindumgård«, Holstebrovej 31, 6950 Ringkøbing
Tlf. 9675 0721
Indvalgt 1998, formand fra 1998

Cand. mag. Per Hauge Mortensen
Byskellet 54, 6950 Ringkøbing
Tlf. 9732 2635
Indvalgt 1995, redaktør fra 1995

Lærer Leif Novrup
Baunebakken 8, Sevel, 7830 Vinderup
Tlf. 9744 8301
Indvalgt 1997, sekretær fra 1998

Kassererkontor:
Pile Allé 102, 7500 Holstebro
Tlf. 9742 2320. Giro 6 43 92 33

Redaktion:
Cand. mag. Per Hauge Mortensen
Byskellet 54, 6950 Ringkøbing. Tlf. 9732 2635
E-post: hauge.ramskov@mail.tele.dk

Sekretariat:
Leif Novrup
Baunebakken 8, Sevel, 7830 Vinderup
Tlf. 9744 8301. E-post: leif.novrup@teliamail.dk

Salg af ældre årgange:
Erik Nørgaard, Holstebro Bibliotek
Kirkestræde 11, 7500 Holstebro
Tlf. 9611 6821
E-post: erik.norgaard@holstebro.dk

Regnskab for 2002

Indtægter

Medlemskontingent	156.925,00
Tilskud fra pengeinstitutter og kommuner	18.500,00
Salg af årbøger	23.777,00
Renteindtægter	2.438,91
Diverse	3.894,70
I alt	<u>205.535,61</u>

Udgifter

Hardsyssels Årbog	101.150,25
Foredrag, møder og annoncer	46.262,25
Kontorudgifter	18.116,71
I alt	<u>165.529,21</u>

Resultat

Indtægter	205.535,61
Udgifter	<u>165.529,21</u>
Årets overskud	<u>40.006,40</u>

Status

Indestående pr.	31/12 2001	31/12 2002
Vestjysk Bank, foreningskonto	63.224,27	45.402,12
Vestjysk Bank, højrentekonto	14.003,70	60.386,15
Ringkjøbing Bank	30.135,68	30.287,73
BG Bank	10.419,69	35.338,74
Tilgodehavende tilskud	10.000,00	2.000,00
	<u>127.783,34</u>	<u>173.414,74</u>
Skyldige omkostninger		<u>5.625,00</u>
Egenkapital	<u>127.783,34</u>	<u>167.789,74</u>

Kasserer *Viktor Hedegaard*

Revisionspåtegninger:

Kassebøger kontrolleret med bilagene.

Beholdninger (bank og giro) ved årets afslutning afstemt.

Intet fundet at bemærke.

Holstebro den 26. februar 2003

Else Madsen   N. P. Løgaard

Oplysninger til regnskabet

Tilskud fra pengeinstitutter og kommuner for 2002

Nordvestbank Lemvig	500,00	
Nykredit A/S Ringkøbing	1.000,00	
Ringkjøbing Bank	2.000,00	
Ringkjøbing Landbobank	1.500,00	
Vestjysk Bank	1.000,00	6.000,00
Brande	500,00	
Egvad	500,00	
Herning	2.000,00	
Holmsland	1.000,00	
Holstebro	1.000,00	
Ikast	500,00	
Lemvig	500,00	
Ringkøbing	1.500,00	
Skjern	500,00	
Struer	1.000,00	
Trehøje	500,00	
Thyborøn-Harboøre	500,00	
Ulfborg-Vemb	1.000,00	
Videbæk	1.000,00	
Vinderup	500,00	12.500,00
		<hr/>
		18.500,00

Efter regnskabets afslutning er der kommet 1.000,00 kr.
fra Aulum-Haderup kommune gældende for 2002 og 2003.

Lokalarkiver i Ringkøbing Amt

I fremtiden vil Hardsyssels Årbog hvert andet år bringe en oversigt over lokalarkiver i Ringkøbing Amt. I år bringes medlemmerne af SLA, Sammenslutningen af Lokalarkiver og Lokalarkiverne i Ringkøbing Amt, men næppe alle amtets arkiver er medlem af dem. Arkiver som gerne vil med på listen, men ikke er med i år, opfordres til at meddele dette til redaktøren samt at give de nødvendige oplysninger.

De enkelte arkiver

Arkivadresserne er opdelt efter kommunenummer. For hvert medlem medtages så vidt muligt flg. oplysninger:

1. linie

LHA-nummeret (arkivets nummer) sammensat af kommunekodenummer og et løbenummer

2.-4. (5). linie

Arkivets navn og adresse. I en del tilfælde ønskes post sendt til anden adresse, se under »Post til«

Tlf: Arkivets telefonnummer. Direkte gennemvalg ved brug af tastaturtelefon er markeret med ☎

Fax: Arkivets faxnummer

E-mail: Arkivets elektroniske postadresse

Website: Arkivets hjemmesideadresse på Internettet

Åbent: Åbningstid

Leder: Arkivlederens navn, herunder eventuelt adresse og telefonnummer

Kontaktpers.: Arkivets kontaktperson, herunder eventuelt telefonnummer

Omr.: Arkivets arbejdsområde

Post til: Hvis post ønskes sendt til en bestemt adresse, f.eks. til leder, angives det her.

Tlf. til: Hvis telefonhenvendelse kun kan ske til leder og/eller kontaktperson, angives det her.

AULUM-HADERUP KOMMUNE

651-01

Aulum-Haderup Lokalhistoriske Arkiv
Kulturhuset

Markedspladsen 1

7490 Aulum

Tlf. 97 47 27 56

Åbent: on. 14-18 eller efter aftale

Leder: Fie Nørkjær Olesen

BRANDE KOMMUNE

653-01

Lokalhistorisk Arkiv

Brande Bibliotek

Centerparken 2

7330 Brande

Tlf. 97 18 06 66

Fax: 97 18 28 50

E-mail: brandebib@brandekommune.dk

Website: www.brandebib.dk/tilbyder/
lokalhi.htm

Åbent: ma 10-18, ti 10-17, on 14-17,
to 10-19, fr 14-17, lø 10-13.

Fra 30/4-1/9: lørdag lukket.

Leder: Lisbeth Bjørn Hansen

653-

Lokalhistorisk Arkiv for Blåhøj

Åbent: Efter aftale med:

Henning Sørensen

Stakrogevej 21, 7330 Brande

Tlf. 75 34 50 91

Leder: Peter Frandsen

Stakrogevej 31, 7330 Brande

Tlf. 75 34 51 22

Post til leder

EGVAD KOMMUNE

655-01

Egvad Egnshistoriske Samling

Egvad Bibliotek, Engvej 2

6880 Tarm

Tlf. 97 37 16 11

Fax: 97 37 28 99

E-mail: kmd@egvad.egvad.bibnet.dk

Website: <http://egvad.egvad.bibnet.dk/local/egns.htm>
 Åbent: ma, ti, to 10-18, on 12-18, fr 10-17
 Leder: Kirsten M. Dreier

655-02

Aadum Sogns Arkiv

Aadum Skole, Tøstrupvej 26
 Aadum, 6880 Tarm
 Tlf. 97 37 60 29
 Åbent: on 20-22 og efter aftale
 Leder: Jens Lindby
 Odderupvej 10, Aadum
 6880 Tarm
 Tlf.+fax 97 37 62 87

Post + tlf. til leder

655-03

Hoven Lokalarkiv

Hoven, 6880 Tarm
 Åbent: 2. og sidste ma i md. 17-18,30
 Leder: Mie Johnsen
 Hårkjærvej 11A
 Hoven, 6880 Tarm
 Tlf. 75 34 30 60

Post + tlf. til leder

HERNING KOMMUNE

657-01

Lokalhistorisk Samling for**Gjellerup Sogn**

Højgade 2 C, Hammerum
 7400 Herning
 Tlf. 97 11 64 99
 Åbent: to 17-19
 Leder: Svend Eriksen
 Toften 9, Hammerum
 7400 Herning
 Tlf. 97 11 90 13

Post + tlf. til leder

657-02

Det Lokalhistoriske Arkiv i Herning**Brændgårdvej 2**

7400 Herning

Tlf. 96 26 36 74
 Website: www.herningbib.dk
 Åbent: ma og to 15-19
 fr 12-15 eller efter aftale
 Leder: Doris Frederiksen

657-04

Sunds Lokalhistoriske Arkiv

Rønneallé 2

7451 Sunds

Åbent: to 19-21
 Leder: Viggo Brusen Nielsen

Søparken 8
 7451 Sunds
 Tlf. 97 14 11 71

E-mail: vbn@hobby.dk
 Post + tlf. til leder
 Omr.: Sunds, Simmelkær og Ilskov

657-05

Ørre-Sinding Sognearkiv

Midtpunktet, Sinding
 Skoletofte 7
 7400 Herning
 Åbent: ma 17-19
 Leder: Vilhelm Østergaard
 Kragssnapvej 35
 7400 Herning
 Tlf. 97 13 62 52

Post + tlf. til leder

HOLMSLAND KOMMUNE

659-

Lokalhistorisk Arkiv for Holmsland

Klostervej 39, Kloster

6950 Ringkøbing

Åbent: Flextid, besøg kan aftales med
 Arkivar Chr. Tørbensen
 Christensen
 Tlf. 97 33 86 58 - eller
 Hans Lodberg
 Nørregade 42
 6960 Hvide Sande
 Tlf. 97 31 11 19

Post til leder

HOLSTEBRO KOMMUNE

661-01

Lokalhistorisk Arkiv for**Holstebro Kommune**

Museumsvej 2, Postbox 1240

7500 Holstebro

Tlf. 97 42 37 83
 Fax: 97 42 81 09
 E-mail: holstebro@lokalhistorisk-arkiv.dk
 Website: www.lokalhistorisk-arkiv.dk
 Åbent: ti-on-to 12-16 eller efter aftale
 Leder: Bent Torben Holm

IKAST KOMMUNE

663-01

Ikast Lokalhistoriske Arkiv

Ikast bibliotek, Grønnegade 25

7430 Ikast

Tlf. 97 15 16 55
 Fax: 97 15 67 06
 E-mail: sm@ikast.bibnet.dk
 Website: www.ikast.bibnet.dk
 Åbent: ma 10-19, ti-to 10-18,
 fr 10-17, lø 10-13
 Leder: Søren Møller

663-02

Bording Lokalhistoriske Arkiv

Bording Skole

Solsortevej 10

7441 Bording

Tlf. 86 86 14 32

Åbent: ma 14-18, on i lige uger
10-12 samt efter aftale
lukket i juli md.Leder: Hans Thomsen
(træffes eft. aftale 86 86 10 19)

663-03

Isenvad Lokalhistoriske Arkiv

Isenvad Skole, Bygaden 41

Åbent: Efter aftale med

Leder: Jørgen Vingborg
Bygaden 15, Isenvad
7430 Ikast

Tlf. 97 14 00 26

Post + tlf. til leder

663-04

Engesvang Lokalhistoriske Arkiv

Engesvang Skole

Gl. Kongevej 97

7442 Engesvang

Åbent: ti 14-17 (1. ti i md. -19)
og efter aftale. (lukket i juli md.)Leder: Freddy Boysen
Julsgårdsvej 27, 7430 Ikast
Tlf. 97 15 51 72 - Mobil: 23 36 56 94

E-mail: boysen.ikast@adr.dk

Post + tlf. til leder

LEMVIG KOMMUNE

665-01

Lemvigegnens Historiske Arkiv

Lemvig Bibliotek

Skolegade 3, 7620 Lemvig

Tlf. 99 63 15 11

Fax: 99 63 12 33

E-mail: dorte.svendsen@lemvig.dk

Åbent: ma 14-18, to 10-14

Leder: Dorte Svendsen

665-02

Gudum Sognearkiv

Toftevej 19 B, Gudum

7620 Lemvig

Tlf. 97 86 34 08

E-mail: gudumsognearkiv@mail.dk

Åbent: on 15-17 og efter aftale
Leder: Mariane Thøstesen, 97 86 32 35
og Bent Nielsen, 97 89 31 26Post til Anna Marie Touborg, (fmd.)
Klostermøllevej 4, Gudum
7620 Lemvig

665-03

Lomborg Sognearkiv

Lomborg Skole, Lomborgvej 82

7620 Lemvig

Åbent: 1.+ 2. to i md 19-21

Leder: Karl Chr. Maarupgaard
Ringkøbingvej 134, Lomborg
7620 Lemvig
Tlf. 97 88 90 89

Post + tlf. til leder

665-04

Møborg Sognearkiv

Møborg Skole, Møborg

7660 Bækmarksbro

Åbent: 1. ti. i md. 19-22

Leder: Max Nielsen
Møborgkirkevej 88,
7660 Bækmarksbro
Tlf. 97 88 15 93

E-mail: maxanton@post2.tele.dk

Post + tlf. til leder

665-

Fabjerg Lokalhistoriske Arkiv

Åbent: Efter aftale med:

Leder: Krista Lauritsen
Fabjergstad 43, Fabjerg
7620 Lemvig
Tlf. 97 89 30 52

Post + tlf. til leder

665-05

Flynder Sognearkiv

Brogade 67 B

7660 Bækmarksbro

Åbent: on 19-21.30

Leder: Egon Aasborg
Tlf. 97 81 11 16

Tlf. til leder

665-06

Bøvling Sognehistoriske**Forening og Arkiv**

Bøvling Skole, Tangsøgade 70

7650 Bøvlingbjerg

Åbent: 1. ti i md 14-17, undt. juni,
juli og aug. ell. efter aftale på
tlf. 97 88 50 98 ell. 97 88 51 40Leder: Villy Gransgaard
Krogshedevej 13
7650 Bøvlingbjerg
Tlf. 97 88 50 98

Post + tlf. til leder

665-

Nr. Nissum Lokalarkiv

Gudumvej 7, Nr. Nissum

7620 Lemvig

Åbent: 1. ma i md 19-21
 Kontaktperson: Rudolf Olesen
 Nygårdsvej 5, Nr. Nissum
 7620 Lemvig
 Tlf. 97 89 12 16
 Post + tlf. til kontaktperson

RINGKØBING KOMMUNE

667-01

Ringkøbing Lokalhistoriske Arkiv

Ringkøbing Bibliotek

Ved Fjorden 6

6950 Ringkøbing

Tlf. 97 32 07 15

Åbent: ma 14-20, ti-to 14-18, fr 10-20
 eller efter aftale

Leder: Else Ramskov Andersen

667-

Hover Lokalhistoriske Arkiv

Åbent: Efter aftale med:

Leder: Andreas Kjeldgaard Stampe

Hovervej 85, 6971 Spjald

Tlf. 97 34 80 22/97 34 81 81

Post + tlf. til leder

667-02

Velling Sognearkiv

Fjordhjemmet

Velling Kirkeby 5

6950 Ringkøbing

Åbent: 1/9-31/3: ti 16.30-18
 eller efter aftale med:

Leder: Jens Agerskov

Velling Kirkeby 129

6950 Ringkøbing

Tlf. 97 32 43 08

Post + tlf. til leder

667-03

Lem Lokalarkiv

Smedenes Hus

Postboks 31

6940 Lem St.

Tlf. 97 34 23 00

Åbent: on 14-16

Leder: Kurt Ganer-Tolsø

Omr.: Lem Sydsogn

667-

Lokalhistorisk Arkiv for Sdr. Lem

Højmark Skole

Adelvej 45, Højmark

Åbent: Efter aftale med:

Leder: Erik Andersen

Adelvej 59, Højmark

6940 Lem St.

Tlf. 97 34 31 44

Post + tlf. til leder

667-

Vedersø Lokalhistoriske Arkiv

Åbent: Efter aftale med:

Leder: Knud Tarpgaard

Bakvej 1, Vedersø

6990 Ulfborg

Tlf. 97 33 17 88

Post + tlf. til leder

SKJERN KOMMUNE

669-01

Lokalhistorisk Arkiv for**Skjern Kommune**

Tværgade 2, Postboks 46

6900 Skjern

Tlf. 97 35 26 44

Fax. 97 35 46 41

E-mail: museum@skjern-egvad-museum.dk

Åbent: ma-to 12-16, fr 12-14

Leder: Torben Egeberg

669-02

Stauning Lokalhistoriske Arkiv

Kirkebyvej 65, Stauning

6900 Skjern

Åbent: ma 19-20

Leder: H. P. Christensen

Kirkebyvej 93, Stauning

6900 Skjern

Tlf. 97 36 92 09

Post + tlf. til leder

669-03

Borris Sogns Lokalhistoriske Arkiv

Kirkevej 14, Borris

6900 Skjern

Åbent: 1. ma i md 19-20.30

og efter aftale

Leder: Ove Enevoldsen

Solparken 18, Borris

6900 Skjern

Tlf. 97 36 60 26

E-mail: bshistory@venlig.dk

Post + tlf. til leder

669-04

Bølling-Finderup-Hanning-Sædding**Lokalhistoriske Arkiv**

Tingager, Tingagervej 2

Hanning, 6900 Skjern

Åbent: ti 19-21

Leder: Erik Fogh Rasmussen

Sæddinghedevej 1

Rækker Mølle

6900 Skjern

Tlf. 97 36 22 41

E-mail: erbofogh@post.tele.dk

Post + tlf. til leder

669-

Dejbjerg Lokalhistoriske Arkiv

Dejbjerglund Efterskole

Uglbjergvej 10, Dejbjerg

Åbent: Efter aftale med:

Leder: Henning Jensen

Dejbjergvej 22

6900 Skjern

Tlf. 97 34 14 03

Post + tlf. til leder

669-

Faster Sognearkiv

Birkevænget 31, Astrup

6900 Skjern

Formand: Eivind Kristensen

Pilevænget 68, Astrup

6900 Skjern

Tlf. 97 36 40 67

Åbent: Efter aftale med:

Leder: Otto Gudiksen

Tlf. 97 36 42 58

Post til formand. Tlf. til leder

STRUER KOMMUNE

671-01

Lokalhistorisk Arkiv for**Struer Kommune**

Danmarksgade 2

7600 Struer

Tlf. 97 85 13 11

Fax: 97 84 11 70

Åbent: ma 13-19, to 13-17

eller efter aftale

Leder: Henry Ammitzbøll

E-mail: hedam.klausholm@mail.tele.dk

THYBORØN-HARBOØRE KOMMUNE

673-01

Lokalarkivet for**Thyborøn-Harboøre Kommune**

Skolegade 6 A

7673 Harboøre

Tlf. 97 83 46 56

Åbent: to 17-21

Leder: Tove Andersen

Skolegade 24 A

7673 Harboøre

Tlf. 97 83 43 53

Post + tlf. til leder

THYHOLM KOMMUNE

675-01

Egnshistorisk Arkiv for**Thyholm og Jegindø**

Skolegade 10, Hvidbjerg

7790 Thyholm

E-mail: thyholmmarkiv@hotmail.com

Åbent: 15/8-15/4: ti 15-17,

to 18.30-20

eller efter aftale

Leder: Anna Fomsgaard

Tlf. 97 87 80 92

Tlf. til leder

TREHØJE KOMMUNE

677-01

Lokalhistorisk Arkiv for**Vinding Sogn**

Kultur- og Idrætscenteret

Vognstrupvej 11

7550 Sørvad

Tlf. 97 43 84 64

Åbent: ma 15-17

Leder: Viggo Jespersen

Kvædevej 4

7550 Sørvad

Tlf. 97 43 80 31

Post + tlf. til leder

677-02

Lokalarkivet for Vildbjerg Sogn

Burgårdsvej 6

7480 Vildbjerg

Tlf. 97 13 31 29

Åbent: ma 16-18, to 15-17

Leder: Karl Gregersen

Kontaktpers.: Kristian Mosekjær

677-

Lokalhistorisk Arkiv**for Nøvling Sogn**

Midgårdvej 20, Nøvling

7480 Vildbjerg

Tlf. 97 13 70 83

Åbent: ma 14-15 eller efter aftale

Leder: Gothfred Jespersen

677-

Lokalhistorisk Arkiv**for Timring Sogn**

Birkmosevej 26, Timring

7480 Vildbjerg

Åbent: 2.+ 4. to 14-15.30

Leder: Jakob Bergkvist Lillelund

Birkmosevej 49, Timring

7480 Vildbjerg

Tlf. 97 13 21 72

Post + tlf. til leder

677-

Lokalhistorisk arkiv for Vind
Vind Skole,
Skolevej 11, Vind

Åbent: Efter aftale med
Leder: Frede Nielsen
Skolevej 17, Vind
7500 Holstebro
Tlf. 97 43 00 87

Post + tlf. til leder

677-

Ørnhøj Lokalhistoriske Arkiv
Søndermarksvej 2
6973 Ørnhøj

Åbent: 1. ti i md. 18-20
eller efter aftale
Leder: Thorkild Munk
Søndertoften 1
6973 Ørnhøj
Tlf. 97 38 60 26

Post + tlf. til leder

ULFBORG-VEMB KOMMUNE

679-01

Egnshistorisk Studieceter
for Ulfborg-Vemb kommune
Ulfborg Kirkebyvej 8
6990 Ulfborg

Tlf. 97 49 14 07
Åbent: ma 10-12 eller efter aftale
Leder: Birgith Sørensen

679-02

Lokalhistorisk Arkiv for
Gørding-Vemb-Bur Sogne
Vemb Skole, Skolegade 12,
7570 Vemb

Åbent: 2. og sidste ti i md. 15-16.30
Leder: Stinne Mosholm
Vestergade 35,
7570 Vemb
Tlf. 97 48 14 35

Post + tlf. til leder

679-

Lokalhistorisk Arkiv for
Sdr. Nissum Sogn
Kirkebyvej 11, Sdr. Nissum
6990 Ulfborg

Åbent: Efter aftale
Leder: Solveig Knudsen
Tlf. 97 49 53 20

VIDEBÆK KOMMUNE

681-01

Videbækgens Lokalhistoriske Arkiv
Centerparken, Kirke Allé 1
6920 Videbæk

Åbent: ma 14-16 eller efter aftale
Leder: Jens Fjord
Tlf. 97 17 12 99

Tlf. til leder

681-04

Troldhede og Omegns
Lokalhistoriske Arkiv
Dalgsgade 45, (Ældrecentret)
Troldhede, 6920 Videbæk

Åbent: 1. ma i md. 19-20
øvr. ma 16.30-17.30
eller efter aftale
Leder: Kaj Lauridsen
Tlf. 97 19 41 56

Formand: Børge Christensen
Tlf. 97 19 40 01

Tlf. til leder eller formand

681-

Brejning Lokalhistoriske Arkiv
Skolegade 12, 6971 Spjald

Åbent: 2. on i md. 19-21
4. on i md. 14-16
Leder: Johannes J. Lund
Lindevej 16
6971 Spjald
Tlf. 97 38 14 55

Post + tlf. til leder

681-

Grønbjerg Lokalhistoriske Arkiv
Rundingen 14, Grønbjerg

Åbent: Efter aftale med:
Leder: Niels P. Svendsen
Rundingen 14,
Grønbjerg
6971 Spjald
Tlf. 97 38 41 10

Post + tlf. til leder

VINDERUP KOMMUNE

683-01

Vinderup Egnshistoriske Arkiv
Vinjes Torv 1

7830 Vinderup
Tlf. 97 44 29 98
E-mail: arkivet-vinderup@guldbæk.net
Website: www.lokalarkiver.dk/Vinderup
Åbent: ma 19-21, on 14-16,
fr 10-16 eller efter aftale

Leder: Bodil Møller
Tlf. 97 44 84 41

683-

Lokalhistorisk Arkiv for**Sevel Østre Sogn**

Mogenstrup skole

Åbent: Efter aftale med:

Leder: Johannes O. Hansen

Åglimt 33, Mogenstrup

7800 Skive

Tlf. 97 54 41 16

Post + tlf. til leder

ÅSKOV KOMMUNE

685-01

Aaskov Lokalhistoriske Arkiv

"Alhuset", Kastanieallé 27

6933 Kibæk

Åbent: ti 15-17 (ikke i skoleferier)

Leder: Carl Ormstrup

Grønnegade 10

6933 Kibæk

Tlf. 97 19 16 77

Post + tlf. til leder

685-02

Skarrild-Karstoft Museum og Lokalarkiv

»Kirkely«, Hovedgaden 40

Skarrild, 6933 Kibæk

Åbent: sø 14-16 eller efter aftale

Leder: Verner N. Andersen

Skjernvej 27, Skarrild

6933 Kibæk

Tlf. 97 19 63 68

E-mail: vna@andersen.mail.dk

Post + tlf. til leder

685-03

Sdr. Felding Lokalhistoriske Arkiv

Nørregade 11

7280 Sdr. Felding

Åbent: on 15.30-17.30

1. on i md. till. 19-21.30

Leder: Leif Jørgensen

Høgsvigvej 4

7280 Sdr. Felding

Tlf. 97 19 84 23

E-mail: leif-jrg@post.tele.dk

Website: www.lokalarkiver.dk/sdrfelding

Post + tlf. til leder

EKSTRAORDINÆRE MEDLEMMER:**Det Levende Billedarkiv**

Henvendelse til:

Lokalhistoriske Arkiver for Viborg Amt

Hjultorvet 11, 8800 Viborg

Tlf. 87 25 26 25

Fax 87 25 26 20

E-mail: Jesper.Hjermind@Viborg-kommune.dk

Leder: Jesper Hjermind

Træffetid: on 13-16, to 10-12

DGI Vestjylland, Arkivet

Stationsbygningen, Skovgårdsvej 1

6990 Ulfborg

Tlf. 97 49 23 07

Fax 97 49 23 57

Register

omfattende personer (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt), stednavne og emner. B angiver billede, K henviser til kort.

- Abildå, Vinding, 107,109, 111
Agergård, Bøvling, 51
Aggersborg, Christian, gdr. Kjældige , 51
Algade, Videbæk, 105
Alsang, 103
Ammesen, vognmand, Holstebro, 47
Andersen, Anny Ørregaard, forfatter, B 123
Asmussen, Jens Christian, Holstebro, 38, 46, B 46, 47
Asmussen, Rudolf, Hjerm, 47
Assens enghøj, erstatningstobak, 100
badehuse, Søndervig, B 85, 85
Baffuenshøj, (Bavnsenhøj) på Holmsland, 12
Bak, Peder, sognefoged m.m. Vinding, 65
Bakhus , Vinding, 65, 66
Bech Olsen, bager, Søndervig, 82
Bigom, sergent 1864, 43
Bjerregaard, slægtsgård i Vinding sogn, 65
Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk digter, 136
Bladbjerg, Mejrup, 45
Blume, præst , 45
Bonde Nielsen, lærer, Grønbjerg, 110
Bonde, Christian, hjemmeslagter, Kibæk, 87
Borg, skrædder, Bøvlingbjerg, 134
Borrilejren, 48
Brandborg, Flynder , 51
Brande, 95, 97, 101, 102, 104
Brejning Høje, 110
Bremose, Holmsland, 12
Brunsled, Nees, 59
Bruun, Lilia Vorde , B 92
Bruun, Niels Marinus, lærer, B 92
Brødlund, Holmsland, 12
Bæk Hansen, Erna, 136
Bæk, Knud Hansen, gdr. Bøvling, 54
Bæk, Maren, g.m. foreg., 54
Bæklund, Jens Chr., sognerådsformand, Vinding, 74
Børresen, missionselev, 29
Bøvling, 51, 53, 54, 56, 58, 130, 134, 136
carbidylygter, 97
Christensen, Ane, f. Sørensen, S. Lem, 48, B 48
Christensen, Chr. Veiling, 58
Christensen, Erik, 120
Christensen, I.C., lærer, politiker , 65
Christensen, Johan, gdr. Kjældige, Bøvling, 52, 58
Christensen, Marie, Søndervig, 82, B 82, 83, 84, 104
Christensen, Martinus, gdr. Søndervig, 82, B 82, 83, 84
Christensen, Mogens, sognepræst Holmsland, 9, 11,12, 13, 14,15, 17, 18,
Christensen, Ole, smed, soldat 1864, 39, 47, B 48, 48
Christian III (1503-1559) dansk-norsk konge, 17
Christian IV (1577-1648) dansk-norsk konge, 19,21
Christian X (1870-1947), dansk konge, 36, 121, 125
Clementsatter, Edel, 13, 18, 19, 20, 21
dannebrogsmændenes hæderstegn, 24, B 35
De Danske Vaabenbrødre, 38, B 39
Dideriksen, bager, Ikast, 118
Dingelsbjerg, bakke, Brejning, 113
Donnerup, Jørgen, gdr. Kjældige Bøvling, 51
Dresselberg, Anders, domprovst i Ribe, 13, 14, B 18, 19, 20

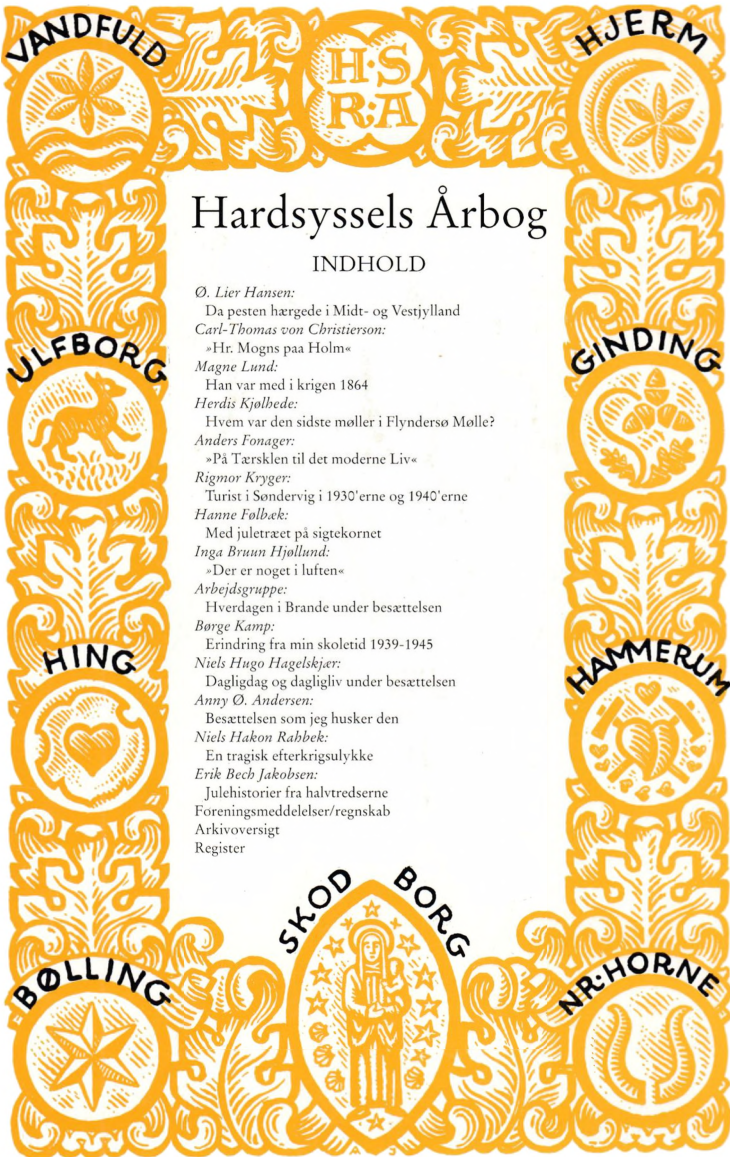
- Erikdotter, Carin g.m. Christiern
Månsson, 9
erindringsmedalje 1864, 23, B 24, B 30,
B 31
- Estvad-Rønbjerg, ved Skive, 54,56, 57, 58,
60
- Europabevægelsen, 126
- Finderup, 6
- Fjølstervang, 6
- Fjordside, Jens Jensen, 52, 53, 56
- Fjordside, Johanne Marie, 28, 51, 52, 53,
58
- Flyndersø (ved Skive), B 54, 55, 56, 57,
B 57, 58, 59, 62, 64
- Fonager, Vinding, 67, K 68, K 69
- Fonager, Abelonhe, f. Kjeldsen, 65, 67, 70,
71
- Fonager, Anders, gdr., sognerådsformand,
65, 80
- Fonager, Anna, 75, 79
- Fonager, Cahrine, f. Madsen, 65
- Fonager, Hans, 75, 79, 80
- Fonager, Jens.Pedersen, gdr., smed, 71
- Fonager, Jens, præst, 70, 79
- Fonager, Peder Jensen, gdr. , 65,
- Fonager, Peder, 71, 72, 79
- Fonager, Søren Kr., gårdbestyrer, 70
- Fonager, Thomas, 75, 80
- Flyndersø Mølle (ved Skive), 53, 54, 55,
56, 57, 58, 59, 62, 64, B 64
- Frikorps Danmark, 118
- Følbæk, Edith, Kibæk, 87, 90
- Følbæk, Hermann, gdr. Følbæk v. Kibæk,
87, 88, B 88, 89, 90
- Følbæk, Othilie, Kibæk, 87
- Faare mølle, Bøvling , 54
- G. Anneberg, vognmand Grønbjerg,
B 106, B 109, B 112
- Gadgaard, Holmsland, 12
- Gammelgaard, Arne, 126
- Gammelsgn, Holmsland , 10, 15
- Gammelsgn Kirke, B 14
- Gimsing, 39
- Glavind, Laust Vindingegnen, 65, 66
- Glavind, tyve på Vindingegnen, 65, 66, 67
- Graversgaard, Stadil, 23, 24, 36, 37
- Gravesen, hotelejer Søndervig, 81
- Gregersen, Laurits, provst, 19
- Gregersen, Vilhelm, præst og salmedigter,
91
- Greth, Wolle, alumne i Vinding, 67
- Grove flyveplads, tysk flyveplads, 122,
125, 126
- Grove, 6
- Grubbe, Erna, arbejderske, 129, 136
- Grubbe, Mette, 19
- Grubbe, Tage, 129,B 134, 134, 136
- Grysbæk, Gudrun, 140
- Grysbæk, Poul, gdr. Gudum, 140
- Grønbjerg, 107, 109, 110, 111, 112, 113,
114
- Gyldenstjerne, Predbjørn, Nørre Vosborg,
20, 21
- Halkjær, snedker, Grønbjerg, 112
- Halmstad, 18
- Hansen, Anders, mejeribestyrer, Vinding,
78
- Hansen, Johannes, Alrum, faldet 1864, 37
- Hansen, Peder, gdr. Over Dubgaard, 61
- Hansen, urmager Holstebro , 45
- Hardsyssel provsti, 14
- Haurvig kirke, Holmsland Klit , 13
- Hauskov, Gudum, 140
- Hee, 11, 38
- Hegelund, Jakob, rektor Ringkøbing
latinskole, 17
- Hegelund, Peder Jensen, biskop Ribe, 15,
16, 17, 18, 19, 20
- Hellig Kors Kirke (Gammelsgn) , 12
- Henningsen, Hans Nicolai, møller
Flyndersø, 54, 55, 56, 58
- Henningsen, Niels, degn, 56
- Henriksen, Elias, gdr. Øster Skaldhede,
130
- Henriksen, Ernst, arbejdsmand, 129, 130,
134, B 134, 136
- Henriksen, Frida, arbejderske, 129, 130,
134, 136
- Henriksen, Svend Aage, 130, 136
- Herborg, 6
- Herning, 24, 38, 39, 84, 87,
- Herning Folkeblad, 88, 119, 125

- Hertel, kaptajn 1864, 42, 43
 Hiegaard, Holmsland, 11
 Hind Herred, 11, 17
 Hindø, ø i Stadil Fjord, 12,
 Hjemmet, ugeblad, 87
 Hjort, Iver, proprietær, Volder, 128
 Holmsland, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 20
 Holmsland klit, , 11, 13
 Holmsland Kommune, 10
 Holstebro, 23, 38, 44, 46, 75, 78 131
 Holstebro Avis, 61
 Holstebro Bank, 70
 Holstebro Dagblad, 38, 46
 Hotel Klitten, Søndervig, 81, 82
 hædersgaven 1864, 24, B 24, B 32-34
 Højmark, 39, 48
 Højris, 110
 Hørbylunde Bakke, B 124
 Ikast, B 117
 Indre Mission, 45, 60, 77
 Jakobsen, Bjarne, 139
 Jakobsen, Eva,, 139
 Jakobsen, Ingrid, , 137
 Jakobsen, Jeppe Peder, gdr. Venø, 137
 Jensdatter, Pedersen, Johanne, 25
 Jensen, Anders Christian, Hee, 38
 Jensen, Birgitte, f. Christensdatter, 52
 Jensen, Ida Margrethe, f. Johansdatter, 51,
 52, 54, 53, 58, B 62, 62, 63
 Jensen, Iver, gdr., Søndervig, 82
 Jensen, Jens Peder, Skjeldmose, faldet
 1864, 37
 Jensen, Jens, Langager, faldet 1864, 37
 Jensen, Johanne Marie, 38
 Jensen, Johannes, 38
 Jensen, Johannes, mejeribestyrer Vinding,
 73
 Jensen, Lars, møller Flyndersø Mølle,
 51ff, B 62
 Jensen, P., slagter i Struer, 137
 Jensen, Titte, Søndervig, 82
 Jepsoller, tigger på Vindingegnen, 66
 Jespersen, Jens, Thyholm, faldet 1864, 43
 Johansen, skrædder i Ikast, 118
 Josefsen, Helga, 135, B 135, 136
 Josefsen, Johanne, 135, 137
 Josefsen, Johannes, arbejdsmand, 129, 130,
 B 135, 135
 Juelsgaard, gård på Holmsland, 12
 Kalhøj, Ellen, 104
 Karup, 122, 126
 Kierdgaard (Kjærgaard), Holmsland, 12
 Kjeldsen, Christen, sognepræst i
 Vandborg, 18
 Kjældige, Bøvling, 51, 54, 55, 56, 58
 Kjelhede, 54, 58
 Kleppen, færgeleje til Venø, 140
 Kloster, Holmsland, 12, 14
 Knud Andersen, gdr., 126
 Kong Brocks høj, høj på Holmsland, 12
 Kristensen, H.K. lokalhistoriker, 11
 Kvium, Hjerm , 40
 Kaas, Otto, Søgaard, Holmsland, 19, 21
 Larsen, Christiane Nielsine, f. Madsen,
 B 59, 60, 62, B 62, 63, B 63
 Larsen, Jens, Bøvling, 51, 52, 53, 56, 58
 Larsen, Johan Kjelhede, Bøvling, 53, 58,
 B 59, 60, 61, B 62, 62, B 63, 63,
 Larsen, Magnus, 61, 62
 Larsen, Maren Nielsdatter, 51
 Larsen, Maren, 51, 52, 53, 58
 Larsen, Niels, gdr. Brunsled, Nees, 59
 Larsen, Sine, 59, 60, 62, 63
 Laugesen, Lambert, spr. Nysogn og
 Gammelsogn, 12, 19, 20, 21
 Lemvig, 38, 61, 92, 131, 1344, 135
 Lemvig Avis, 61
 Lemvig, Gregers Jensen, spr. Holmsland,
 19
 ligprædiken, Christiern Månsson, B 9, 9
 Lodberg, Hans, gdr. Søndervig, 81
 Lodberg, Lene, g.m. Hans Lodberg, 81
 Lodberg, Thorvald, lokalhistoriker, 11
 Lustrup, Peter, ejer af Hotel Klitten, 82
 Luther, Martin, kirkereformator, 17
 Madsen, Anders, skolelærer i Vinding, 65
 Madsen, Minna, 104
 Madsen, Otto Julius, Over Dubgaard, 62
 Madsen, Thomas Schøler, gdr. Virkelyst,
 65
 Mejrurp, 45
 Mikkelsdag, 55

- Mogensen, Christiern, s. Månson, 19
 Munk, Kaj, digterpræst, 124, 125, 135
 Munk, Lise, g.m. Kaj Munk, 135
 Myckenberg (Muggi) tysk soldat,
   Grønbjerg, 111
 Møllers Busser, 84, B 84
 Månsson, Christiern, fra Holmsland, 9, 18
 Nielsen, Anna D., 104
 Nielsen, Christen Møller, soldat 1864, 23,
   24
 Nielsen, Erna, 135, 136
 Nielsen, George, arbejdsmand, 129, 130,
   B 135, 135, 136
 Nielsen, Jens, Graversgaard, Stadil, 25
 Nielsen, Karl Kristoffer, karl Øster
   Refning, 71
 Nielsen, Niels, Graversgaard, Stadil, 25
 Nielsen, Ole, Graversgaard, Stadil, 25, 30,
   31, 32, 33, 34, B 35, 36
 Nielsen, Peder, soldat 1864, 43, 44
 Nielsen, Rigmor, 104
 Nielsen, Sidsel, 36
 Nikolejzen, Stinus, fisker på Venø, 138,
   140
 Nimbus, motorcykel, B 140, 140
 No, sogne i Ribe Stift, 6
 Norup, Arne, 104
 Nr. Omme, 110
 Nygaard, gård på Holmsland, 12
 Nymindegab, 12
 Nysogn, Holmsland, 10, 11, 13,
 Nysogn Kirke, B 15, B 20
 Nørre Lyngvig kirke, Holmsland Klit, 13
 Nr. Omme, 11
 Nøvling, 6
 Odby skole, 91
 Offersen, Gravers, gdr. Vinding, 77
 Ole, Worm, antikvar, læge, 12
 Olesen, Anne Marie Christensdatter, 47
 Olesen, Christen, daglejer, Sdr. Lem, 47
 Over Dubgaard, Rom ved Lemvig, B 60,
   B 61, 61, 62
 Overgaard, købmand Søndervig, 81
 Overlund, v. Viborg, 124
 Pedersen, Johanne Marie, Graversgaard,
   Stadil, 36
 Pedersen, Niels, gdr., Graversgaard, Stadil,
   25, 36
 Pension Hvilen, (Strandkroen), Søndervig,
   81, 82
 pest, 5
 Petersen, Martin, bagermester, Holstebro,
   47
 petromax lygte, 97
 Plougsgaard, gård på Holmsland, 12
 Pollac, jødisk flygtning i Ikast, 119
 Poulsen, Christen, gdr., Holmsland, 13
 Poulsen, Poul Jensen, karetmager
 Herning, 39, B 40
 Proustgaard, gård på Holmsland, 12
 prælatur, 14
 Pugflod, Holmsland, 12
 Rahbek, Frøken, systue, Lemvig, 135
 Ramme, landsby i Lemvig kommune, 128,
   129, 130, 131, 135
 Ramnäs, Väsmanland, 9
 rationeringsmærker, 95, B 96, B 99
 Reesen, H.P., oversætter af bl.a. Bibelen,
   17
 Reffflit, landsby på Holmsland, 12
 Refning, Vinding, 67, 75
 Ribe Domkirke, 13, 14
 Ribe Oldemoder, kirkeliste, 5
 Richs, kaffeerstatning, 116
 Ringkøbing, 15, 16, 17, 38, 84
 Ringkøbing Amt, 23, 24, 25, 36, 38, 50
 Ringkøbing Museum, 13, 96, 98
 Ringkøbing Skole, 21
 Rosenstand, Vilhelm, løjtnant og kunst-
   maler, 27
 Rud, 13
 Rønnebæksholm, landbrugsskole i
   Næstved, 59
 Sahl, Chr. Poulsen, Holstebro,
 Sankt Catharinæ høj, Holmsland, 12
 Sankt Lauritskirke, Nysogn kirke, 12
 Sankt Mauritiuskirke, Gammelsohn
   kirke, 13
 Siø, gård på Holmsland, 12
 Skinkel, Karin, 13, 19
 Skjern, 8
 Skråstrup, brunkulslejr, Grønbjerg, 107

- Snebjerg, 6
 Snøde Præstegaard, Langeland, 79, 80
 Stadil Fjord, 11
 Stadil, 23, 24, 25, 35, 37
 Stauning, 7, 17, 70
 Stiengaard (Stengaard), Holmsland, 12
 Stokholm, Ane Else, 60
 Stokholm, Sejr, degn i Estvad, 60
 Storbjerg, Vinding, 72, 73
 Strandgaard, Holmsland, 12
 Strandgården, Venø, B 137, 137
 Struer, 39, 44
 Sunds Sø, 118
 Svendborg, 42
 Svendsen, Karen, Storbjerg, Vinding, 72
 Svendsen, Peder, gdr. Storbjerg, Vinding, 72, 73
 Synderby, Holmsland, 12
 Sæterhytten, sommerhus i Søndervig, 81
 Søby, Jens, gdr. Vinding, 70
 Søgaard, Holmsland, 19, 12, 21
 Søndergaard, Mads, gdr., Kvium, 40
 Sønderholm, = Holmsland, 12
 Sønderskov, Erik, karl, Vester Skalhede, 131
 Søndervig, badested, Holmsland, 81, 82, 84, 85, 86
 Sørensen, Sivert, gdr. Brandborg, Flynder, 51
 Sørensen, Thelle Hedegaard, karl Følbæk, Kibæk, 87
 Sørensen, Visti, degn i Estvad, 57
 Tarm, 38
 Tegelsmind, gård på Holmsland, 12
 Theager, Kr., gdr., Vinding, 67
 Thorsminde, 128
 Thyborøn, 135, 136
 Thyregaard, forst. på Salling
- Ungdomsskole, 122
 Torsted, 11
 Toustrup, Jens, gdr., Vinding, 70
 Trinitatis, 11
 Ulfborg, 74
 Ulfborg Herred, 18
 Urth, bykommandant i Lemvig, 131
 Vedersø, 11, 48, 135
 Vemb skole, 92, 93
 Venø, 137
 Venøby, 137, 140
 »Venøsund«, færge, 140
 Vestenie, Regine, 19, 20, 21
 Vester Brandborg, Flynder, 51
 Vester Refning, Vinding, 66
 Vestergaard, Niels, gdr. Vinding, 73
 Vestergaard, Peder, gdr. Vinding, 73
 Vestervad, Sdr. Lem, B 47, 48
 Veststadil Fjord, 11
 Vibesøe, Sevel, 55
 Videbæk, 105, 119
 Vinding, 65, 76
 Virkelyst, Thomas Madsen, gdr. Vinding, 65, 70, 75
 Vith, spr. i Vinding, 65
 Volder, Ramme, 128, 130
 Vorde, Maria, Odby, 91
 Wagner, Ludvig C. M., præst, B 28, 49
 Willumsen, Niels, Sdr. Lem, 38
 Ørnhøj, 112
 Øster Refning, gård i Vinding sogn, 66, 70ff, K 68, K 69
 Østerby, Bøvling, 51, 52, 53
 Østerbygaard, Holmsland, 12
 Østergaard, Ole, sognefoged i Grønbjerg, 110
 Østerlund, Bøvling, 51

Hardsyssels Årbog

INDHOLD

O. Lier Hansen:

Da pesten hærgede i Midt- og Vestjylland

Carl-Thomas von Christerson:

»Hr. Mogns paa Holm«

Magne Lund:

Han var med i krigen 1864

Herdis Kjølbæde:

Hvem var den sidste møller i Flyndersø Mølle?

Anders Fonager:

»På Tærsklen til det moderne Liv«

Rigmor Kryger:

Turist i Søndervig i 1930'erne og 1940'erne

Hanne Følbeke:

Med juletræet på sigtekornet

Inga Bruun Hjøllund:

»Der er noget i luften«

Arbejdsgruppe:

Hverdagen i Brande under besættelsen

Børge Kamp:

Erindring fra min skoletid 1939-1945

Niels Hugo Hagelskjer:

Dagligdag og dagligliv under besættelsen

Amy O. Andersen:

Besættelsen som jeg husker den

Niels Hakon Rabbek:

En tragisk efterkrigsulykke

Erik Bech Jakobsen:

Julehistorier fra halvtredserne

Foreningsmeddelelser/regnskab

Arkivoversigt

Register